

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

TEMEL İBADETLERDE NİYÂBET MESELESİ

Ahmet AZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

TEMEL İBADETLERDE NİYÂBET MESELESİ

Ahmet AZ

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜRÜK

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2015

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nasi ASLAN
(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. İsmâil YÜRÜK

Uye: Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir,
- aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 13/11/2015.

Ahmet AZ

ÖZET

TEMEL İBADETLERDE NİYÂBET MESELESİ

Ahmet AZ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nasi ASLAN

Kasım 2015, 125 Sayfa

Bu çalışmada “temel ibadetlerde niyabet” konusu incelenmiş ve niyâbetle ilgili zikredilen rivayetlerin fukahâ tarafından nasıl değerlendirildikleri ve mezheplerin konuya yaklaşımları tetkik edilmiştir. Niyâbetin hangi ibadetlerde, hangi şartlarda mümkün olduğu da konumuzun kapsamı içerisinde.

Araştırmamızda konu edindiğimiz niyabet meselesi asli kaynaklarda sarih ya da işaret yoluyla değinilmiş bir konudur. Gerek Peygamber Efendimizin hayatını, gerek sahabe hayatını, gerekse de tabiûn uygulamalarını konu edinen eserleri incelediğimizde niyabet konusuyla ilgili rivayetlere rastlamaktayız.

Buna göre asr-ı saadette ibadetlerde niyâbet konusuyla alakalı yaşanan gelişmeler mercek altına alınmıştır. Ağırlık noktası ise dört mezhebe göre müçtehitlerin konuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri ile mezheplerce kabul gören görüşün ne yönde olduğudur.

Beş bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde ibadetin mahiyeti ve çeşitleri hakkında genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde niyâbetin mahiyeti ve kısımları ele alınmış, üçüncü bölümde ise ibadetlerde niyâbet konusuna değinilmiştir. Dördüncü bölümde de niyabetle ilgili olması hasebiyle ıskat ve devir konusu ele alınmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise temel ibadetlerde niyabet ile ilgili müçtehit âlimlerin görüşleri değerlendirilerek, hâsıl olan kanaat ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Niyâbet, vekâlet, ibâdet, ıskât, devir.

ABSTRACT

Ahmet AZ

Master's Thesis, Department of Basic Islamic Studies

Adviser: Prof.Dr. Nasi ASLAN

November 2015, 125 pages

In this study, “The Issue of Niyâbat in Basic Worships” has been examined and how narratives related to niyâbat evaluated by the fuqaha (jurists) and the approach of the sects to the subject has investigated. It is within the scope of our study that in which circumstances and worships niyâbat is possible.

Niyâbet issue which within in scope of our study, it has addressed as sarîh (expressing clearly) and ishârat (indicated) in main sources. When we examine the works that deals with the life of the Prophet, the life of companions, as well as the application of tabiûn, we see narratives which related with niyâbat.

On account of this, developments related to the subject niyâbet which is in worships during the asri-i sa'ada is scrutinized. The main point is that the opinions and assessments of mujtahids (the interpreter of islamic law) on the subject according to four sects and what's the demonstration is that accepted by sects.

In the first part of this study which is consists of five chapters, has provided general information about the nature and types of worship; in the second chapter, has discussed the nature and types of niyâbat; in the third chapter, deal with issue of niyâbat; in the fourth chapter, isqat (deprivation) and dawir (taking over) issues has examined due to they are associated with niyâbat.

In the conclusion chapter, after evaluation the thought of mujtahids about the niyâbat, expressed the opinion which has emerged.

Key Words: Niyâbat, proxy, worship, isqat (deprivation), dawir (taking over).

ÖNSÖZ

Toplumsal bir varlık olarak yaratılan insan, ihtiyaçlarını karşılarken birtakım hukukî düzenlemelere ve sorumluluklara uymak zorundadır. Ancak zaman zaman bedenî rahatsızlık, sefer hali, esaret, temyiz kudretinden mahrumiyet, küçüklük ve diğer sebeplerle tasarruf selahiyetini yitiren kişiler, hukukî muamelelerini bizatihi kendileri yerine getiremeyeceklerinden, bazen de yapacakları hukukî işlemler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarından başkalarının yardımına ihtiyaç duyarlar.

“Temel İbadetlerde Niyabet” konulu bu araştırmada konuyla alakalı klasik dönem İslam fakihlerinin niyâbet meselesiyle ilgili görüşleri ve edille-i şeriyeye’den delillerinin neler olduğu ortaya konulacaktır.

“Giriş”, “İbadetin mahiyeti ve çeşitleri”, “Niyâbetin mahiyeti ve kısımları” , “İskât ve devir” ve “Sonuç” olmak üzere beş bölümden oluşan bu çalışma, ana hatlarıyla klasik dönem İslam fakihlerinin görüşlerini ele almaktadır. Fukahânın konuyla ilgili görüş ve delillerini ana hatlarıyla tespit ettikten sonra tezimizin son kısmında hem klasik dönem İslam hukukçularının konuyla ilgili görüşlerini hem de son dönemde yazılan eserleri göz önüne alarak kanaatimizi ortaya koyacağız.

Şüphe yok ki ilmî çalışmalar ferdî gayretlerin yanında ekip çalışmasını da zorunlu kılmaktadır. Öncelikle bu çalışma sırasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nasi ASLAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmayı okuyarak görüşleriyle katkı veren Yrd. Doç. Dr. Menderes GÜRKAN, Kayseri Dinî Yüksek İhtisas Merkezi Öğretim Görevlisi Ahmet TEMİZKAN, Ömer Faruk KIVRAK ve A.Melek AKGÜL’e teşekkür ediyorum.

Ahmet AZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	xii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi.....	2
1.3. İbâdet.....	2
1.3.1. İbâdetin Mâhiyeti, Önemi ve Hakikati.....	3
1.3.2. İbâdet Çeşitleri	4
1.3.2.1. Beden ile yapılan ibâdetler	5
1.3.2.2. Mal ile yapılan (mâlî) ibâdetler	5
1.3.2.3. Hem mal hem beden ile yapılan ibâdetler	6
1.3.3. İbâdetin Hikmet Boyutu ve Faydaları	6
1.3.4. İbâdetin Bireysel ve Toplumsal Yararları	7
1.3.5. İbâdet Ahlak İlişkisi	8
1.3.6. İbâdetin Makâsidu'ş-Şerîadaki Yeri	9

BÖLÜM II

NİYÂBETİN MAHİYETİ VE KISIMLARI

2.1. Niyâbetin Sözlük ve Terim Anlamı	11
2.2. Niyâbet Sorunu ve Teolojik Boyutu	12
2.2.1. Mutezilenin Görüşü.....	12
2.2.2. Ehl-i Sünnetin Görüşü.....	13
2.3. İlgili Kavramlar	14

2.3.1. Vekâlet	14
2.3.2. Vasiyet	15
2.3.3. Temsil.....	15
2.3.4. Tefvîz	16
2.3.5. Velâyet	17
2.4. Niyâbetin Rükünleri	17
2.4.1. Menûb-u fih (niyâbete konu olan iş).....	18
2.4.2. Menûb-u anh (asıl sorumlu/yükümlü kişi).....	18
2.4.3. Nâib (başkasının adına herhangi bir işi üstlenen kişi)	19
2.5. Niyâbetin Kısımları	20
2.5.1. İttifâkî Niyâbet	20
2.5.1.1. Hilâfet/Velâyet Yoluyla Niyâbet	20
2.5.1.2. Vekâlet Yoluyla Niyâbet	20
2.5.1.2.1. Özel/Has Vekâlet.....	21
2.5.1.2.2. Genel veya Vekîlin İsteğine Bırakılan Vekâlet.....	21
2.5.1.3. Vasiyet Yoluyla Niyâbet	21
2.5.1.4. Muâmelat Konularında Niyâbet	22
2.5.1.5. İkrarda Niyâbet	23
2.5.1.6. Cinâyât (Suçlar) ve Cezalarda Niyâbet	23
2.5.2. Kazâî Niyâbet.....	24
2.5.3. Hükmi/Şerî Niyâbet	24
2.6. İbadetlerde Niyâbet	24
2.6.1. Niyâbetin İttifâkla Câiz Olduğu İbâdetler.....	25
2.6.2. Niyâbetin İttifâkla Câiz Olmadığı İbâdetler.....	26
2.6.3. Niyâbetin İhtilafı Olduğu İbâdetler.....	26

BÖLÜM III

TEMEL İBADETLERDE NİYÂBET

3.1. Hac İbâdetinde Niyâbet.....	28
3.1.1. Haccın Tanımı.....	28

3.1.2. Hükümü ve Delili.....	28
3.1.3. Haccın Mahiyeti, Hikmeti ve Önemi	29
3.1.4. Haccın Farz Oluşu.....	29
3.1.5. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Hac Etmek	30
3.1.5.1. Sağlıklı Kişiyeye Niyâbeten Yapılan Hac İbadeti.....	30
3.1.5.2. Hac Yapmaya Muktedir Olmayan Kişi Adına Yapılan Hac	32
3.1.5.3. Hac İbadetinde Niyâbetin Caiz Olup Olmaması	35
3.1.5.3.1. Caiz Olduğunu Savunanların Delilleri	35
3.1.5.3.2. Caiz Olmadığını Savunanların Delilleri	38
3.1.5.4. Delillerin Değerlendirilmesi	42
3.1.5.5. Yaşayan Kimse Adına Hac İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi	50
3.1.6. Ölenin Yerine Hac İbâdeti Yapmak	51
3.1.6.1. Ölenin Yerine Haccetmenin Cevaz Yönünden Değerlendirilmesi	52
3.1.6.1.1. Caiz Olduğunu Savunanların Delili	52
3.1.6.1.2. Caiz Olmadığını Savunanların Delili	55
3.1.6.2. Haccetmenin Vücûb Yönünden Değerlendirilmesi.....	56
3.1.6.2.1. Vucubiyetini savunanların delili	57
3.1.6.2.2. Vacip Olmadığını Savunanların Delili	58
3.1.6.3. Ölenin Yerine Hac Etme İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi.	59
3.2. Oruç İbâdetinde Niyâbet	60
3.2.1. Orucun Lügat ve Terim Anlamı.....	60
3.2.2. Farz Oluşu, Hükümü ve Delili	61
3.2.3. Orucun Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi	61
3.2.4. Hayatta Olan Kimse Adına Oruç Tutmak.....	63
3.2.5. Oruç Tutmamış ve Ölünceye Kadar Özü Devam Eden Kişinin Durumu	64
3.2.6. Oruç Borcu Olduğu Halde Orucunu Tutmadan Ölen Kişinin Durumu	64
3.2.7. Konuyla İlgili Mezheplerin Delilleri.....	67
3.2.8. Delillerin Değerlendirilmesi	72
3.2.9. Oruçta Niyâbet ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi	77
3.3. Zekât İbadetinde Niyâbet	78
3.3.1. Zekâtın Tanımı	78

3.3.2. Hükümü ve Delili.....	79
3.3.3. Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi	80
3.3.4. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Zekât Verilmesi	81
3.3.5. Ölen Kişiyeye Niyâbeten Zekâtın Verilmesi	82
3.3.6. Mezheplerin Delilleri	84
3.3.7. Zekatta Niyâbetle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi	86
3.4. Namazda Niyâbet.....	87
3.4.1. Namazın Tanımı.....	87
3.4.2. Farz Oluşu, Hükümü ve Delili	87
3.4.3. Namazın Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi	88
3.4.4. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Namaz İbadeti.....	89
3.4.5. Ölen Birine Niyâbeten Namaz İbâdeti	89
3.4.6. Mezheplerin Delilleri	91
3.4.7. Namazda Niyâbet İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi.....	93
3.5. Kurban'da Niyabet	94
3.5.1. Kurbanın Tanımı	94
3.5.2. Meşruyeti ve Delili	95
3.5.3. Mahiyeti Hikmet ve Önemi.....	98
3.5.4. Hayatta Olan Bir Kimse Adına Niyabeten Kurban Kesmek.....	100
3.5.5. Ölmüş Bir Kimse Adına Kurban Kesmek.....	101
3.5.6. Kurbanda Niyabetle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi.....	103

BÖLÜM IV

ISKÂT ve DEVİR

4.1. Iskât ve Devir'in Sözlük ve Terim Anlamı	104
4.2. Iskât ve Devir'in Dayanağı ve Tarihî Gelişimi	104
4.3. Âlimlerin Iskât-ı Salât İle İlgili Görüşleri	105
4.4. Günümüzde Iskât ve Devir'in Yapılış Usulü	108
4.5. Iskât ve Devir ile İlgili Genel Bir Değerlendirme.....	110

BÖLÜM V**SONUÇ**

5.1. Sonuç.....	112
KAYNAKÇA.....	115
ÖZGEÇMİŞ	125

KISALTMALAR

b.	: bin/ibn
Bkz/bkz.	: Bakınız
bnt.	: binti
cc.	: celle celâlühü
çev.	: Çeviren
ÇÜ	: Çukurova Üniversitesi
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
ks.	: kuddise sirruhu
md.	: Madde
ra.	: radiyallahu anh
s.	: Sayfa
sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefat
v.dğr.	: ve diğerleri
yay.	: yayınları
yy.	: Yeyin yeri yok

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Araştırmanın konusu, mükellefin hayatta iken yerine getiremediği bazı ibadetlerin telafisi anlamında olan “temel ibadetlerde niyabet meselesi”dir.

Hiçbir nefse gücünün üstünde bir mükellefiyet yüklenmeyeceğini bildiren Şâfî’, Müslümanlara pek çok konuda kolaylık tanımıştır. İbadetin önemi, farziyeti, zamanı, mekânı ve yapılışı ile ilgili bilgiler Kur’an-ı Kerim’de ana hatları ile mevcut olup, ayrıntılı bir şekilde yapılış bilgisi ise vahyî bilgiler doğrultusunda Hz. Peygamberin (sas) hadislerinde mevcuttur.

İslam âlimleri ibadetlerin hikmetlerini sayarken Allah’ı tazim, nefis terbiyesi, kulluk bilinci gibi birçok hikmetlerinin olduğunu ve bu hikmetlerin gerçekleşmesi için de, her insanın kendi mükellefiyetlerini kendisinin yerine getirmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yani İslama göre asıl olan, ibadetlerde her mükellefin kendi yükümlülüklerini kendisinin yerine getirmesidir. Zira herhangi bir mükelleften sadır olan olumlu veya olumsuz her türlü davranışın cezası ve mükâfatı öncelikle o mükellefin kendisine aittir.

İslam âlimleri bazı durumlarda bir kişinin başkası adına ibadetler de dâhil bazı tasarruflarda bulunabileceğini kabul etmiş olsalar da, bu istisnai hallerin sınırları ve şartları ile ilgili hususlarda ihtilafa düşmüşlerdir. Özellikle Hz. Peygamber (sas)’den nakledilen, başkasının yerine ibadet etme konusundaki rivayetleri ele alan tefsirlere, hadis şerhlerine ve fıkıh kaynaklarına bakıldığında bu ihtilaflar bütün boyutları ile görülmektedir.

İbadetlerde niyabet meselesi bugün hala güncelliğini korumasına ve toplumun hemen her kesiminin günlük hayatında karşılaşılabileceği bir konu olmasına rağmen, söz konusu ihtilaf günümüzde de devam etmekte, ancak meseleye bütüncül yaklaşarak inceleyen müstakil bir eser veya akademik alanda herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bizi böyle bir konuyu çalışmaya iten sâik budur.

1.2. Araştırmanın Kapsam ve Yöntemi

İbadetlerde niyâbet meselesi ibadetlerin farz kılındığı ilk dönem olan ahd-i risâlete dayanır. Birçok hadiste bu konunun Peygamber Efendimize sorulduğu ve Efendimizin bu konuda müsbet cevap verdiği görülür. Biz de bu çalışmamızda niyabetin bu dönemde yaşanmış örneklerini aktarmakla birlikte fukahânın konuyla ilgili içtihatlarını ve delil olacak hadisleri aktardık. Daha sonra niyabet için mezheplerin öne sürmüş oldukları şartlara değindik ve âlimler arasındaki ihtilafları ve sebeplerini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca fukahânın hangisinin görüşünün daha tutarlı olduğunu göstermek amacıyla her birinin görüşünü dayandırdığı delilleri zikrettik. Bununla birlikte gerekli gördüğümüz yerlerde zahirilerden İbn Hazm ile zeydilerden Şevkânî'nin görüşlerine de yer verdik. Böylelikle okuyucu, fukahânın konuyla ilgili yaklaşımlarını incelerken görüşler arasında tercih imkânına da sahip olacaktır.

1.3. İbâdet

Sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma”¹ anlamlarına gelen ibâdet, dini bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O’nun rızasını kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve davranışlar için kullanılır. Aynı zamanda benzer mahiyetteki tefekkür, eylem ve söylemleri de ifade eder. Ancak ibâdet kelimesinin dini içerikli belirli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâmî literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ubûdiyet ve ubûdet terimlerine yer verilmiştir. Bir başka tanıma göre de ubûdiyet “kulun Allah’ın yaptıklarından memnun olması”, ibâdet ise “O’nun razı olacağı işleri yapmasıdır.”²

Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda Allah (cc) ibâdet konusuna iki yüz elli altı ayette değinmektedir.³ Bunlardan bazıları şöyledir:

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed b. Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1374, II, 2778; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, et-Turâsu'l-'Arabî, Kuveyt, 1994, VIII, 330.

² Mustafa Sinanoğlu “İbâdet”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 233.

³ İsmail Karagöz, *Kur'an'da İbâdet Kavramı*, Şûle yayınları, İstanbul, 1997, s.26.

“Fakat îman edip makbul ve güzel işler yapanlar ve Mevlâlarına gönülden bağlanıp itaat edenler ise cennetlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁴

“Allah’a ibâdet edin ve O’na hiç bir şeyi ortak koşmayın.”⁵

“Hâlbuki O, göklerde ve yerde ibâdete layık olan, tek olan Allah’tır. Gizlinizi ve açığınızı bilir; (hayır ve şerden) ne kazanacağınızı da bilir.”⁶

“Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz.”⁷

“Siz ancak Allah’tan başka bir takım ilahlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Şüphesiz ki Allah’tan başkası size bir rızık vermeye Mâlik olamazlar; öyle ise rızık Allah’ın katında arayın ve ona kulluk edin, hem O’na şükredin! (çünkü sonunda) ancak O’na döndürüleceksiniz.”⁸

“Artık siz O’ndan başka neye isterseniz tapın. De ki! “Asıl hüsrana uğrayanlar kıyamet günü hem kendilerini, hem de ailelerini hüsrana uğratanlardır. Dikkat edin bu, apaçık hüsrânın ta kendisidir.”⁹

Ebu Hureyre (ra)’den nakledilen bir hadisi şerifte Rasulullah (sas) şöyle buyurmaktadır: *“Yüce Allah buyurdu ki: Kim benim bir dostuma (velim’e) düşmanlık ederse, ben ona savaş ilân ederim. Kulum, üzerine farz kıldığım şeyden daha çok sevdiğim herhangi bir şeyle bana yakınlaşmaz. Kulum nâfilelerle bana yaklaşmayı sürdürür; sonunda ben de onu severim. Onu sevdim mi, artık kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle yakaladığı eli, kendisiyle yürüdüğü ayağı olurum. Eğer benden bir şey dileyecek olursa andolsun ki ona veririm. Ve andolsun ki, bana sığınacak olursa, şüphesiz ki ben de onu himayeme alırım.”¹⁰*

1.3.1. İbâdetin Mâhiyeti, Önemi ve Hakikati

Bütün semavi dinlerde olduğu gibi İslamda da îmandan sonra ibâdetler gelir. İnsanın yaratılış gayesi olan ibâdetler, îmanın bir göstergesi olup inananların hayatında özel bir yere sahiptir. Kur’an-ı kerimde Allah (cc) *وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون* “Ben

⁴ Hûd 11/2.

⁵ Nisa 4/36.

⁶ En’âm 6/3.

⁷ Fatihâ 1/5.

⁸ Ânkebût 29/17.

⁹ Zümer, 39/15.

¹⁰ Buhâri, “Rikâk” 38.

*cinleri ve insanları ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım*¹¹ buyurarak ibâdetlerin önemini bizlere açıkça ifade etmiştir.

İslam ümmetinin günümüze kadar olan süreçte içine düşmüş olduğu sosyal ve siyasî çalkantılara, iktisadi ve fikri bunalımlara rağmen, ibâdetleri hayatlarından hiçbir zaman çıkarmayarak Rablerine bir sığınma vesilesi olarak görmeleri, ibâdetlerin önemine işaret etmektedir. Zira ibâdetler, insanların manevi dünyasını şekillendiren hayatî bir unsurdur. Esasen Rabbimizin bizim ibâdetimize ihtiyacı yoktur, aksine bizim O'na ibâdet etmeye ihtiyacımız vardır.

Yüce yaratıcımızın bize bahsettiği nimetler sayılmayacak kadar çoktur. İnsana düşen bu nimetler karşılığında nimet verene şükretmektir. İşte ibâdetler insanlar için şükretmeye bir vesiledir.

1.3.2. İbâdet Çeşitleri

İslam âlimleri müslümanların ibâdet çeşitlerini daha iyi kavranması açısından, Kitap ve Sünnette bildirilen ibâdet mahiyetli mükellefiyetleri farklı kriterlerle sınıflandırmışlardır. Bunlar: ibâdetin mahza ibâdet olup olmaması, ibâdetin vakte bağlı olup olmaması, ibâdetin bir fiil ve davranış ortaya konularak yapılıp yapılmaması, ibâdetin dini şîâr (şeâir-i diniyyeden) olup olmadığı gibi kriterlerdir.

Kitap ve Sünnette ibâdet mahiyetli davranışlara dair bu kısa bilgilendirmeden sonra ibâdetlerle ilgili farklı sınıflandırmaların da olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Fıkıh kültürümüzde ibâdetlerle ilgili bu sınıflandırmaların en meşhuru, ibâdetin bedenen bir davranış/fiil ortaya konulmak suretiyle mi, yoksa sadece mal ile mi yapıldığı kriterine göre yapılan sınıflandırmadır. Bu kriter gereği İslam dinindeki ibâdetler başlıca üç kategoriye ayrılmaktadır:

- a. Beden ile yapılan (bedeni) ibâdetler: namaz, oruç ve itikâf gibi.
- b. Mal ile yapılan (mâli) ibâdetler: zekât, fitre ve kurban ile diğer sadakalar gibi.
- c. Hem mal hem de bedenle yapılan ibâdetler: hac ve umre gibi.¹²

¹¹ Zâriyat, 51/56.

¹² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerh Bidâyetü'l-Mübedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, ty, I, 216-217; Beşir Gözübenli, (2012), *İbadetlerle İlgili Fıkıhî Problemler*, Talip Türcân (Ed.), *İslam Hukuku El Kitabı*, (s.666). Ankara, Grafiker Yayınları;

Bu gruptaki ibâdetlerin genel özellikleri ile ilgili bazı bilgileri aktarmak faydalı olacaktır.

1.3.2.1. Beden ile yapılan ibâdetler

Namaz ve oruç gibi ibâdetler bu gruptaki ibâdetlere örnektir. Bedenen yapılan ibâdetlerde kişi açık veya gizli bir şekilde Allah'ı anar ve böylece O'na kul olduğunu hatırlamış olur. Bu samimiyet onun tutum ve davranışlarına yansır. Kişi ibâdet ettiği halde huy ve davranışları güzelleşmiyorsa samimiyet konusunda kendisini bir daha gözden geçirmelidir.

Bedeni ibâdetleri kişinin bizzat kendisinin yerine getirmesi gerekir. Ancak bazı şartlarda başkası tarafından yapılabilir.¹³ Bu konu (niyâbet) tezimizin konusu olması hasebiyle ileride geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1.3.2.2. Mal ile yapılan (mâlî) ibâdetler

Bu tür ibâdetlerin mahiyeti, bir kimsenin malının belirli bir kısmını Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle O'nun belirlediği yerlere harcamasıdır. İslam'ın değerler sisteminde, ekonomik olarak belirli düzeyde zenginliğe sahip olan her müslümana, toplumda yardıma muhtaç kimselere aktarılmak üzere ibâdet mahiyetli bazı mâlî sorumluluklar yüklenmiştir. Zekât, kurban, fitre ve diğer sadakaların oluşturduğu bu gruptaki ibâdetlere mali ibâdetler denir.¹⁴

Mâlî ibâdetlerle yükümlü olanlar, mallarını söz konusu harcama yerlerine bizzat kendileri verebilecekleri gibi başka birinin aracılığıyla da verebilirler.¹⁵

Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1997, I, 711.

¹³ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1985, III, 38.

¹⁴ Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 711-715.

¹⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 38.

1.3.2.3. Hem mal hem beden ile yapılan ibâdetler

Bu tür ibâdetler esasında bedenen yapılmakla birlikte, yerine getirilebilmesi için kişinin hem belirli miktarda mal varlığına sahip olması hem de bir takım harcamalar yapması gerektiği için böyle isimlendirilmiştir. Hac ve umre bu tür ibâdetlerdendir. Hem mal hem de beden ile yapılan ibâdetleri (bedenî ibadetlerde olduğu gibi) normal şartlarda kişinin bizzat kendisi yapması gerekir.¹⁶ Ancak kişinin kendisinin yapamadığı durumlarda niyâbetin câiz olup olmaması hakkında detaylı bilgi yeri geldiğinde verilecektir.

1.3.3. İbâdetin Hikmet Boyutu ve Faydaları

Kur'an'da ibâdete ilişkin emirler şekil ve biçime yönelik olmayıp, büyük ölçüde ibâdetin mahiyetine, kime yapılacağına ve nasıl yapılacağına yöneliktir. Hz. Peygamber (sas) ise söz ve fiilleriyle, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve ana çatısı oluşturulan ibâdetlerin ayrıntılı biçimde tarifini yapmıştır.

Doğallığı ve fitrî oluşu açısından bakıldığında, ibâdet için ferдин ihtiyacı ve eğitimi dışında bir amaç aramaya gerek yoktur. Ancak bireysel ve toplumsal motivasyon sağlaması, moral ve dayanıklılık kazandırması aynı zamanda bazı sosyal yararlar elde etmek gayesiyle ona birtakım hikmetler ve faydalar atfedilmesi mümkündür.

Kulun ibâdetlerini sırf Allah'ın emri olduğu için yerine getirmesi gerektiği ve emir varken de ibâdetin hikmetini araştırmasına gerek olmadığı düşüncesinde olan ve bu sebeple de ibâdet için bir gaye ve yarar aramaya ihtiyaç olmadığını söyleyen bazı âlimler bulunmaktadır. Fakat İslam âlimlerinin çoğu, insanlar tarafından bilinsin veya bilinmesin her emrin mutlaka bir hikmet ve maslahata binaen konulduğu görüşündedirler. Bu görüşe göre emre muhatap olan mükellefin, o emri yerine getirirken ondaki maslahat ve faydaları, ne gibi amaçlar gözetilmiş olabileceğini düşünmesi ve ondaki hikmetleri anlamaya çalışması insanı farklı bir şuura ve farklı bir boyuta taşıyabilir.¹⁷

¹⁶ Gözübenli, İbadetlerle İlgili Fıkhî Problemler, *İslâm Hukuku El Kitâbı*, s.668.

¹⁷ H. Yunus Apaydın, *Namaz, İlmihal*. TDV. Yay. Ankara, 2010, I, 218.

1.3.4. İbâdetin Bireysel ve Toplumsal Yararları

Dinin amelî boyutunu teşkil eden ibâdetler, her şeyden önce sağlıklı ve ideal bir dînî hayat için gereklidir. Zira din, insanın içinden gelen ilâhi bir aşk ve tâzîmle Allah'a, O'nun koyduğu kanunlara bütün varlığıyla bağlanmaya mecbur olduğunu kabullenmesi ve bu teslimiyetini fiil ve hareketleriyle de beyan ve ifade etmesidir.¹⁸ Esas itibariyle dini hayatın îman ve amel olmak üzere iki temel unsurdan oluştuğunu söylemek mümkündür. Dini yaşayışın amelî boyutuna dâhil olan ibâdetler, insanın fitratında var olan din duygusunun ve yüce bir yaratıcıya inanıp bağlanma ihtiyacının bir tezahürüdür. Çünkü inanan insan, inanıp bağlandığı üstün yaratıcıya karşı içinde duyduğu tazim, saygı, sevgi, bağlılık, teslimiyet ve şükran duygularını fiilen ifade edip izhar etmek ve inancını birtakım eylemlerle göstermek üzere ibâdet etme ihtiyacı duyar.¹⁹

İbadetlerin fert üzerindeki etkilerini şöyle özetlemek mümkündür:

İbâdetler kul ile Allah arasında dinamik bir diyalogun kurulmasını sağlar. İbâdetlerin temel işlevlerinden birisi, kul ile Allah arasında bu diyalogun kurulup devam ettirilmesine vesile olması ve müminin şuuruna Allah düşüncesini yerleştirmesidir. Allah düşüncesini şuura yerleştirmek ise, ancak O'nu devamlı hatırlamak, zikretmek, varlığını hissedip zihinde ve gönülde muhafaza etmekle mümkündür. İbâdet ve zikir vasıtasıyla O'nu her an hatırında tutan kişi, daima Allah ile beraber olduğunu, O'nun huzurunda, gözetim ve denetimi altında bulunduğunu hisseder.

İbâdetler kişinin dünyada rızkının artmasına, huzurlu bir hayat sürmesine, günahların affına ve ahirette mükâfata nail olmasına vesile olur. İbâdetler vesilesiyle Rabbinin huzuruna çıkıp rûhen Allah'a mülâki olan, O'nun sonsuz rahmetine sığınıp dua eden kişi, kendini güvende hisseder, ümitsizlik ve karamsarlıktan kurtulup rahatlar ve gönlü huzura erer. Allah'a karşı kulluk vazifesini yerine getirmiş olmanın saadetini yaşar. İbâdetlerini ihmal eden bir mümin ise, dînî suçluluk ve günahkârlık duygusunun etkisiyle mutsuz olur.²⁰

Hiç şüphesiz İslami ibâdetlerin insan rûhunda gerçekleştirmesi beklenen mühim bir işlevi de, îmanı takviye edip besleyerek güçlendirmesidir.

Dinin, dolayısıyla ibâdetlerin çok önemli bir işlevi de insanın mutluluğu ve Müslüman ferde müsbet bir şahsiyet kazandırmasıdır.

¹⁸ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitime Giriş*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. İstanbul, 1989, s.53.

¹⁹ Hüseyin Certel, "İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", *Ekev Akademi Dergisi*, 3, (1998): 149.

²⁰ Certel, "İslâmî İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 3, 151.

Din psikolojik olgu olarak bireyi ilgilendirdiği gibi ictimai bir olay olması sebebiyle de toplumu ilgilendirmektedir. Yani din, kişisel tecrübenin başkalarıyla paylaşılmasından itibaren sübjektiflikten çıkmakta, toplumsal bir içerik kazanmaktadır. Esasen, dinin bu objektif yönü ile sübjektif yönü birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve bu durum dinin ferdî olduğu kadar, aynı zamanda sosyal yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla ibâdetlerin hem bireyi hem toplumu ilgilendiren iki yönü vardır.²¹ Örneğin: İbâdetler insanın iç dünyasına huzur verdiği gibi toplumda da birlik beraberliği sağlar. İbâdet müslümanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzene koyar. Namaz, oruç, hac ve zekât ibâdetleri başta olmak üzere bütün ibâdetler birlik beraberliğe hizmet eder. Camide toplanan müslümanlar birbirlerini yakından tanımaya, oruç tutanlar fakirlerin ve açların halini anlamaya, hac’da bir araya gelenler dünyanın birçok noktasından gelen farklı dil ve kültürden insanları tanımaya imkân bulurlar.

1.3.5. İbâdet Ahlak İlişkisi

İnsan sadece duyularla müşahede edilen ete kemiğe bürünmüş bir varlık değil, bedenle birlikte, aklıyla idrak edebilen bir ruha sahiptir. Zira o, kâinatın bir özetidir. İnsan bedeniyle maddi âleme bağlıyken, ruhu ve aklıyla manevi âleme yükselmektedir. İnsan bedeniyle değil ruhuyla insandır. İbâdetle ruhunu arındıran insan, ibâdetlerin ana gayelerinden biri olan güzel ahlaka sahip olur. Hz Aişe (ra)’ye Peygamber Efendimiz (sas)’in ahlakı sorulduğunda “O’nun ahlakı Kur’an idi” diye cevap vermesi İslam dininin ahlaka verdiği önemin en güzel ifadesidir. Nitekim Peygamber efendimiz (sas) bir hadis-i şer’înde “*Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim*”²² buyurmuştur.

İslâm’da ahlâk kuralları dinin özünü oluşturur. Namaz, oruç, zekât, hac, fitre, sadaka ve kurban gibi ibâdetlerin her birinin şekilsel yönü olduğu gibi ahlâkî yönleri de vardır. Bu anlamda ahlakla dini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Mesela Kur’an’da “*Şüphesiz ki namaz kötülüğe ve arsızlığa engel olur*”²³ buyrulmaktadır. Demek ki ibâdetler, ahlaklı insan modelini vücuda getirmenin en etkili yoludur. Buna göre İslam dini bir itikâd ve ibâdet dini olduğu kadar bir ahlak dinidir.²⁴

²¹ Vehbi Ünal, “İslam’da İbâdetlerin Sosyal Fonksiyonu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, (2010): 357.

²² Malik b. Enes, *el-Muvatta*, “Hüsni Huluk” 8.

²³ Ankebut, 29/45.

²⁴ Mürüvvet Tezekici, “İslamdaki Temel İbâdetlerin Ahlâki Boyutu” (Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi, ÇÜ.SBE, 2007), s.1

Gerçek manada İslam dini bir inanç ve ahlak sistemidir. İslam ahlakının temel prensiplerini Kur'an-ı Kerim'de görebileceğimiz gibi, ahlâkı Kur'ân olan Peygamber Efendimiz (sas)'in hayatında da görmek mümkündür. Nitekim bir ayet-i kerim'ede “Gerçekten sen büyük ahlak sahibisin”²⁵ buyrulmaktadır.

Netice olarak, ilk peygamberden son peygambere kadar gelen bütün nebîler bireyi, aileyi ve toplumu inanç ahlak ile terbiye edip dünya ve âhiret saadetini kazandırmak için gayret etmişlerdir.

1.3.6. İbâdetin Makâsidu's-Şerîadaki Yeri

Aslında bütün ibâdetlerin maksadı Allah Teâlâ'ya yakınlaşmak, Allah Teâlâ'nın mümin kullara has kıldığı ihsan ve keremine nâil olmak, yüce yaratıcının azametini ve büyüklüğünü hatırlamaktır.²⁶ Bir kudsî hadiste Peygamber Efendimiz (sas) şöyle buyuruyor: “Allah Teâlâ buyuruyor; Kim benim bir velîme düşmanlık yaparsa şüphesiz ben ona harp ilan ederim. Benim kulum kendisine farz kıldığım şeyden daha sevgili bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum nâfile ibâdetlerle bana yaklaşırsa ben de onu severim. Onu sevdiğim zaman onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Eğer benden isterse mutlaka veririm. Bana sığınırorsa muhakkak onu korurum.”²⁷

İbâdetlerin îmânî, ahlâkî ve ruhî yansımalarının tezâhür edebilmesi için mümin bu ibâdetleri bizzat kendi âzâlarıyla, rûhu ve vicdaniyla yaşamalı ve hissetmelidir. Rükû ve secdede rabbine boyun eğerek âcizliğini, oruçta aç kalarak bağılılığını, malından fakirin hakkını vererek Rabbine karşı samimiyetini ifade etmelidir. Bundan dolayı İmam-ı Şa'rânî (ks) (973/1565). Malikîlerin “ma'dûb”²⁸ kişinin nâib göndermesini câiz görmemelerini şu şekilde açıklar “Selam veya elçi göndermek sevenlerin gönüllerini tatmin etmez. Bilhassa hac gibi mukaddes bir ibâdetle nâibin o mekânları takdis etmesi menûb-u anh'ın yüreğine su serpmeyiz. Bu yüzden kişinin bu tür ibâdetleri bu yolda öleceğini bilse dahi bizzat kendisi yapmalıdır. “ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ

²⁵ Kalem 68/14.

²⁶ İzz b. Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kasım es-Sülemî ed-Dımaşki, *Makâsidu'l-İbâdât*, Matbaatu'l-Yemâme, Humus, 1995, s.11.

²⁷ Buhâri, “Rikâk” 38.

²⁸ “Ma'dûb” (المعضوب) “kesmek/kesilmiş” yaşlılıktan veya iyileşmesi beklenmeyen bir hastalıktan dolayı güç yetiremeyen kişi anlamına gelir. (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty, II, 25).

”يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا”²⁹ “*Ve kim, Allah ve O'nun elçisine hicret etmek için evinden çıkar, sonra da kendisine ölüm yetişirse, artık onun ecri (mükâfatı) Allah'a ait olmuştur. Ve Allah, Gafur'dur, Rahîm'dir*”.³⁰

²⁹ Nisa 4/100.

³⁰ Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Misrî eş-Şa'rânî, *Kitâbu'l-Mizân*, Âlemu'l-Kütüb, yy, 1989, II, 312.

BÖLÜM II

NIYÂBETİN MAHİYETİ VE KISIMLARI

2.1. Niyâbetin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “Bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek” anlamına gelen niyâbet; sülâsi aslı نوب/ناب “nvb” olan kelimenin masdarıdır. Niyâbet kelimesi başkası adına iş görmeyi, başkasının yerine geçmeyi ifade eder. Niyâbet ilişkisinde başkasının yerine hareket eden kişiye “nâib”, asıl yetkili veya yükümlüye “menûb-u anh”, niyâbete konu olan işe “menûb-u fih”, yetki verme veya görevlendirme işlemine “niyâbet/inâbe” denir.³¹

Fıkıh terimi olarak niyâbet farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Hukukî konularda başkası adına veya hesabına iş görmeyi, ibâdet konularında başkasının yerine bazı dinî vecibeleri eda etmeyi ifade eder.”³² Bu tanıma göre niyâbet vekâletle aynı manaya gelmektedir.

“Senden istenen bir işte başkasının senin yerine geçmesidir.”³³

“Herhangi bir tasarrufta kişinin başkası yerine kâim olmasıdır.”³⁴

“Yerine geçtiği kişinin bir amelini ifa etmekle, mükelleften asli amelin sorumluluğunu kaldıran şeydir.”³⁵

Bu tariflerden anlaşılan manayı şöyle özetleyebiliriz. Niyâbet: tasarrufu sahip olan birinin herhangi bir amelde başkasının yerine kaim olmasıdır.

³¹ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IV, 315; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VI, 4569.

³² Bilal Aybakan, “Niyâbet”, *DİA*, XXXIII, 161-163.

³³ İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, Dâru İbnu Affân, el-Hubar, 1997, II, 380.

³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Celîl, li Şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, yy, ty, III, 436.

³⁵ Muhammed b. Abdullah el-Huraşî, *Haşiyetü'l-Huraşî 'Ale Muhtasari Seydî Halîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, III, 122.

2.2. Niyâbet Sorunu ve Teolojik Boyutu

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerek hadis-i şeriflerde hiçbir nefse gücünün üstünde bir mükellefiyet yüklenmeyeceği³⁶ ve her insanın iyi veya kötü amelinin kendisine ait olduğu³⁷ bildirilmiştir. Bütün bu ilkelere göre, her mükellef kendi yaptıklarından ve ihmal ettiklerinden sorumludur ve üzerine düşen kulluk vazifelerini ve hukuki mükellefiyetlerini bizzat kendisi yerine getirmekle yükümlüdür.

Bu nedenle İslam hukukçuları ister ibadetlerle ilgili isterse diğer muamelelerle ilgili olsun “insan için kazandığından başkası yoktur”³⁸ ve “her insanın amel ve tasarruflarının kendisine ait oluşunu”³⁹ temel bir hukuk prensibi olarak tespit etmişlerdir. Bununla birlikte bazı özel durumlarda, bazı ibadetlerin başkası adına yapıp yapılamayacağı, bunun şartları ve sınırlarıyla ilgili hususlarda ihtilaf etmişlerdir.

Aslında bu problemin temelinde yatan gerçek sebep İslam inancına göre, bir kişinin, yaptığı bir ibadetin veya ettiği duanın sevabını başkalarına bağışlamasının caiz olup olmadığı, başkası adına yapılan amellerin kendisi için yapılan kişiye fayda verip vermeyeceği noktasındaki kelami tartışmalardır. Konunun mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için problemin inanç boyutuyla birlikte tasavvur edilmesi gerekir. Bu nedenle başkası için yapılan dua, hayır ve hasenatın sevabını başkalarına bağışlamının cevazı ile ilgili tartışmalara kısaca değinmek gerekir. Klasik kaynaklara göre bu konuda, biri Mutezile'ye diğeri ise Ehl-i Sünnet'e ait olmak üzere iki temel görüş ortaya çıkmıştır.⁴⁰

2.2.1. Mutezilenin Görüşü

Mutezile âlimlerinden Kadı Abdulcebbâr (415/1025), *Şerhu'l-usuli'l-hamse* isimli eserinde, mutezileye göre başkası için dua etmeyle ilgili bazı bilgiler vermiştir. Ona göre bir kişinin, başka bir kişi için ahirete yönelik bir hayır duada bulunabilmesi için, o kişinin kendisi için istenecek bu hayrı hak ettiğinden ya emin olmalıdır ya da

³⁶ Bakara 2/286.

³⁷ Fussilet 41/46.

³⁸ Necm 53/39.

³⁹ Fussilet 41/46.

⁴⁰ Mehmet Erdem, “İbadetlerde Niyabet Problemi Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, (2007): 219.

zann-ı gâlib sahibi olmalıdır. Şayet o kişinin bu duayı hak ettiğine dair kesin bir bilgiye sahipse -Kuran ve Sünnete o kişi hakkında nas olması gibi- şartsız dua edebilir. Zann-ı gâlib sahibi ise, ancak “eğer müstahaksa” şeklinde bir kayıt eklemek kaydıyla dua edebilir.²⁵ Şayet başkası adına istenecek menfaat veya yapılacak dua dünya menfaati ise, bunun için herhangi bir sınırlama yoktur. Hatta fâsık ve kâfir için bile dünyevi menfaat talebiyle dua yapılabilir.⁴¹

Kadı Abdulcabbar’ın bu değerlendirmesi ile yine Mutezilenin büyük âlimlerinden Zemahşeri’nin “*insan için kazandığından başkası yoktur*”⁴² ayetinin tefsirine baktığımızda,⁴³ temelde Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasında bir takım farklılıklar bulunsa da, aslında Mutezilenin, başkası adına yapılan duayı tamamen reddetmediğini söyleyebiliriz.

2.2.2. Ehl-i Sünnetin Görüşü

Ehl-i Sünnet kelâm âlimleri ile fukahâdan Hanefî ve Hanbeliler, başkası için dua yapmanın veya namaz, oruç, kuran vb. amellerin sevabını başkasına bağışlamanın hem yapana hem de kendisi için yapılan fayda vereceğini ve yine bir kişinin yaptığı tasadduk kabilinden her hangi bir mali ibadetin sevabını gerek ölü gerekse diri başka müminlere bağışlamanın caiz olduğunu kabul etmişlerdir.⁴⁴ Zira Peygamber Efendimiz (sas) biri kendi adına, diğeri ümmeti adına olmak üzere iki kurban kesmiş,⁴⁵ vefat eden annesi için sadaka vermekle ilgili soru soran sahâbi’ye Efendimiz “*evet*” cevabını vererek onay vermiştir.⁴⁶

İmam Malik (179/795) ile İmam Şafii (204/820), sırf bedeni ibadetlerin sevaplarının yapandan başkasına ulaşmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. İmam Şafii’nin (Nevevî’nin naklettiğine göre) sadaka, dua ve istiğfarın dışındaki ibadetlerin ölü adına yapılamayacağını söylemiş ve bu görüşünü “*insan için kazancından başkası yoktur*”⁴⁷ ayeti ile “*kişi öldüğü zaman ameli kesilir üç şey hariç...*”⁴⁸ hadisine

⁴¹ Kâdı Abdulcabbar İbn Ahmed, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1988, s. 611.

⁴² Necm 53/39.

⁴³ Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf ‘an Hakâiki’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Akâvil fi Vucûhi’t-Tevîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 1997, IV, 428.

⁴⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 39.

⁴⁵ İbn Mace, “Edâhî” 1.

⁴⁶ Buhari, “Vasâyâ” 19.

⁴⁷ Necm 53/39.

⁴⁸ Müslim, “Vasiyet” 14; Ebu Davûd, “Vasâyâ” 14; Tirmizî, “Ahkâm” 36; Nesâî, “Vasâyâ” 8.

dayandırmıştır. Buna karşılık daha sonra gelen Maliki ve Şafii âlimler Kur'an okumanın ölümler için fayda vereceği görüşünü kabul etmişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) de İmam Şafii'nin bu konuda tevakkuf ettiğini aktarmıştır. Malikilerin bu konudaki temel dayanakları ise seleften böyle bir uygulamanın bulunmayışıdır.⁴⁹

2.3. İlgili Kavramlar

2.3.1. Vekâlet

Vekâlet kelimesi, sülasisi “وكل” (vkl) fiilinden türetilen ve vekil tayin etme (tevkil) anlamında bir masdar isimdir. Tevkîl ise “Bir kimseyi vekîl tayin etmek” veya kendi işini göremeyen bir kimsenin, bu işini yeterliliğine güvendiği bir başkasına tevdi etmesi” anlamına gelir.⁵⁰

Fukahâ, vekâleti terim olarak birbirine yakın şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir; “Bir kimsenin, yapılması kendisine ait bulunan niyâbete elverişli bir işi, hayattayken yapılmak üzere bir başkasına tefvîz etmesi”, “Kişinin, belli bir tasarrufta başkasını kendi yerine koyması”, “tasarrufu câiz olanın, kendisi gibi birini, niyâbete elverişli bir hususta nâib tayin etmesi”, “imâret ve ibâdet dışında bir hakka sahip kimsenin, ölümünü şart koşmaksızın başkasını bu hakta kendine nâib yapmasıdır.”⁵¹

Vekâletin ilk tanımında özellikle “hayattayken” kaydının düşülmesi “vasiyeti” tanım dışı bırakmıştır. Çünkü vasiyet kişinin hayatında değil ölümünden sonrasında alakalıdır.

Kendisine iş tevdi edilen tarafa “vekîl”, tevdi edilen işe müvekkelün bih”, işin sahibine “müvekkil”, vekîl kılmaya “tevkil/vekâlet” denir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kökten türeyen ve kişinin Allah'a güvenip dayanmasını ifade eden tevekkül kavramı kırk dört

⁴⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz b. Âbidîn, el-Hüseynî ed-Dımaşki, *Resâil*, I, 166; Zuhaylî, , *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 39.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 4910; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI, 113.

⁵¹ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşki el-Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2010, III, 341; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, *Muğni'l-Muhtâc*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1997, II, 281; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, Âlemu'l-Kütüb, yy III, 161; Abdusseme' Salih el-Ezherî, *Cevâhiru'l-İklîl Şerhu Muhtasari'l-Halil*, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut, ty, II, 125.

âyette geçer. Güvenilir dost, kefil, koruyucu ve yardımcı anlamındaki vekîl ise çoğu zaman Allah'ın sıfatı olarak yirmi dört yerde geçer.⁵²

Aralarında umum-husus ilişkisi bulunmakla birlikte bazen “niyâbet” anlamında vekâlet, “inâbe” anlamında *tevkîl*, *tefvîz* veya *temsîl* terimleri kullanılır.⁵³

2.3.2. Vasiyet

Sözlükte “bitiştirmek, bağlamak, önermek” anlamına gelen “vasiyet” (çoğulu vasâyâ) fıkhîta kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesini ifade eder. Ölüme bağlı bu işlemi yapan kişiye “mûsî”, vasiyetten yararlanacak kişiye veya hayır cihetine “mûsâ leh”, vasiyet konusu mal veya menfaate “mûsâ bih” denir. Vasiyet bazen “mûsâ bih” anlamında da kullanılır. Ayrıca vasiyet yanında vesâyet de “bir başkasından kişinin hayatında veya ölümünden sonra bir şey yapmasını istemek” anlamına gelmekle birlikte daha sonra bu kelimelerin ölüm sonrasında “bir şeyin yapılmasını isteme” manasındaki kullanımı yaygın hale gelmiştir.⁵⁴

Buraya kadar yaptığımız tanımlardan şu sonucu çıkarmak mümkündür; niyâbet, vekâlet ve vasiyetin her biri “bir şahsın herhangi bir işte bir başkasını kâim kılmasıdır.” Ancak vekâlet ve vasiyetin her birinde mûsî (vasiyet eden) ve müvekkil (vekâlet veren)'in izin ve iradesi şarttır. Niyâbet ise her ne kadar vekâlet ve vesâyet manasını barındırsa da, nâib menûb-u anh'ın izniyle yerine kâim olabildiği gibi, onun izni olmadan da yerine bazı tasarruflarda bulunabilir. Dolayısıyla niyâbet, vekâlet ve vasiyet arasında umum-husus farkı vardır. Her vekâlet veya vasiyet niyâbettir fakat her niyâbet vekâlet veya vasiyet değildir.

2.3.3. Temsil

Arapça **مثل** “msl” kökünden türeyen ve “tef’îl” bâbindan mastar olan “temsîl” kelimesi, sözlükte: benzetmek, özümsemek, bir şeyin aynısını yapmak, sahnede oyun

⁵² Bilal Aybakan, “Vekâlet”, *DİA*, XLIII, 1-6.

⁵³ Aybakan, “Vekâlet”, *DİA*, XLIII, 1-6.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 4853; Abdusselam Arı, “Vasiyet”, *DİA*, XLII, 552-554.

sergilemek ve bir kişi, topluluk veya kuruluş adına hareket etmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁵

Bir hukuk terimi olarak ise temsil, çeşitli şekilde tanımlanmıştır. Her biri temsil kurumunun bir yönünü ifade eden bu tanımlardan bazıları şöyledir:

Temsil “Bir hukuki muamelenin bir kimsenin nam ve hesabına bir başkası tarafından yapılmasıdır ki muamelenin hukuki sonuçlarının bu şahıs üzerine doğmasını sağlamaktır.”⁵⁶

Temsil “Temsil olunca önceden verilmiş bir salâhiyete veya sonradan verilecek bir icâzete dayanılarak akdin ya da hukukî muamelenin hükümlerini, temsil edilenin şahsında tecelli ettirmek veya sonradan onun üzerine yıkmak üzere başkası için bir mukavele yapmak veya bir hukukî işlem yapmaktır.”⁵⁷

Temsil “bir başkası adına bir hukukî işlemi yapma olayını ifade eden bir terimdir.”⁵⁸

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere ıstılâhî anlamda temsil, ibadetten daha çok kazaî-hukuki yönü ağır basan bir işlemdir.

2.3.4. Tefvîz

Sözlükte “Bir işi başkasına havale etmek” anlamındaki tefviz, fıkıh ıstılahında; daha çok nikâh ve talâkla vezirlik konularında kişinin kendine ait hukukî bir yetkiyi başkasının kullanmasına izin vermesini ifade eder. Örneğin, “Vezâretü’t-tefvîz” devlet başkanının kendisine verdiği tam yetkiyle her türlü tasarrufta bulunabilen kişinin üstlendiği vezirliktir.⁵⁹

Nikâhta, akit esnasında mehir miktarının belirlenmeyip eşlerden birine veya bir başka kişiye bırakılmasına “tefvîzü’l-mehr”, talâkta ise kocanın boşama yetkisini karısına veya bir başka kişiye devretmesine “tefvîzü’t-talâk” denir.⁶⁰

⁵⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXX, 383.

⁵⁶ M. Kemal Oğuzman, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 150.

⁵⁷ H. Avni Göktürk, *Borçlar Hukuku*, Ulus Basımevi, Ankara 1947, s. 162.

⁵⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Kitap Matbaası, İstanbul 1998, s. 452; Erdoğan Sarıtepe, “İslam Hukuku ve Türk Medeni Hukuku Açısından Hukukî Temsil”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (2009): 79.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 3485; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVIII, 496.

⁶⁰ Muhammed Ebû Zehra, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikir, ty, s.323.

2.3.5. Velâyet

Fıkıhta hukukî yetki anlamına gelen velâyet, sözlükte “yakın olmak, yakınlık” anlamındaki (ولي) “veliye” kökünden türemiş olup, “sevmek, yönelmek, yardım etmek, bir işin sorumluluğunu kendi üstüne almak” manalarına gelir. Velâyet hakkına sahip olan kişiye “velî” denir. Aynı kökten “veliye” fiilinin biri velâyet, diğeri vilâyet şeklindeki masdarları arasında bir anlam farkının bulunup bulunmadığı konusunda Arap dilcileri iki ayrı yaklaşım ortaya koymuştur. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (207/822) gibi bazı dilciler bunların birbirinin yerine kullanılabileceğini söylerken, İbnü’s-Sikkît (244/858) gibi dilciler birincinin daha çok “yardım etme” (nusret), ikincisinin “otorite” (saltanat) içeriği taşıdığını ileri sürmüştür.⁶¹

Velâyet ve vesâyet hakkında kısa bir değerlendirmede bulunacak olursak, kısaca şunları söyleyebiliriz:

Sözlükte dostluk, yetki ve yardım anlamlarına gelen velâyet ise, İslam hukukunda başkaları adına onların rızaları aranmaksızın hukuki işlerinde bulunma salahiyetini ifade eder. Bu salahiyeti taşıyan kimseye de velî denir. Velâyet akıl hastası, gayri mümeyyiz yahut mümeyyiz küçük gibi eda ehliyeti eksik veya ehliyetsizler adına hukukî işlerinde bulunmak ve onların özlük haklarıyla ilgili meselelerde karar vermek üzere belirli şahısların hukuk mercii tarafından yetkili kılınmasını ifade eder. Kısaca velayet hukukî/şer’î temsilin bir örneğidir.

Vesâyet ise; kazâî bir temsildir, mümeyyiz veya gayri mümeyyiz küçük gibi eda ehliyeti bulunmayan yahut eda ehliyeti eksik olan veya ehliyeti sonradan kısıtlanan/mahcûr bir kişinin mallarını koruma, işletme ve onun adına o malda tasarrufta bulunma yetkisinin başka bir kimseye verilmesini ifade eden bir terimdir. Hâkimin yetim üzerine tayin ettiği vasî de bir kazâî temsildir.⁶²

2.4. Niyâbetin Rükünleri

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi nilyâbetin üç rüknü vardır.

a. Nâib; başkasının adına herhangi bir işi üstlenen kişi.

⁶¹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XL, 242; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VI, 4920.

⁶² Murtaza Köse, “İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekâlet-Temsil İlişkisi”, *EKEV akademi dergisi*, 34, (2008): 2341.

- b. Menûbu anh; asıl yetkili veya yükümlü kişi.
- c. Menûb-u fih; niyâbete konu olan iş.⁶³

Niyâbetin sahih olabilmesi için niyâbetin rükünlerinde bulunması gereken bazı şartlar vardır. Bunlar kısaca şöyledir:

2.4.1. Menûb-u fih (niyâbete konu olan iş)

Niyâbetin rükünlerinden biri olan menûb-u fih yani niyâbete konu olan işte bulunması gereken üç şart vardır.

a. Menûb-u fih niyâbet esnasında munîb'in mülkü veya velâyeti altında bulunan bir iş ile ilgili olmalıdır. Hiç kimse kendi tasarrufu veya mülkiyeti altında olmayan bir işte başkasını nâib kılamaz.

b. Söz konusu tasarruf niyâbete elverişli olmalıdır. Yemin, iman ve şehadet gibi konularda niyâbet sahih değildir.

c. Niyâbete konu olan tasarruf (menûb-u fih) malum/bilinen bir iş olmalıdır. Ne olduğu bilinmeyen bir işe niyâbet etmek câiz değildir.⁶⁴

2.4.2. Menûb-u anh (asıl sorumlu/yükümlü kişi)

Bir mükellefin herhangi bir işte, yerine bir başkasını nâib kılabilmesi için şu iki şarta hâiz olması gerekir.

a. Menûb-u anh şer'an niyâbete ehil olmalıdır. Tasarruf ehliyeti olmayan çocuğun veya âkil olmayan birinin başkasını nâib tayin etmesi sahih değildir.

b. Niyâbet, kişinin lehinde veya aleyhinde olan bir iş ile ilgili olmalıdır. Örneğin; söz konusu tasarruf alım-satım ise alım-satım konu olan mal üzerinde tam mülkiyet

⁶³ Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Akidler*, A.H.İ Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.125.

⁶⁴ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 281; Ebü'l-Fazl Mevdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk, 2009, II, 380; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, V, 77.

hakkı bulunmalı; nikâh ve talak gibi tasarruflarda da başkasına velayet edecek yeterlilikte olmalıdır. Velâyet hakkından yoksun ise niyâbet ilişkisi batıl olur.⁶⁵

2.4.3. Nâib (başkasının adına herhangi bir işi üstlenen kişi)

Niyâbetin sahih olabilmesi için niyâbetin rükünlerinden biri olan nâibde de bulunması gereken bazı şartlar vardır. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz;

Nâib'in niyâbeten üstlendiği tasarruf kendi hakkında câiz bir tasarruf olmalıdır. Hac gibi taabbudi ameller ve nikâh, alış-veriş gibi hukuki muamelat bunlardan sayılabilir. Kendi hakkında câiz olmayan herhangi bir tasarrufun niyâbeten başkası tarafından yerine getirilmesi câiz değildir. Mesela; alkollü içki satın alma, faizle para alıp verme, başkasının hakkını gasp etme gibi gayr-i meşru fiillerin başkası adına gerçekleştirilmesi caiz değildir.⁶⁶

Bununla birlikte nâibde bulunması gereken şartlar niyâbete konu olan hususa göre değişebilmektedir. Örneğin; İmam Şafî'ye göre hacca gitmeye güç yetiremeyen kişinin, yerine niyâbeten gönderdiği (nâib) kişide dört şart aranır:

1. Nâib, hac yapmaya ehil (müslüman, baliğ, hür) olmalıdır. Çünkü kendi adına haccı sahih olmayan kişinin başkası adına hac etmesi caiz değildir.
2. Nâib, yükümlü olduğu haccı eda etmiş olmalıdır. Çünkü Şafî mezhebine göre henüz kendi farızasını eda etmemiş kişinin başkası adına hac etmesi sahih değildir.
3. Nâib, hac yolculuğunda ihtiyaç duyduğu binit ve azık gibi imkânlara sahip olmalıdır. Zira hac farızası kendisine taalluk eden kişide bulunması gereken şartların nâibde de olması gerekir.
4. Menûb-u anh, nâibin bu vecibeyi kendi adına yapacağından emin olmalıdır.⁶⁷

Niyâbet, ittifâkî (hayatta olan karşılıklı iki kişi arasında olan niyâbet) ise; bu hukukî ilişkinin oluşmasında kullanılan sözlerin/sîyga'nın açık, net ve anlaşılır olması gerekir. Bu hukukî ilişkinin kurulması, sarîh sözler, ilişkinin varlığını ifade eden yazı veya ahraz (dilsiz/konuşma özürsüz) birinin işaretiyle de meydana gelebilir. Niyâbet, hükmî (tek taraflı olan niyâbet; ölen kişiye hac yapmak gibi) ise, menûb-u anh sahih bir

⁶⁵ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, Dâru'l-Kalem, Dîmeşk, 1992, III, 344; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 136.

⁶⁶ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, III, 344; Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, 2009, II, 380.

⁶⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, IV, 10.

delil ile niyâbete müstahak olmalıdır. Bu nedenle ölen gayrı müslim kişi adına hayır işleri yapmak câiz değildir.⁶⁸

2.5. Niyâbetin Kısımları

Niyâbet, hakiki veya hükmi anlamda iki kişinin arasında gerçekleşmesi itibariyle “ittifâkî”, Kadı’nın hukukî meselelerde birini tayin etmesi veya kendi yerine birini nâib kılması yönüyle “kazâî”, tarafların rızasına bağlı olmaksızın şâri’in izin verdiği niyâbet olmasıyla “hükmi” niyâbet olmak üzere üç kısma ayrılır.⁶⁹

2.5.1. İttifâkî Niyâbet

İttifâkî niyâbet, hakiki veya hükmi anlamda “iki kişinin arasında gerçekleşen niyâbet” diye tanımlanmıştır. Şimdi de bu tür niyâbetin türlerine değinmek istiyoruz.

2.5.1.1. Hilâfet/Velâyet Yoluyla Niyâbet

Bu tür niyâbet, halifenin/devlet başkanın gerek bizzat kendisi gerekse de tayin ettiği vezirleri, valileri ve kadıları aracılığıyla ümmet adına hüküm vermesi veya ümmetin maslahatını gözeterek tasarrufta bulunmasıdır. Böyle bir niyâbette her ne kadar halife ile halk arasında sözlü îcâb-kabul olmasa da, halkın halifeye biat etmesi, hükmen onu tüm işlerinde nâib kılmaları anlamına gelmektedir.⁷⁰

2.5.1.2. Vekâlet Yoluyla Niyâbet

Bu tür niyâbet, sınırları itibariyle özel ve genel olmak üzere iki kısma ayrılır.

⁶⁸ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 288; Şeyh Nizâm, v.dğr, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, III, 519; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el- Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, VII, 240.

⁶⁹ Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, s.125-130; Hadi Sağlam, “İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Mukayesesi” (Vekâlet Örneği), *e-akademi*, 129, (2012): 7.

⁷⁰ Casim Avcı, “Naib”, *DİA*, XXXII, 311.

2.5.1.2.1. Özel/Has Vekâlet

Bir kimsenin başka bir kimseyi vasfı bilinen bir eşyayı satın alması gibi tasarruflarda bulunması için vekil kılmasıdır. Bu tür vekâlet dört mezhebe göre ittifakla câizdir.⁷¹

2.5.1.2.2. Genel veya Vekîlin İsteğine Bırakılan Vekâlet

Müvekkilin vekîle vasfını belirtmeden “bana Mekke’den dilediğin bir dükkân/daire satın al” veya “mallarımı istediğin kişiye sat” gibi umum ifade eden lafızlarla verilen vekâlettir. Bu tür vekâletin sıhhati konusunda da mezhepler arasında ihtilaf yoktur.⁷² Hiçbir vasıf belirtilmeden yapılan vekâlet ise, örneğin, yerini ve sıfatını belirtmeden “bana bir ev/dükkân al” demesi gibidir. Bu tür vekâletin sıhhati konusunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Maliki mezhebi âlimleri bu tür vekâleti örfe göre tedavülde olan normal evlere şamil olma kaydıyla câiz görürken, diğer üç mezhebe göre böyle bir vekâlet sahih değildir.⁷³

2.5.1.3. Vasiyet Yoluyla Niyâbet

Ölümünün yaklaştığını düşünen kişinin malı veya küçük çocukları hakkında vasiyet etmesi câizdir.⁷⁴ Ancak Şafîiler dedenin hayatta ve ehil olması halinde çocuklara bir başkasını vasî kılmanın sahih olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁵

⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr 'Ale Durri'l-Muhtâr*, VIII, 2484; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğni*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, ty, VII, 205; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 287.

⁷² Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 287; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 205; Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VIII, 31; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî el-Endelüsî el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Dâru'l-Marife, 1982, II, 303.

⁷³ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî*. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, ty, yy, III, 372; Şeyh Nizam v.dğr., *el-Fetava'l-Hindiyye*, III, 520; İbn Âbidîn *Reddu'l-Muhtâr*, VIII, 240; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, VII, 426; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 287; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, III, 165; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 205.

⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII, 391; Cezîrî, *el-Fıkhu 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, III, 340-341; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, III, 73.

2.5.1.4. Muâmelat Konularında Niyâbet

Muâmelattan maksat; konusu ya mal (alış-veriş, kira, kefalet akdi gibi) ya da konusu ahval-ı şahsiyye (nikâh, talak, hul'⁷⁶ gibi) olup ancak iki taraf arasında tamamlanan akitlerdir. İttifakî niyâbet muamelatın her nev'inde câizdir. Ancak şahitlik, yemin, ta'lik-i talak,⁷⁷ îlâ,⁷⁸ liân,⁷⁹ zihâr,⁸⁰ kasâme⁸¹ gibi hususlarda ve masiyetlerde niyâbet sahih değildir.⁸²

⁷⁵ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 282.

⁷⁶ Hul', fidyeye, sulh ve mübâree kelimelerinin hepsi aynı manada olup kadının bedel karşılığında kendini boşattırması demektir. Ancak fukaha'nın iddiasına göre hul', kadının kocası tarafından kendisine verilmiş olan her şeyden, sulh, bir kısmından, fidyeye, çoğundan mübâree de, sadece kocası üzerindeki bir hakkından-boşanmasına karşılık olarak- vazgeçmesi manasına gelir. (İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, II, 66).

⁷⁷ Ta'lik-i Talak, Boşamayı şarta bağlamak demektir.

⁷⁸ Îlâ, boşama ehliyetine sahip kocanın mutlak şekilde veya dört aydan fazla bir süreyle karısı ile cinsel ilişkide bulunmama yemin etmesidir. (Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 449).

⁷⁹ Liân, hususî bir sebeple ve hususî surette karı-koca arasında cereyan eden lânetleşmedir. Kur'an-ı kerîm'de de ifade edildiği gibi; yeminlerle te'kid edilen, Allah (cc)'ın lanet ve gazabıyla tevsik edilen şehâdetlerdir. "*Namuslu ve hür kadınlara (zina isnadı ile) iftira eden sonra (bu hususda) dört şahid getiremeyen kimselere seksener değnek vurun. Onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin.*" (Nûr/4) Âyet-i kerîmesine göre; kendi karısına veya yabancı bir kadına zina iftirasında bulunanlar, iftira cezasına çarptırılırlardı. Sonra bu hüküm şu âyet-i kerîme ile neshedildi; "*Zevcelerine zina isnad eden ve kendilerinin kendilerinden başka şahidleri de bulunmayan kimselere gelince, onlardan her birinin yapacağı şahidlik; kendisinin gerçekten doğrulardan olduğuna dâir Allah (cc)'a yeminle dört defa tekrarlayacağı şahidliktir.*" (Nûr/6) Karısına zina iftirasında bulunan kimsenin iftira cezası bu âyet-i kerîme ile kaldırıldı ve onun yerine liân muamelesi getirildi. (Mavsılî, *el-İhtiyâr*, III, 239; Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *Umdetu'r-Ri'âye 'Âla Şerhi'l-Vikâye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, III, 430).

⁸⁰ Zihâr; kişinin karısını kendisine haram kılmak isteyerek ona, "Sen benim için annemin sırtı gibisin" demesidir. Zihâr hakkında hem Kur'an'da âyet, hem de hadis vardır. Kur'an-ı Kerimden "Karılarına '*Sen benim için annemin sırtı gibi haramsın' dedikten sonra sözlerinden dönenler, karılarıyla temas etmeden bir köle azad etmeleri gerekir. Allah (cc) yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*" (Mücadele/3) âyeti kerimesidir. (Buhûtî, *Şerhu Müntehâ'l-İrâdât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000, V, 537).

⁸¹ Kasâme; Faili meçhul cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tespit amacıyla cinayetin işlendiği bölge insanların veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü ifade eden fıkıh terimidir. (Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, XXIV, 528).

⁸² İbn Kudâme, *el-Muğni*, VII, 200; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fi Marifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, V, 322; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kıma*, III, 163; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 285; Desükî, *Haşiyetü'd-Desükî*, III, 380; Ezherî, *Cevâhiru'l-İklîl*, II, 126; Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî es-Sâvî, *Bulğatu's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik 'Âle's-Şerhi's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III, 320; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, VII, 428-431.

2.5.1.5. İkrarda Niyâbet

Niyâbet ikrar konusuna ancak şu şekillerde dâhil olabilir; ya kişi kendi yerine ikrar konusunda vekâlet verir veya bir husumet söz konusu olduğunda vekil genel yetkilendirmeyle ikrar yetkisine sahip olur. Şayet menûb-u anı ikrarı tayin ederek vekâlet verirse Hanbeli, Maliki, Hanefilerden Ebu Yusuf (182/798) ve Şafii mezhebi'nin bir görüşüne göre vekâlet sahihtir. Şafii mezhebinin ikinci görüşüne göre ise, bu tür vekâlet sahih değildir. Mezhebin ağırlıklı görüşü de bu yöndedir. Hanefi mezhebinin öne çıkan görüşüne göre de husumet (davalaşma) olmaksızın ikrarda vekâlet söz konusu değildir.⁸³

2.5.1.6. Cinâyât (Suçlar) ve Cezalarda Niyâbet

Bir kimsenin başkasına zina, içki içme, hırsızlık veya hadd-i kazif⁸⁴ gibi had cezası gerektiren bir suçu isnâd etmesi halinde, bu kişinin isnâd ettiği suçu ispat etmek, suçlanan kişinin de suçu reddetmek için başkasına vekâlet verip veremeyeceği mezhepler arasında tartışılmıştır.

Hanbeli mezhebine göre ister zina, içki, gibi Allah hakkına tealluk eden bir suç olsun, ister hadd-i kazif gibi kul hakkına tealluk eden bir suç olsun, bu gibi suçların ispatı veya reddi konusunda vekâlet sahihtir.⁸⁵ Malikilere göre ise bu tür vekâlette maslahat varsa sahihtir.⁸⁶ Şafiilere göre böyle bir vekâlet sahih değildir.⁸⁷ Hanefilere

⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 119-120; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî es-Sa'dî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Dâr Sadır, Beyrut, ty, V, 306-307; Ahmed Şemseddin Kadızâde, *Netâicu'l-Efkâr fî Keşfi Rumûzi'l-Esrâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VIII, 119-120; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 285-286; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VIII, 271-272.

⁸⁴ Hadd-i Kazf: Bir muhsan veya muhseneye, yani: Mükellef, hür, müslim, zinadan afif (nefsini zinadan siyanet etmekle maruf bir kimseye) darı adde (adalet yurdu) ta'yir ve şetim (ayıplama, sövme) kastiyle zina isnad eden mükellef bir şahıs hakkında tatbik edilecek bir ukubettir ki, bunun miktarı, hür ve hürre hakkında seksen, rakik (köle) hakkında da kırk değnek darbesidir. (Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Enes Sarmaşık yayınları, İstanbul, III, 229).

⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 199.

⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyeti'l-Muctehid ve Nihayeti'l-Muktasid*, IV, 1970.

⁸⁷ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II, 286.

göre ise; hırsızlık, hadd-i kazif gibi üçüncü şahsı da ilgilendiren davalarda vekâlet câizdir. Zina, içki içme gibi salt Allah hakkı olan davalarda ise vekâlet câiz değildir.⁸⁸

2.5.2. Kazâî Niyâbet

Kâdî'nın tayin yetkisiyle gerçekleşen niyâbettir. Küçük çocuklara bakacak vasî, vakfedilen malları gözetecek bir mütevellî veyahut kadî'nın kendi yerine birini tayin etmesiyle gerçekleşen niyâbet de kazâî niyâbettir. Bu tür niyâbet mezhepler arasında bazı farklılıklarla birlikte câizdir.⁸⁹

2.5.3. Hükmî/Şerî Niyâbet

Tarafların rızasına bağlı olmaksızın Şâri'in izin verdiği niyâbettir. Ölen kişinin borcunu ödeme ve Şari'in izin verdiği bazı ibâdetleri yerine getirmek böyledir. Bu tür niyâbet, ibâdet ve muamelat gibi fıkhn birçok alanına girmektedir.⁹⁰ Ancak tezimizin konusu olması hasebiyle biz burada sadece temel ibadetlerde niyâbetle ilgili İslam âlimlerinin yaklaşımlarını, ihtilaflarını ve delillerini detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

2.6. İbadetlerde Niyâbet

İnananların hayatında özel bir yere sahip olan ibadetler, insanın yaratılış gayesi olup bütün semavi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de imanın en önemli tezahürü kabul edilir. İbadetler inananlar için bir yaşam tarzı, bir hayat felsefesidir. Bir müslüman için ibadetsiz bir hayat düşünülemez. Bu yüzden hem şekil hem de mânâ bakımından naslarda belirtildiği gibi en güzel şekilde yerine getirilmelidir.

İslam'ın değerler sisteminde vakitle kayıtlı ibâdetlerin, şekil ve öz bakımından Şâri'in isteğine uygun olarak vakti içinde yerine getirilmesine (mükellefiyetin aynı

⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VIII, 243; Şeyh Nizâm v.dğr, *el-Fetavâ'l-Hindiyye*, III, 519.

⁸⁹ İsmail Cebeci, "Tevliye", *DİA*, XLI, 40.

⁹⁰ Çeker, *İslam Hukunda Akidler*, s.130.

teslimine) eda; vakti dışında yerine getirilmesine kazâ; eksik olarak eda edilen bir ibâdetin mükemmel olarak yine vakti içinde tekrarlanmasına ise iade denilmektedir.⁹¹

Esasen şer'î konuların tamamında ideal olan, kulların sorumluluklarını hem şekil hem de içerik bakımından Şâri'in rızasına uygun olarak yerine getirmeleridir. Yine ideal olan da mükellefiyetleri vakti içinde eda ve ifa etmektir. Herhangi bir sebeple vakti dışında yerine getirildiğinde ise, mükellefiyetin her açıdan tam olarak kaza edilmesi gerekir.⁹²

Burada açıklığa kavuşturulması gereken bazı meseleler vardır. Örneğin; mükellef herhangi bir özürden dolayı Şari'in kendisine yüklediği ibadetleri vaktinde yapmaktan aciz olursa ne yapmalıdır? Bazı mükelleflerin hiçbir özrü olmadığı halde ibadetleri terk ettiği de bilinen bir gerçektir. Bu kişiler daha sonra tövbe edip zamanında eda etmedikleri ibadetleri telafi etmek isteseler nasıl bir yol izlemelidirler? Her iki durumdaki mükellefler de üzerlerinde borç olan Allah hakkını eda etmeden ölürlerse başka kimselerin onların yerine bu vecibeleri eda etmeleri caiz midir, yoksa ölümleriyle bu sorumlulukları biter mi?

Bu ibadetlerden maksat namaz, oruç, zekât, hac, ve kurban gibi ıstılâhî manadaki ibadetlerdir. Bu ibadetlerde niyâbet'in sahih olup olmadığı konusu mezhepler arasında tartışmalıdır. Buna göre ibadetlerde niyabeti âlimlerin ittifakı ve ihtilafı açısından değerlendirdiğimizde üçlü bir ayırım ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

1. Niyabetin ittifâken caiz olduğu ibadetler.
2. Niyabetin ittifaken caiz olmadığı ibadetler.
3. Niyabetin cevazı hakkında ihtilaf olan ibadetlerdir.

2.6.1. Niyâbetin İttifâkla Câiz Olduğu İbâdetler

Bunlar mahza mâlî olan ibadetlerdir. Zekât, adak, kurban, sadaka bunlar arasında yer alır. Bu tür ibadetlerde niyabetin sıhhati konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmamaktadır. Kabul edilen görüş, bu tür ibadetlerin mükellefin kendisinden ya da

⁹¹ Mustafa el-Buğâ v.dğr., *el-Fıkhü'l-Menhecî*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 2013, I, 26.

⁹² Gözübenli, İbadetlerle İlgili Fıkhî Problemler, *İslam Hukuku El Kitabı*, s.674-675.

nâibinden vukû bulması arasında fark olmadığı yönündedir.⁹³ Çünkü bu tür ibadetlerin gayesi Şari'in mükelleften istediği mâlî yükümlülüğün yerine getirilmesidir. Zira mali ibadetlerin meşru kılınış amacı, muhtaç olanın ihtiyacının giderilmesi, aynı zamanda da mükellefin kendisine sevimli gelen kazancını başkasına vermesi suretiyle nefsinin terbiye etmesidir. Bunun için dinin belirlediği bir miktarı kendi mülkünden çıkarıp belli şartları taşıyan kişilere ulaştırması yeterlidir. Dolayısıyla mali bir ibadetin hem amacı, hem de bu amacın gerçekleşmesi için yapılacak fiilin kendisi, nâib vasıtasıyla tam olarak gerçekleştirilebilir. Hatta bazen mali bir ibadetin nâib vasıtasıyla yapılması, o ibadetin meşruiyet gerekçesine daha uygun düşebilir ve bu durumda onu nâibin ifa etmesi daha uygun olabilir. Mesela; zekât mükellefi olan bir müminin, bu ibadeti amacına uygun şekilde yapabilecek başka kişilere vekâlet vermek suretiyle yerine getirmesi kendisinin yerine getirmesinden daha doğru olur.⁹⁴

2.6.2. Niyâbetin İttifâkla Câiz Olmadığı İbâdetler

Bunlar ya hayatta olan biri adına oruç tutmak, namaz kılmak ve muktedir olan bir kimsenin yerine hac etmek gibi bedenî ibadetlerle ilgili, ya da Allah'a iman gibi inançla ilgili hususlardır. Bu kısma giren ibadetler arasında özellikle namaz ve oruç İslam'ın temel farzlarından olmaları itibariyle önemlidir. İbn Rüşd, kimsenin bir başkası adına namaz kılamayacağını ittifakla kabul edildiğini söylemektedir. Bu gibi hususlarda niyabet söz konusu değildir, bütün mezhep âlimleri bu konuda da ittifak etmişlerdir.⁹⁵

2.6.3. Niyâbetin İhtilâflı Olduğu İbâdetler

Bunlar da yukarıda saydıklarımızın dışında kalan ibâdetlerdir. Ölen kişiye niyâbeten oruç tutmak, namaz kılmak ve hayatta olduğu halde hac yapmaktan âciz olan

⁹³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 38; Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru's-Safve, Kuveyt, 1992, I, 431-432.

⁹⁴ Cezîri, *el-Fıkhu 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 711; Erdem, "İbâdetlerde Niyâbet Problemi Üzerine Bir İnceleme", s.231; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına*, III, 164.

⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I, 320; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 38.

kişi adına hac etmek gibi durumlardır.⁹⁶ çalışmamızın ana konusunu oluşturan bu tür ibâdetlerin her biriyle ilgili olarak mezheplerin görüşlerini ve delillerini açıklamaya çalışacağız.

⁹⁶ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu 'l-İbâdât*, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadisiyye, Amman, 1983, s.315.

BÖLÜM III

TEMEL İBADETLERDE NİYÂBET

3.1. Hac İbâdetinde Niyâbet

3.1.1. Haccın Tanımı

Hac sözlükte; ‘ha’ nın fetih ve kesri ile ‘hac’ ve ‘hic’ şeklinde okunur ki, muayyen bir yere gitmeyi kastetmek, ziyaret etmek, kesmek ve sene manasına gelir. Bazılarının ileri sürdüğü gibi, sadece mutlak kast anlamında değildir.⁹⁷

Bir fıkıh terimi olarak hac; önceden hac niyeti ile ihrama girerek Arafat’ta -arefe gününün güneşi zevâle erdikten, bayram sabahının fecrine kadar- vakfede durarak ziyarette bulunup, Kâbe’yi -kurban bayramının fecrinden, ömrün sonuna kadar ki bir zamanda- ziyaret etmektir. Veya -Şafîilerin tanımı gibi- “Nüsük için kabeyi kastetmektir.”⁹⁸

3.1.2. Hükmü ve Delili

Hac, şartların oluşması halinde ömürde bir defa olmak üzere kadın-erkek her müslümana farzdır. Farziyeti Kur’an, Sünnet ve İcmâ ile sabittir. Kur’an’daki delil şu âyet-i kerimedir: “Azık ve binek bakımından yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allâh’ın bir hakkıdır.”⁹⁹ Sünnetteki delil ise, şu hadîsi şeriftir: “İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed (sas)’in Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât

⁹⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, el-Mektebetu'l-‘Asriyye, Beyrut, 2010, 67; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, I, 778-779.

⁹⁸ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1990, IV, 3; Cezîrî, *el-Fıkhü 'Âle'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 643; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, 447.

⁹⁹ Âli İmrân 3/97.

vermek, Beyt'i hacetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.”¹⁰⁰ Hac, İslâm'ın beş temel esasından birisi olup, dinin zarurî olarak bilinmesi gereken farzları arasında yer alır. Haccın farz olduğunu inkâr eden kâfir olup İslâm'dan dönmüş sayılır.¹⁰¹

3.1.3. Haccın Mahiyeti, Hikmeti ve Önemi

Yüce Allah, birçok hikmetten ötürü, hâli vakti yerinde olan müslümanların ömürde bir defa hacetmelerini farz kılmıştır. Bu hikmetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: Müslümanlar; kutsal addettikleri topraklarda bir araya gelmekte, dünya ve âhiret saadetinin, zafer ve kurtuluşun esâsı olan dosdoğru dinin yegâne sahibi olan tek Allah'a hâlis niyetle ibâdet etmektedirler. Bu dinin temel kurallarına göre, inananlar kardeşirler, iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaları da dînî bir görevdir. Buna göre müminlerden her biri, memleketleri ayrı ve bedenleri birbirlerinden uzakta da olsa birbirlerine yardım etmeye çalışacaklardır. Bu kutsal topraklara gelenler, kendilerini yaratıp diğer varlıklara üstün kılan yüce Rablerinin huzurunda bulduklarını hatırlamaktadırlar. Günün birinde öleceklerinin, sâlih amelden ve her hâlükârda ilâhi emirlere sarılmaktan başka bir şeyin fayda vermeyeceğinin, hesap gününde Rablerinin huzuruna çıkacaklarının bilincine varırlar.¹⁰²

3.1.4. Haccın Farz Oluşu

İlk kez Allah'a ibâdet için mabed inşa edip insanları ibâdet etmeye davet eden Hz. İbrahim (as) olmuştur. “*Hani İbrahim'e Beytullah'ın yerini gösterdik ve kendisine şöyle dedik; Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve bu evimi tavaf edenler, kıyam edenler, rükûa ve secdeye varanlar için temiz tut. İnsanlara haccı ilân et. Gerek yaya olarak ve gerekse uzak yolları aşarak yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler de çeşitli yararlarını gözleri ile görsünler ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları belirli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar. Bu hayvanların etinden hem kendiniz yiyiniz, hem de sıkıntı içinde bulunan yoksullara yediriniz. Sonra kirlerini*

¹⁰⁰ Müslim, “Erkânü'l-İslâm” 2; Buhârî, “İmân” 1.

¹⁰¹ Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, IV, 5; Cezîrî, *el-Fıkhü 'Âle'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 643.

¹⁰² Cezîrî, *el-Fıkhü Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 644.

giderip temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve bu tarihi evi (Kâ'be'yi) tavaf etsinler"¹⁰³

Hac ibâdetinin teşrî kılınma zamanı ile ilgili birbirinden farklı bir kaç görüş vardır. Kimi rivayetlerde hicretin beşinci yılında, kimilerine göre altıncı, kimilerine göre de hicretin beşinci yılında hüküm inmiş ancak ümmete altıncı yılda farz olmuştur.¹⁰⁴ Nakledilen görüşlerin en kuvvetlisi ise, hicretin dokuzuncu yılında farz kılındığını söyleyenlerin görüşüdür. Zira hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Peygamber (sas)'e gelip yapmakla yükümlü oldukları vâcibleri soran Abdulkays heyetine, Hz. Peygamber (sas): "Önce Allah'a îman etmenizi, sonra namaz kılmanızı, zekât vermenizi, Ramazan orucunu tutmanızı ve ganimetlerin beşte birini vermenizi emrediyorum"¹⁰⁵ dediği rivayet edilmiştir. Eğer hac, bundan önce farz kılınmış olsaydı, Hz. Peygamber (sas) bu emirlerin arasında haccı da sayardı.¹⁰⁶

Hac ibâdeti, hem mal hem bedenle yapılan bir ibâdetdir. Hac ibadetinde niyâbet, ya hayatta olan biri adına veyahut hac farzını eda etmeden ölen kişi adına olur. Hayatta olan biri için yapılıyorsa menûbu anh ya sağlıklı veyahut hacca gitmekten âcizdir. Hayatta olan birine niyâbeten yapılan hac da ya farz ya da sünnet haccıdır. Bu konuları ayrıntılı bir biçimde ele almak istiyoruz.

3.1.5. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Hac Etmek

Hayatta olan birine niyâbeten yapılan hac ibâdetinin câiz olup olmaması hususunda, yapılan haccın farz veya sünnet olması cihetiyle farklı hükümler ortaya çıkmaktadır.

3.1.5.1. Sağlıklı Kişiyne Niyâbeten Yapılan Hac İbadeti

Eğer niyâbet farz olan hacda ise bakılır; şayet menûb-u anh bedeniyle bu farzı yerine getirmeye muktedir (istitaat şartına haiz) ise bütün mezhep imamlarının

¹⁰³ Hac 22/26-29.

¹⁰⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hüseyin b. Hasen el-Makdisî er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc İlä Şerhi'l-Minhâc*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1992, III, 234.

¹⁰⁵ Ebü Davûd, "Eşribe" 7.

¹⁰⁶ el-Buğâ v.dğr., *el-Fıkhu'l-Menhecî*, I, 370.

ittifakıyla niyabet sahih değildir. Böyle bir kişiden hac farızası sakıt olmaz.¹⁰⁷ Çünkü farziyet, şartlarını taşıdığından dolayı bu durumda olan kişinin şahsına tealluk etmiştir. Farziyet, kişinin şahsına tealluk ettiğinde artık o, farz bir namaz veya oruç gibi bedeni ibadet hükmünü alır ki, kişinin şahsından başkasının eda etmesi caiz olmaz.¹⁰⁸

Ancak niyâbet (menûbu anh'ın malî-bedeni imkânı olduğu halde) nâfile bir hac için ise konuyla ilgili mezheplerin farklı yaklaşımları vardır.

Hanefi mezhebine göre manûb-u anh (adına hac yapılan kişi) muktedir bile olsa, nâfile hacda niyâbet câizdir. Çünkü hac ömürde bir kere farz olduğundan, kişinin onu başkasına yaptırabilmesi için ölünceye kadar kendisinin onu yapamayacak durumda olması gerekir. Fakat nâfile alanı daha geniş olduğundan nâfile haccı yapmak isteyen kişinin bu haccı başkasının (nâib) vasıtasıyla yapması câizdir. Bundan dolayı Hanefi mezhebinin zâhir görüşüne göre, başkasına (niyâbeten) yaptırılan nâfile hac sahihtir ve bu hac yaptıranın (menûb-u anh)'ın yerine geçer. Bu konuda vârid olan hadisler de bunu göstermektedir. Nitekim Has'amoğulları kabilesinden bir kadın “*Babam çok yaşlıdır, hayvan sırtında kendini tutamaz. Onun yerine hac yapabilir miyim?*” diye sorunca, Peygamber Efendimiz (sas) “*Babanın yerine hac da yap umre de*” diye cevap vermiştir.¹⁰⁹

İmam Muhammed (189/805) ise: “Başkasına (niyâbeten) yaptırılan nâfile hac, yaptıran (menûbu anh)'ın değil yapan (nâib)'ın olur. Yaptıran kimseye ise, ancak yaptığı masrafın sevabı hâsıl olur. Zira hac (kısmen) bedenî bir ibadettir. Oruç tutamayan kimsenin verdiği fidye orucun yerine geçtiği gibi hac etmeye muktedir olmayan/aciz kişinin nâib göndererek yaptığı hac da kendi haccının yerine geçer. Ancak bu durum sağlıklı kişi için sözkonusu değildir. Böyle bir durumda hac yaptıranın değil yapanın olur ve menûb-u anh'a ancak yaptığı masrafın sevabı hasıl olur.” dediği rivayet olunmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde, ty, VII, 97; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik*, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emiriyye, Mısır, 1313, 85; Buhâtî, *Keşşâfu'l-Kıma* II, 109.

¹⁰⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 22.

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 134.

¹¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 135.

Hanbeli mezhebinin bu konudaki görüşü ise menûb-u anh'ın farz haccını yapıp yapmaması veya hacca muktedir olup olamaması yönünden farklılık göstermektedir. Hanbeli âlimlerin bu konuyla ilgili görüşleri kısaca şöyledir:

a. Hac farizasını yapmamış kişinin kendisi nâfile hac yapamayacağı gibi, niyâbeten başkasına da yaptırılmaz.

b. Hac farizasını yapmış birinin âciz olması durumunda niyâbeten bir başkasına nâfile hac yaptırması câizdir. Çünkü farzda câiz olan, nâfilede evleviyetle câizdir.

c. Hac farizasını yapmış ve nâfile hac yapmaya da muktedir olan kişinin durumu ise şöyledir. Bu kişinin istemesi halinde nâib/niyâbet vasıtasıyla nâfile hac yapıp yapamayacağı hususunda Hanbelilerde iki görüş vardır. Hanbelî âlimlerinin bazılarına göre bu durumda olan kişi nâfile hac yapmak üzere bir başkasını kendi yerine gönderebilir. Çünkü yapmaktan âciz olduğu bu ibâdet, üzerinde farz olmadığı halde gönüllü olarak yapmayı arzuladığı bir ibâdetdir.¹¹¹

Şafii ve Hanbeli âlimlerinin bir kısmına göre ise, sağlıklı ve muktedir olan bir kimse nâfile hac yapmak için nâib göndermesi caiz değildir. Çünkü hac yaptıracak kişinin (menûb-u anh) kendisi hac yapmaya kâdirdir. Dolayısıyla farz haccında, kendisi hac yapmaya muktedir olan mükellefin farzını bir başkasına yaptırması câiz olmadığı gibi, nâfile haccı da bir başkasına yaptırması câiz değildir. Şafii'nin bir başka görüşüne göre, kendi aciz olan bir kimse nâfile hac yapmak için bir başkasını gönderebilir. Şafii'de sahih olan görüş de budur.¹¹²

3.1.5.2. Hac Yapmaya Muktedir Olmayan Kişi Adına Yapılan Hac

Menûb-u anh kendisi hac yapmaya muktedir değilse fukahâ bu kimse için niyâbeten haccın caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmam Şafii (ra) şöyle der: “Güç yetirme (istita’at) iki şekilde olur:

¹¹¹ İbn Kudâme *el-Muğni*, V, 23.

¹¹² Nevevî, *el-Mecmû*, VII, 97.

Birincisi, hacca gidip gelecek kadar maddi imkâna sahip olup beden de buna muktedir olmaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz (sas)’e “Ey Allah’ın Resülü! Güç yetirme (istita’at) nedir?” diye sorulduğunda “*binit ve azıktır*” buyurmuştur.

İkincisi ise, beden aciz olup, maddi olarak yerine başkasını göndermeye güç yetirmektir. Bu durumda olan kişiye kendi yerine başka birini göndermesi farz olur.”¹¹³

Hanbeli mezhebine göre, Peygamber Efendimiz (sas)’in güç yetirmeyi “azık ve binit” olarak beyan etmesi, maddi şartlara haiz olduğu halde yolculuk yapamayacak kadar yaşlı, zayıf, özür lü veya kilolu bir kimsenin hac farızasını eda etmek için nâib göndermesinin vacip olduğunu gösterir.¹¹⁴

Hanefi mezhebine göre hac farızasına muhatap olan mükellefin kendisi, bu farzı yerine getirmekten aciz ise yerine başkasını göndermesi caizdir. Vucûbiyetle ilgili ise Hanefi mezhebinde iki görüş vardır. Hasan b. Ziyad’ın (204/819) Ebu Hanife’den rivayetine göre bu durumda niyâbeten hac vaciptir. Mezhebin muteber görüşüne göre ise hac ibadeti aciz kişiye sadece mala sahip olması nedeniyle farz olmaz. Ancak daha sonra acizliği geçer de hacca gitmeye güç yetirirse, hac farızasını yapmak zorundadır. Bu durumda niyabet yoluyla yaptığı ise nafil sayılır.¹¹⁵

Hz. Ali (40/661) (ra), Süfyân es-Sevri (161/778), Abdullah b. Mübârek (181/797), İbn Râhaveyh (238/853) ve İshâk bu görüştedirler.¹¹⁶

Maliki mezhebine göre; aciz kimse adına hac yapmanın mekruh olduğunu söyleyenler olmakla birlikte mezhebin muteber görüşüne göre; sağlıklı olsun hasta olsun, farz haccı ya da sünnet haccı olsun hayatta olan birinin niyâbeten yerine bir

¹¹³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, IV, 6.

¹¹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed İbn Müflih el-Makdisî er-Râmînî, *Kitâbu'l-Furû'*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2003, V, 254-255; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 19.

¹¹⁵ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, IV, 153.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, V, 228-229.

başkasını göndermesi câiz değildir. Ancak öldükten sonra yerine hac yapılması hususunda vasiyet edebilir ve vasiyeti olması durumunda yerine hac yapılabilir.¹¹⁷

Özet olarak: Şafii, Hanbeli, Hasan b. Ziyâd'ın rivayetinde Hanefî ve Zahirilere göre; haccın vucûb şartlarını taşıyan kişi, yolculuk meşakkatine dayanamayacak kadar zayıf, yaşlı veya sürekli bir hastalığından dolayı hac yapmaya muktedir olmayıp yerine hac yapacak kişiye vereceği maddi imkâna sahipse, bu kişinin bir başkasını niyâbeten yerine göndermesi vaciptir. Göndermediği takdirde hac (üzerinden sâkıt olmaz) zimmetinde kalır.¹¹⁸ Malikî mezhebine göre; hayatta olan kişi adına niyâbet mutlak olarak câiz değildir. Hac yapmaya muktedir değilse böyle birinden hac farızası sâkıt olur.¹¹⁹

Mezheplerin İhtilaf Sebebi:

İbn Rüşd'e (520/1126) göre bu ihtilâfin sebebi kıyasın hadis ile çelişmesidir. Zira hac diğer ibadetlere kıyas edilirse, hiçbir (bedenî) ibâdette niyâbet câiz olmadığı gibi hacda da câiz olmaması lâzım gelir. Nitekim bir kimse bir başkası yerine ne namaz kılabilir ne de (kendi malından) zekât verebilir. Buhârî (256/869) ile Müslim'in (261/875), İbn Abbas'tan rivayet ettikleri meşhur hadisten ise bunun câiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu hadiste "Has'am kabilesinden bir kadın Resûl-u Ekrem Efendimiz (sas)'e, 'Ya Rasûlallah, Allah'ın kulları üzerinde hac hususundaki farızası babama, çok yaşlı olduğunda yetiştii. Deve üzerinde duramayacak bir durumdadır. Onun yerine ben hac edebilir miyim?' diye sordu. Rasûl-u Ekrem (sas) 'Evet, edebilirsin' diye cevap verdi. Bu da Veda Haccı sırasında idi.¹²⁰

İbn Rüşd, mezhepler arasındaki ihtilâfin sebebini işte bu şekilde özetlemektedir. Kıyasa göre ibâdetin şahsiliği asılken, zikredilen hadis-i şerîflerde ibadetlerde niyâbete açıkça yer verilmiştir. Kıyasa göre hareket eden müçtehitler niyâbeti kabul etmezken, hadis-i şer'îflerin delaletini göz önünde bulunduranlar niyâbete cevaz vermişlerdir.

¹¹⁷ Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'Âle Şerhi'l-Kebîr*, II, 18; Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 227; Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî 'ale'l-Muvattâ*, Matbaatu'l-Hayriyye, ty.,II, 199; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, II, 785.

¹¹⁸ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 674; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 684; Şa'rânî, *Kitâbu'l-Mizân*, II, 312.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Cami*, VI, 227.

¹²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 286.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mezheplerin, görüşlerini dayandırdıkları delilleri zikretmekte fayda vardır.

3.1.5.3. Hac İbadetinde Niyâbetin Caiz Olup Olmaması

Mezhep âlimleri hac yapmaya muktedir olmayan kişinin yerine hac yapıp yapılamayacağı hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bunun sebebi her bir âlimin görüşlerini farklı delillere dayandırmış olmasındandır.

3.1.5.3.1. Caiz Olduğunu Savunanların Delilleri

Farz haccında niyâbetin câiz olduğunu savunan Şafii, Hanbeli ve onlar gibi düşünen âlimler akli ve nakli deliller öne sürmüşlerdir. Hac farzında niyâbetin câiz olduğunu öne süren âlimlerin Sünnetten dayandıkları delillerden bazıları şöyledir:

1- İbn Ömer (ra)'den nakledilen rivayete göre o şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah (sas)'a gelerek “Ey Allah’ın Resülü! Haccı farz kılan şey nedir? diye sordu. Rasûlullah (sas) de ‘Azık ve binit imkânının bulunmasıdır’ cevabını verdi.¹²¹

2- “O’na varmaya gücü yeten kimsenin Kâbe’yi tavaf etmesi Allah’ın insanlar üzerindeki hakkıdır”¹²² ayeti indiğinde, birden çok kişi Hz. Peygambere; “ Yol nedir? Ey Allah’ın Resülü!” diye sordu. Hz Peygamber (sas) de, “azık ve binittir” buyurdu.¹²³

Bu hadis-i şerîflerde açıkça görülüyor ki, haccın farzıyetini azık ve binite malik olmaya taalluk etmiştir. Âciz kişi ise bedenen olmasa da malıyla hacca güç yetirmiştir. O halde hac ona niyâbet yoluyla farz olmuştur.¹²⁴

3- Has’am kabilesinden genç bir kız fetva almak üzere Rasûlullah (sas)'a gelerek: “Babam yaşlı bir kimse olup kendisine hac farz olmuştur. Onun yerine haccetmem câiz midir?” diye sordu. Rasûlullah, “Babanın yerine haccet” buyurdu.¹²⁵

¹²¹ Tirmizî, “Hac” 4.

¹²² Ali İmrân 3/97.

¹²³ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 541.

¹²⁴ Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, 1994, IV, 8.

Bu hadis-i şerîf de âciz kişiye haccın farz olduğuna ve niyâbetin meşruiyetine delildir. Çünkü Has'amlı kadının (شخصا كبيرا) babası hakkında “yaşlı kimse” demesi “hâliyet” üzere mansûbtur. Yani o bu haldeyken hac ona farzdır anlamına gelir ki, Hz. Peygamber (sas) de bunu “evet” diyerek onaylamıştır. Bu da haccın âciz, yatalak ve yaşlı kimseye (azık ve binite sahip olmaları halinde) farz olduğunun delilidir.¹²⁶

4- Ebû Rezîn el-Ukaylî'den rivayete göre, kendisi Rasûlullah (sas)'a gelerek: “Ey Allah'ın Rasûlü! Babam çok yaşlıdır, hac ve umre yolculuğuna gücü yetmez” dedi. Rasûlullah (sas)'da: “*Babanın yerine hac ve umre yapiver*” buyurdular.¹²⁷

5- Fadl b. Abbas'ın rivayetine göre o şöyle demiştir: Bir kadın Rasûlullah (sas)'a geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah'ın Peygamberi! Babam çok yaşlıdır hac yapmaya güç yetiremez, bineğe bindirsem tutunamaz onun yerine haccedebilir miyim?” Rasûlullah (sas): “*Babanın yerine haccet*” buyurdu.¹²⁸

6- Sevde bnt. Zem'a'dan nakledildiğine göre bir adam Hz. Peygambere gelerek şöyle dedi: “Hakikaten babam ihtiyar ve yaşlıdır, hac yapamaz. Ne yapmamı emredersiniz?” Hz. Peygamber (sas) de şöyle buyurdu: “*Ne dersin, şayet babanın bir borcu olsaydı da, sen onu ödeseydin, ondan kabul edilir miydi?*” Adam “evet” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Allah daha merhametlidir. Babanın yerine hac yap*” buyurdu.¹²⁹

Bu hadis-i şerîfler, yerine hac edecek birinin olması halinde hac ibâdetinin yaşlı, âciz kişilere farz olduğunu gösterir. Çünkü Peygamber Efendimiz (sas)'in yakınlarının yerine hac edip etmeme konusunda soru soran kişilere yakınlarının yerine haccetmelerini onaylaması, hatta yerine hac etmeyi borcunu ödemeye benzetmesi, yerlerine hac yapacak birinin bulunması halinde haccın onlar hakkında farz olduğunun apaçık delilidir.

Farz olan hac ibadetinde niyabetin caiz olduğuna dair Sahabe ve Tâbiûn uygulamalarından bazıları şunlardır:

¹²⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, IV, 536; Tirmizî, “Hac” 85; Muslim, “Hac” 407.

¹²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ty, IV, 153; Şirbini, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 684.

¹²⁷ İbn Mâce, “Menâsik” 10; Tirmizî, “Hac” 87; Nesâî, “Menâsik” 10.

¹²⁸ Dârimî, “Hac” 23; Tirmizî, “Hac” 85.

¹²⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kubrâ*, IV, 539.

Hiz. Ali (ra) hac ibâdetine güç yetiremeyen bir yaşlı adam hakkında soru sorulduğunda “onun yerine hac yapılır” cevabını vermiştir.¹³⁰

Adamın biri İbn Abbas (ra)’a sordu: “Annem haccını yaptı fakat umre yapmadı. Onun yerine umre yapabilir miyim? İbn Abbas “Evet” cevabını verdi.¹³¹

Adamın biri Saîd b. Müseyyeb’e: “Mükâfat, hac yapanın mıdır yoksa yaptıranın mı?” diye sorunca Saîd b. Müseyyeb: “Allah her ikisine de yeterlidir” karşılığını verdi.¹³²

Mücâhid (ra)’den şöyle nakledildi: “Her kim birisi adına hac ederse aynı sevaptan ona da vardır.”¹³³

İşte bu âsâr,¹³⁴ güç yetiremediği takdirde başkasının yerine hac yapmanın câiz olduğunu gösteren hadisleri tekit etmektedir.

Farz olan hacda niyâbetin câiz olduğunu savunan âlimlerin akli delilleri ise şunlardır:

1- Allah Teâlâ (cc), hac ibâdetini istitâ’at (güç yetirme)’a bağlamıştır. Âciz kişi ise başkasıyla da olsa mustatî’ hale gelmiş ve böylece hacca güç yetirmiştir. Güç yetirme ise bedenle olabileceği gibi mal ile de olur. Araplar, dillerinde istitâ’at kavramını bu anlamda kullanarak -kendisi güç yetiremese bile, başkasına ücretle yaptırmaya imkânı varsa- “falanca kişi ev yapmaya güç yetirdi” dediklerini görürüz. O halde niyâbeten de olsa başkasıyla güç yetiren kişiye hac farz olmuştur.¹³⁵

¹³⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 20; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ*, İdâretu’t-Taba’âti’l-Muniriyye, Dımeşk, 1352, VII, 61.

¹³¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 60.

¹³² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 61.

¹³³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 61.

¹³⁴ “Âsâr” eser’in çoğulu olup şu manalarda kullanılır: 1- Resulullah (sas), sahabe ve tabiin söz, takrir ve fiileri. (Muhaddislere göre) “hadis” muradifi. 2- sahabe ve Tabiûnun söz, fiil ve takrirleri (Horasan fakihlerine göre). Burada da ikinci manada yani sahabe tabiûn söz, fiil ve takrirleri anlamında kullanılmıştır. (Abdullah Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s.56).

¹³⁵ Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc* I, 684; Şirâzî, *el-Muhezzeb*, II, 674; Mâverdî, *el-Hâvî’l-Kebîr*, IV, 6.

2- Oruç ibâdetine güç yetiremeyen kimsenin fidye vermesinin vacip olduğu gibi, hac ibâdetine güç yetiremeyen kimsenin de (oruçta kefarete verdiği gibi) bu ibâdeti ifâ etmek için başka birisini kendi yerine göndermesi vaciptir.¹³⁶

3- Haccın vacip olmasının şartlarından biri, mal ile bu ibâdeti yerine getirme imkânının bulunmasıdır. Âcizliği sebebiyle bedenen hacca güç yetiremeyen kimsenin, sadece mal ile bu ibâdeti yerine getirmesinin câiz olması, bu kimse hakkında sadece mal ile hac ibâdetinin vacip olduğu anlaşılmış olur.¹³⁷

4- Hac ibâdeti mal ve beden ile yerine getirilen bir ibâdet olması hasebiyle haccın vucûbiyeti hususunda, hükümleri farklı olduğundan dolayı bu iki unsurun (mal ve istitaat) ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Örneğin; namaz gibi yalnızca beden ile yapılan ibâdetlerde, güç yetiremeyen kimse adına bir başkası bu ibâdeti yapması câiz değilken, zekât gibi malî ibâdetlerde güç yetirememesi durumunda bir başkasının bu ibâdeti yerine getirmesi vaciptir. Hac ibâdetinin hem beden hem mal yönünün olması, bu ibâdete bedenen güç yetiren kişinin beden ile yapılma yönüne itibarla -namazda olduğu gibi- bu ibâdeti bizzat kendisi yapması gerekir. Hac ibâdetine bedenen güç yetiremeyen kişi ise bu ibâdetin mal ile yapılma yönüne itibarla -zekâtta olduğu gibi- niyâbeten yaptırması vaciptir.¹³⁸

5- Bedenen hac ibâdetine güç yetiremeyen kimse, bu ibâdete bir başkasıyla da olsa güç yetirmiş olur. O halde -bir başkasıyla da olsa- mustatî' sayıldığından hac kendisine vacip olur.¹³⁹

6- Ölen kişi yerine hac yapılabildiği gibi, iyileşmesi muhtemel olmayan hasta/aciz kimse de hac yapmaya muktedir olmadığından (istitaat hususunda ölü hükmünde olup) yerine hac etmek câizdir.¹⁴⁰

3.1.5.3.2. Caiz Olmadığını Savunanların Delilleri

Hac ibâdetinde güç yetiremeyen kişinin yerine niyâbetin câiz olmadığını söyleyen Mâlikî ve aynı görüşte olan bazı âlimler bu görüşlerini bazı nakli ve akli delillere dayandırmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

¹³⁶ Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, IV, 9; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 20.

¹³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153.

¹³⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, III, 294.

¹³⁹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 671.

¹⁴⁰ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 675.

Kur'ân-ı Kerimden delilleri:

1- “Ona varmaya gücü yeten kimsenin Kâbe’yi tavaf etmesi Allah’ın insanlar üzerindeki hakkıdır.”¹⁴¹ Bu ayet-i kerime, haccın vucûbiyetini güç yetirme’ye bağlamıştır. Dolayısıyla âciz kişi “güç yetirme” vasfına haiz olmadığından ne bizzat kendisinin yapması, ne de niyâbeten bir başkasına yaptırması vacip değildir. Bu ibâdeti kendisi yapabilen kişinin yerine bir başkasını göndermesi nasıl câiz değilse, âciz kalması durumunda da niyâbeten bir başkasını göndermesi vacip değildir.¹⁴²

2- Maliki âlimlerden Mâzerî (453/536)¹⁴³ bu ayet hakkında şunları söylemektedir: “Ayet-i kerime’nin zahiri, güç yetirme’nin bedenî olduğunu gösteriyor. Şayet istita’at mâlî olsaydı حح (hicc/haccetme) yerine إحجاج (ihcâc/haccettirme) ifadesi kullanılırdı.”¹⁴⁴

3- “Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur”¹⁴⁵ ayetiyle, Allah Teâlâ (cc), insana yaptığından başka bir şeyin karşılık olmayacağını haber vermektedir. Niyâbeten yapılan hac ise kişinin kendi ameli olmadığından câiz değildir ve böyle bir hac, yaptıran kişiden yükümlülüğü düşürmez. Âciz kimse, hac ibâdetini yapmaya muktedir olmadığından “Ona varmaya gücü yeten kimsenin Kâbe’yi tavaf etmesi Allah’ın insanlar üzerindeki hakkıdır”¹⁴⁶ ayetinin yükümlülüğü altına girmez.¹⁴⁷ Baştaki âyeti farklı bir şekilde yorumlayıp “birinin yaptığı amel başkasının yerine geçer” demek, ayetin zahirine muhalefetten başka bir şey değildir.¹⁴⁸

4- “O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlamayacaktır. O gün buyruk yalnız Allah’ındır.”¹⁴⁹

5- “Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlamayacağı günden korkun!”¹⁵⁰

6- “Kimse başkasının yükünü taşımaz”¹⁵¹, “Günahkâr kimse diğerinin günahını çekmez. Günah yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese, yakını olsa bile,

¹⁴¹ Âli İmrân 3/97.

¹⁴² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 20.

¹⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî. Mâlikî fakihî, hadis ve kelâm âlimi. (Eyyüb Said Kaya, “Mâzerî” *DİA*, XXVIII, 193).

¹⁴⁴ Zerkânî, *Şerhu’z-Zerkânî ‘ale’l-Muvattâ* II, 199.

¹⁴⁵ Necm 53/39.

¹⁴⁶ Ali İmrân/97.

¹⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153.

¹⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’*, 2006, V, 227.

¹⁴⁹ İnfîtâr 82/19.

¹⁵⁰ Lokmân 31/33.

¹⁵¹ En’âm 6/164.

yükünden bir şey taşınmaz. Sen ancak, görmediği halde Rablerinden korkanları, namazı kılanları uyarırsın. Kim arınırsa, ancak kendisi için arınmış olur; dönüş ancak Allah'adır"¹⁵² Yukarıda zikredilen üç ayette olduğu gibi nesh¹⁵³ veya tahsis¹⁵⁴ ihtimali olmayan daha birçok muhkem¹⁵⁵ ayet, yapılan iyilik ve kötülüklerin failin kendisine tealluk ettiğine işaret etmektedir.¹⁵⁶

Sünnetten delilleri:

1- Hz. Ali (ra)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Beytullah'a gidebilecek kadar binit ve azık imkânı olup da hacetmeyen kimsenin Yahudi veya Hristiyan olarak ölmesinin ne önemi vardır. Çünkü Allah (cc) kitabında Kâbe'yi hacetmek, gücü yeten tüm müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları bir görevdir"*¹⁵⁷ buyurmaktadır.¹⁵⁸

Bu hadis-i şerîfte Rasulullah (sas) hacın vucûbiyetini, sahibini Beytullah'a ulaştıracak binit ve azık'a bağlamıştır. Bedenen âciz kişi ise azık ve binit ile Beytullah'a ulaşması mümkün olmadığından, böyle bir malın varlığı yok hükmündedir.¹⁵⁹

2- İbn Abbas'dan (ra) rivâyet edildiğine göre adamın biri Hz. Resulullah (sas)'a: *"Babamın yerine hac edebilir miyim?"* diye sordu. Resulullah (sas): *"Evet edebilirsiniz."*

¹⁵² Fâtır 35/18.

¹⁵³ Nesh: "Şer'î bir hükmü, bir başka şer'î delille kaldırmak yahut mukaddem tarihli bir nassın hükmünü, muahhar tarihli bir nasla değiştirmektir", (Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.230).

¹⁵⁴ Tahsîs: "Âm olan bir sözü mütenavil olduğu fertlerden bazılarına -hakikaten veya hükmen muttasıl olan müstakil bir kelam ile- hasretmektir ki, bu beyanı tağyir kabilindedir. (Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu* I, 25).

¹⁵⁵ Muhkem: Müfesserden daha kuvvetli olan sözdür ki, neshe ihtimali yoktur. "Bir kimseye kayın validesi ebediyyen haramdır, cihad kıyamete kadar devam edecektir" sözleri, birer muhkemdir ki, bunlarda nesih cari olamaz. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I, 21).

¹⁵⁶ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.320.

¹⁵⁷ Tirmizî, "Hac" 3.

¹⁵⁸ Tirmizî bu hadisle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: " Bu hadis, sadece bu şekliyle bildiğimiz garip bir hadistir. Bu hadisin senediyle ilgili birçok söz söylenmiştir. (Hadisin senedinde bulunan) Hilâl b. Abdullah meçhul bir kimsedir. Hâris'in de hadis rivayetinde zayıf bir kimse olduğu söylenir. (Tirmizî, "Hac" 3).

¹⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153.

Hayrını arttırmazsan da şerrini arttırmış olmazsın” buyurdu.¹⁶⁰ Bu Hadis-i şerîften âciz kişi adına hac yapmanın farz değil mendûb olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Sahabe ve Tabîînden nakledilen deliller:

1- İbn Ömer (ra)’ın “Kimse bir başkası yerine oruç tutmasın ve kimse bir başkası adına hac yapmasın.” dediği rivayet edilmiştir.¹⁶²

2- Kasım b. Muhammed’in¹⁶³ şöyle dediği nakledilmiştir. “Kimse kimsenin yerine hac etmesin.”¹⁶⁴

3- Nehâî (96/714) ve İbn Ebî Zü’eyb’in de “Kimse kimsenin yerine hac yapamaz” dediği rivayet edilmiştir.¹⁶⁵

Malikilere göre bu ve benzeri haberler, bir kimsenin hayatta olan bir başkası adına hac yapamayacağının açık delilidir.

Aklî deliller:

1- Hac ibadetinden maksat, mukaddes toprakları ziyaret ederek Allah Teâlâ’yı tazim etmektir. Mal ise bu amaca ulaşmak için sadece bir şart/araçtır. Âciz kimse hakkında maksat hâsıl olmadıktan sonra şartın da bir önemi yoktur.¹⁶⁶

2- Şayet ibâdetlerde niyâbet sahih olsaydı, akâit konularında da sahih olurdu. Zira teklîfî hükümlerde (mükellefin kendisine tealluk ettiği halde) niyâbet câiz olsaydı, mükellef eda konusunda, bizzat kendisi yapmakla, niyâbeten bir başkasına yaptırmak arasında muhayyer olurdu. Böyle bir şey de mümkün değildir.¹⁶⁷

3- “İbadetlerden maksat Allah’a yönelmek ve O’na karşı ta’zimde bulunmak, huzurunda boyun eğmek, hükmüne uymak, her an O’nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktır. Bunun sonucunda kişi, bütün kalbi ve organlarıyla Allah ile hemhâl olacak, devamlı O’nun murakabesinde olduğunu bilecek ve gaflet halinden uzak durarak gücü

¹⁶⁰ İbn Mâce, “Menâsik” 9.

¹⁶¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 58.

¹⁶² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 60.

¹⁶³ Ebu Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Siddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî (107/725) Medineli meşhur yedi Tabîîn fakihinden biri. (Cengiz Kallek, “Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir” *DİA*, XXIV, 545).

¹⁶⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 60.

¹⁶⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, VII, 101.

¹⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153.

¹⁶⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 383-384; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 152.

yettiğince O'nun rızasını kazandıracak ve kendisini O'na yaklaştıracak amellere koyulacaktır. Niyâbet usulü ise bu manaya ters düşer ve onunla çelişir. Çünkü bu konularda niyâbetin manası, kulun kul olmaması; Allah huzurunda huşu göstermemesi, O'na yönelmesi istenen kimsenin bunları yapmaması demektir. Bu gibi konularda kişinin yerine bir başkası geçtiği, nâib olarak onun yerini aldığı zaman, Allah'a huşu gösteren, O'nun huzurunda kulluk icra eden kimse, bizzat vekîl ya da nâib olmaktadır. Huşû, yöneliş, kısaca kulluk icrası için yapılan ameller, kulluk sıfatıyla nitelenmek anlamından başka bir mânâ ifade etmezler. Bir kimsede bulunan nitelik ise, bir başkasına intikal ya da sirayet etmez. Niyâbet ise aslın nâib yerinde sayılmasıdır ve bunun sonucunda asıl, nâibin nitelendirildiği şeylerle nitelenir. Bu ise muamelâtta olduğu gibi ibâdetler konusunda mümkün değildir. Mesela: Borcun ödenmesi konusunda nâib (vekîl) borçlu yerine konulmaktadır. Dolayısıyla nâibin borcu ödemesi durumunda, borçlu borcunu ödemiş olma niteliğini kazanmakta, bundan böyle alacaklının asıldan borç talep hakkı kalmamaktadır. Kulluk icrasında ise aslın, nâibin haiz olduğu nitelikle nitelenmediği müddetçe bu düşünülemez. Bu da olmayacağına göre, ibâdetler konusunda niyâbet asla câiz değildir.¹⁶⁸

3.1.5.4. Delillerin Değerlendirilmesi

Hayatta olan biri adına niyâbetin mutlak olarak câiz olmadığını ileri süren Malikî ve aynı görüşte olan bazı âlimler, cumhurun niyâbetle ilgili delillerini şu şekilde değerlendirmişlerdir.

1- Malikilere göre; hac ibâdetinde niyâbetle ilgili öne sürülen Has'amlı kadın hadisi, hac ibâdetinde niyâbetin varlığına delil teşkil etmez. Çünkü bu kadının "*Babam yaşlı bir kimse olup kendisine hac farz olmuştur. Onun yerine hacedeyim mi?*" diye sorması, babasının o haldeyken farza muhatap olduğu anlamına gelmez. Hadis-i şerîfin zahirinden anlaşılan, hac ibâdetinin istita'at halindeyken babasına farz olduğu, ancak farzı eda edemeden âciz duruma düştüğü, böyle bir durumda babasının yerine hac

¹⁶⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 383.

yapmasının mubah olup olmadığı ve yapması halinde babasına sevap yazılıp yazılmayacağıdır.¹⁶⁹

2- İmam Malik bu hadis-i şerifin zahirinin Kur’ân’a muhalif olduğunu, bu yüzden Kur’ân’ın, hadisin zahirine tercih edilmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü “Has’amlı kadın hadisi” haccın farzietini değil, anne-babaya iyilik etmeyi, hem dini hem dünyevi işlerde maslahatlarının gözetilmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Peygamber Efendimiz (sas), bu kadının, babasının hac farizasını yapmadığından dolayı üzüldüğünü, samimiyet ve ihlasla babası için bir şeyler yapmak, ona hayır ve hasenat ulaştırmak istediğini görünce bu talebine onay vermiştir.¹⁷⁰

3- Has’amlı kadın hadisi, niyâbete delil olamaz. Çünkü hadisi şerifin bazı rivayetlerinde Has’amlı kadının, babasını “*yaşlı bir kimse*” diye nitelendirdiği nakledilmiştir. Bu da babasının vucûb zamanında değil, şu anda bu halde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hadisi şerifte adı geçen kadının ifadesi, hac ibâdeti babasına yaşlıyken farz olduğu manasından çok, babası yaşlı haldeyken hac farizasını onun adına eda etmek istemesidir.¹⁷¹

4- Bu hadisi şerif bağlamında, hac farizasının Has’amlı kadının babasına farz olmadığından delillerinden birisi de; bu kadının babası hakkında “hac yapamaz” demiş olmasıdır. Çünkü hacca güç yetiremeyen birine hac farz olmaz. O halde hadisin başında katî olarak var olmayan bir hükmün hadisin sonunda varlığından bahsetmek doğru bir tespit sayılmaz. Çünkü hadis-i şerifin bazı rivayetlerinde Peygamber efendimiz (sas)’in “*Allah, borcu ödenmeye daha layıktır*” diye buyurması, hadisin sadece zahirine hamledilmesinin doğru olmadığına kanıttır. Zira kul borcu, Allah borcundan önce gelir.¹⁷²

Hayatta olan birine (âciz bile olsa) niyâbeten hac yapmanın câiz olmadığını söyleyen âlimler Has’amlı kadın ile ilgili hadisi bu şekilde değerlendirmişlerdir. İmam

¹⁶⁹ Zerkânî, *Şerhu’z-Zerkânî ‘Âle’l-Muvattâ*, II, 199.

¹⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 230.

¹⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 154.

¹⁷² Kurtubî, *el-Camî*, V, 230.

Şâtıbî¹⁷³ de Cumhur'un dayandığı hadislerin neredeyse tamamını ele alıp hepsine cevap vermiştir. Maliki ve onlar gibi düşünen âlimlerin görüşlerini kapsamı hasebiyle Şâtıbî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerini zikretmekte yarar vardır:

“Şer‘an düzenlenmiş ibâdetler konusunda bir kimsenin başka birinin yerini alması mümkün değildir ve herkes kendi yaptığından sorumludur. Bir başkasının onun yerine yükümlülük altına girmesi de söz konusu değildir. İbadeti işleyen kimsenin ameli ile bir başkasının yükümlülüğünü yerine getirmiş olmaz, niyetle bir başkasına intikal etmez, hibe ile sabit olmaz, bir başkasının günahı gönüllü de olsa yüklenilmez. Hem naklen hem de aklen kesin olan şerîat nazarında bu böyledir.

Bu tezin doğruluğuna çeşitli açılardan deliller getirmek mümkündür:

Bu konuya açıklık getiren kesin naslar vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: “*Hiç kimse, bir başkasının yükünü taşımaz.*”¹⁷⁴ Bu ifade Kur’ân’ın birçok yerinde tekrarlanır. “*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır.*”¹⁷⁵ “*Kim arınırsa, ancak kendisi için arınmış olur.*”¹⁷⁶ “*İnkâr edenler, inananlara: ‘Bizim yolumuza uyun da sizin günahlarınızı biz taşıyalım.’ derler. Oysa onların günahlarından hiçbirini yüklenecek değillerdir. Doğrusu onlar yalancıdırlar.*”¹⁷⁷ “*Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da kendinize aittir.*”¹⁷⁸ “*Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O’na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur.*”¹⁷⁹

Aynı şekilde, ahiretle ilgili konularda, hiçbir kimsenin bir başkasına fayda veremeyeceğini bildiren naslar bulunmaktadır: “*O gün, kimsenin kimseye fayda sağlamayacağı bir gündür.*”¹⁸⁰ Bu âyet hem sevapların bir başkasına nakledilmesi ve hem de bir başkasının yükünün yüklenilmesi konularını kapsamaktadır. “*Ey insanlar!*

¹⁷³ Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî (790/1388) *el-Muvâfakât* adlı eseriyle tanınan Endülüslü malikî fakihî ve dil bilginidir. (Ahmet er-Reysûnî – Ali Hakan Çavuşoğlu, “Şâtıbî, İbrahim b. Musa” *DİA*, XXXVIII, 373-375).

¹⁷⁴ Enâm 6/164.

¹⁷⁵ Necm 53/39.

¹⁷⁶ Fâtır 35/18.

¹⁷⁷ Ankebût 29/12.

¹⁷⁸ Kasas 28/55.

¹⁷⁹ Enâm 6/52.

¹⁸⁰ İnfîtâr 82/19.

Rabbinizden sakının. Babanın oğlu, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceği günden korkun.”¹⁸¹ “*Kimsenin kimseden faydalanamayacağı, kimseden bir şefaahat kabul edilmeyeceği, kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden sakının.*”¹⁸² Bu anlamda daha pek çok âyet vardır. Hadiste de Hz. Peygamber (sas)’ in, kendi yakın akrabalarını uyardığında: “*Ey falan oğulları! Ben Allah katında size hiçbir fayda veremem*”¹⁸³ buyurduğu bildirilmiştir.

Eğer bedenî ibâdetlerde niyâbet sahih olsaydı, o zaman îmân, sabır, şükür, rıza, tevekkül, korku, ümit vb. gibi kalbî amellerde de sahih olurdu. Bu durumda niyâbet câiz olacağı için teklifin mükellef üzerine aynî olarak binmesi kesinlik kazanmazdı ve daha işin başlangıcında bu kalbî fiillerin bizzat işlenmesi ya da bir nâib tarafından gerçekleştirilmesi arasında tercihe bırakma câiz olur; aynı durum ibâdet dışı normal fiillerden olup da yemek, içmek, cinsî ilişkide bulunmak, giyinmek... gibi faydası kişiye has olan amellerde de sahih olurdu. Keza aynı durum ceza hukukunda had, kısas ve ta’zîr türünden cezalarda da sahih olurdu. Bütün bunlar ihtilafsız bâtıldır; zira bunlarda gözetilen hikmetler kişilerin bizzat kendilerine hastırlar. Dolayısıyla diğer taabbudî olan hususlarda da durum aynıdır.

Bu konuda delil olarak getirilen Kur’an ayetleri, hepsi de tahsis ihtimali olmayan umumi ifadeler içermektedirler. Çünkü bu ayetler, kâfirleri susturmak, onların birbirlerinin günahlarını yüklenebileceği şeklindeki itikatlarını ya da kuru inatlarını reddetmek için Mekke’de inmiş muhkem ayetlerdir. Eğer bu âyetlerin tahsis imkânları bulunsaydı, o zaman bu âyetler onların inançlarını reddetmiş olmaz, aleyhlerine getirilmiş bir hüccet olmazdı. Âmm lâfızların tahsis gördükten sonra, geri kalan cüzlerine delâletinin kesinlik arz etmeyeceği görüşünde olanlara göre durum açıktır. Diğerlerinin görüşüne göre de, kıyas ve daha başka yollarla tahsis ihtimalinin bulunması sebebiyle bu böyledir. Araştırmacı, Mekke’de inmiş bulunan âmm naslar üzerinde düşündüğü zaman, onların tamamının nesih, tahsis ve benzeri muâriz durumlardan uzak olduğunu görecektir. Dolayısıyla aklı başında birisinin bu (Mekkî) âyetleri, şer’î külli hususlarda bir prensip edinmesi ve onları bir tarafa itmemesi uygun olacaktır.”¹⁸⁴

¹⁸¹ Lokman 31/33.

¹⁸² Bakara 2/48.

¹⁸³ Müslim, “Îmân” 351; Buhârî, “Vasâyâ” 11.

¹⁸⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, II, 381-385.

Cumhur'un aklî delillerinin değerlendirilmesi:

1- Mâlikilere göre, cumhurun “Hac ibâdetinin vücubiyeti hususunda, güç yetiremeyen birinin, sağlığı yerindeyken hac kendisine farz olmuş, ancak güç yetiremeyecek duruma düşünceye kadar bu ibâdeti yerine getirmemiş birisine kıyas edilmesi” batıl bir kıyastır. Çünkü fakir kimseye hac vacip değilken, hac kendisine vacip olduktan sonra malın helak olmasıyla fakirleşen kimseye vaciptir. Bu nedenle oruç tutamayacak derecede yaşlı olan kimsenin orucun yerine fidye vermesi de buna kıyas edilemez. Zira buradaki fidye (nasla sabit olup) orucun aslına bedeldir. Hac ibâdetindeki mal ise haccın aslına bedel değil, sadece bu ibâdete ulaştıran bir vesiledir. Bunun delili de; menûbu anh'ın nâib'e malı vermekle değil, nâib'in ancak hac menasikini yerine getirmekle menûbu anh'ın zimmetinden sâkıt olmasıdır. Bu da malın hac ibâdetinin aslına bedel olamayacağının açık delilidir.¹⁸⁵

2- “İbn Ömer (r.a.)’den nakledilen rivâyete göre, O şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah (sas)’e gelerek Ey Allah’ın Rasûlü! “Haccı farz kılan şey nedir?” diye sordu. Rasûlullah (sas) de ‘Azık ve binit imkânının bulunmasıdır’ cevabını verdi.”¹⁸⁶ Bu hadis, kendisiyle ihticac edilemeyecek derecede zayıf bir hadistir. Zira Tirmizî bu hadisi rivayet ederken senedine dikkat çekmiş ve sened zincirinde zayıf bir râvînin varlığından söz etmiştir. Şevkânî de bu hadisle ilgili şöyle demektedir: “ Bu hadisi İbn Adîy Ebu Hureyre tarikiyle rivayet etmiştir. İsnadında da her ikisi metruk¹⁸⁷ olan Abdurrahman el-Katâmî ve Ebu Mahzûm vardır. Ebu Ya’la da aynı hadisi Ebu İmâme’den rivayet etmiştir. Ebu Ya’la’nın isnadında da yine her ikisi metruk olan Ammar b. Matarah ve Muğîre b. Abdurrahman vardır. İbn Cevzî de (751/1350) bu hadisin mevzû’ (uydurulmuş hadis) olduğuna hükmetmiştir.”¹⁸⁸

Malikilerin delillerinin değerlendirilmesi:

¹⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 153-154.

¹⁸⁶ Tirmizî, “Hac” 4.

¹⁸⁷ Metrûk/Metrûh, İttihâm bi'l-Kizb (yalancılıkla itham edilme), Kesretu'l-Galat (çok hata yapma), Fısk (günah işleme), Fartu'l-Gaflet (aşırı dalgın olma) gibi bir Cerh (Ravinin, rivayetinin reddedilmesini gereken bir niteliğe sahip olduğunu tesbit etmek) sebebiyle tenkit edilen râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis. (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s.99).

¹⁸⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, Mektebetü Nazâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1415, I, 131.

Cumhûr, hac konusunda niyâbetin câiz olmadığını savunan Malikilerin delillerini tek tek ele alarak hepsine cevap vermişlerdir. Malikîlerin konuyla ilgili öne sürdükleri ayetlere gelince;

1- “*Kâbe’yi hac etmek gücü yeten tüm Müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları bir görevdir*”¹⁸⁹ âyetini delil getirip, “hacca güç yetiremeyen kişi mustatî’ değildir. Bu yüzden hac ibâdeti ona farz değildir” sözlerine şöyle cevap vermişlerdir: Hacca güç yetiremeyen kişi bizzat kendi bedeniyle olmasa da malıyla ve başkasının vasıtasıyla niyâbeten güç yetirmiş sayılır. Bununla birlikte İbn Ömer (ra)’den nakledilen rivayete göre bu ayet indiğinde adamın biri ayağa kalkarak; Ey Allah’ın Resulü! Güç yetirme nedir? diye sordu. Peygamber (sas) “*azık ve binittir*” buyurdu. Dolayısıyla haccın vucûbiyeti azık ve binite taalluk etmiş olduğundan azık ve binite sahip olan kişi başkasıyla da olsa mustatî’ sayılır ve hac ibâdeti kendisine farz olur.¹⁹⁰

2- “*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır*”¹⁹¹ ayeti ile “Bir başkasının yaptığı hac ibâdeti kişinin kendi ameli değildir.” kabulüne gelince, bunu da şöyle cevaplandırmışlardır:

a. Söz konusu ayeti kerime, güç yetiremeyen kişi adına niyâbetin câiz olduğunu bildiren sahih hadislerle tahsis edilmiş âmm bir ayettir. Amm ile has arasında herhangi bir teâruzun varlığından bahsetmek doğru değildir.

b. “*وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى*” ayetinde “*لِلْإِنْسَانِ*” deki “ل” (lam) على (‘alâ) manasınadır. Bunun anlamı da, “İnsanın aleyhinde ancak yaptığına karşılığı vardır”¹⁹² şeklindedir. Kaldı ki; güç yetiremeyen kişi bir başkasını vekîl ederek ve malını bu uğurda harcayarak s‘ay (سَعَى)’de bulunmuş olur.¹⁹³

c. Malikilerin delil olarak öne sürdükleri “*İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır*”¹⁹⁴ ayeti Mekke’de nazil olmuştur. Niyâbete cevaz veren hadîsi şerîfler ise veda haccında vuku bulan hadislerdir. O halde uygun olan ayetle hadisleri uzlaştırmaktır. Yani Allah Teâlâ insana “ancak yaptığına karşılığını” vadettikten sonra kullarına

¹⁸⁹ Âli İmrâm 3/97.

¹⁹⁰ Mâverdi, *el-Hâvî'l-Kebîr*, IV, 9; Nevevî, *el-Mecmû’*, VII, 97.

¹⁹¹ Necm 53/39.

¹⁹² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellah İsmâîl Emîr es-San’ânî, *Sübülü’s-Selâm Şerhu Bulûğî’l-Merâm*, Mektebetü’l-Me’ârif, Riyad, 2006, II, 502; Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr Şerh Müntekâ’l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi’l-Ehyâr* Mustafa Baba el-Halebî, Mısır, ty, IV, 320.

¹⁹³ Mâverdi, *el-Hâvî'l-Kebîr*, IV, 9.

¹⁹⁴ Necm 53/39.

rahmetiyle lütufta bulunup bir başkasının niyâbeten kendileri adına yaptığını da sabit naslarla onlardan kabul etmiştir.¹⁹⁵

3- “*Kimse başkasının yükünü taşımaz*”¹⁹⁶ ayeti ile “Hayır ve şer ancak sahibini bağlar” kabulüne gelince, ona da şöyle cevap verilmiştir:

a. Ayeti kerimenin manasına ve barındırdığı hükme herhangi bir itirazımız yoktur. Ancak Allah Teâlâ bir kimsenin bir başkasının yükünü taşımasını emretse, böyle bir emir, söz konusu ayeti tahsis etmiş olur ve ona da aynı hassasiyetle teslim olmak gerekir. Malikiler dâhil bütün fakihler kasten birisini öldüren birine karşılık ‘âkile (hata’en cinayet işleyen kişinin yakınları)’nin öldürülmeyeceği, hatta onunla (katil) birlikte diyeti üstlenmeleri hususunda ittifak etmişlerdir. Buna rağmen Malikiler -icmâ’ olmadığı halde- “*Kimse başkasının yükünü taşımaz*” ayetine dayanarak aynı hassasiyeti burada göstermemişlerdir.¹⁹⁷

b. Hayatta olup da güç yetiremeyen kişiye de, ölen kişiye de haccı farz kılan Allah’tır. Allah Teâlâ (cc) şöyle buyurmuştur: “*مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ* Peygamber’e itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur.”¹⁹⁸ Malikiler, vasiyet etmesi durumunda ölen kişi adına hac yapmayı, vasiyet etsin etmesin hayatta olan veya ölen kişi adına sadaka vermeyi câiz görmelerine rağmen söz konusu ayetlerle bunlara itiraz etmemişlerdir.¹⁹⁹

Malikilerin delil olarak zikrettikleri hadîsi şerîflere gelince, cumhur bunları da şu şekilde değerlendirmiştir;

1- İbn Abbas (ra)’ın naklettiği hadis Malikiler için delil olamaz. Çünkü hadisi şerîfte soruyu soran kişinin babası hakkında, hayatta olup olmaması veya güç yetirip yetirmemesiyle ilgili herhangi bir ayrıntı bulunmamaktadır. Ayrıca söz konusu haccın farz veya sünnet haccı olmasıyla alakalı da bir bilgi yoktur. Bu soru başkasının yerine hac yapmakla ilgili genel manada sorulmuş bir sorudur. Peygamber (sas)’de bunun mubah olduğunu bildirmiştir. Başkası adına hac yapmakla ilgili diğer hadislerde ise özellikle başkasının yerine yapılacak hac ibâdetinin farz hac olduğu açıkça belirtilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 58.

¹⁹⁶ En’âm 6/164.

¹⁹⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 58-59.

¹⁹⁸ Nisa/80.

¹⁹⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 59.

²⁰⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 58.

2- Hadiste geçen “*Hayrını arttırmazsan da şerrini arttırmış olmazsın*” ifadesi ise cumhur tarafından şöyle yorumlanmaktadır: Peygamber efendimiz (sas)’in verdiği bu cevap, hadisin nâfile hacla ilgili olduğunu göstermez. Çünkü bu cevap, farz olsun nâfile olsun mutlak olarak hac ibâdetini kapsamaktadır. Dolayısıyla bu hadisi delil olarak getirmeleri anlamsızdır.²⁰¹

Malikiler sahabe ve tabi’ûn sözleriyle de görüşlerini delillendirme cihetine gitmişlerdir. Mesela;

İbn Ömer (73/692), Kasım b. Muhammed (107/725), Nehâî ve İbn Ebî Züeyb (ra)’den gelen rivayetler sahih olduğu halde Malikilerin bizzat kendileri bunlara muhalefet etmiştir. Zira İbn Ömer ve Kasım (ra) ölen kişi adına hac etmeye cevaz vermezken, Malikiler vasiyet etmesi halinde ölen kişi adına hac ibâdetinin niyâbeten yapılmasına cevaz vermişlerdir. Hâlbuki bu, kendi delilleriyle bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda adlarını saydığımız birçok sahabe ve tabi’ûnin sözlerine dayanarak hem asrı saâdetde hem de sonraki dönemlerde hac ibadetinde niyâbetin varlığı inkâr edilemez.²⁰²

Malikilerin aklî ve kıyasî delilleri de şöyle değerlendirilebilir;

1- Malikilerin niyâbet hususunda hac ibâdetini namaza kıyas etmeleri doğru değildir. Çünkü namazda hiçbir şekilde niyâbet söz konusu değilken, hac ibâdetinde Malikilerin bile niyâbeti kabul ettikleri yerler vardır (mesela; vasiyet etmesi halinde ölen kişi adına hac yapılabilir).²⁰³

2- Mâlikîlerin, “Bedenî ibâdetlerde bir kimsenin başkasının yerine niyâbet etmesi câiz değildir” görüşleri doğru olmayan bir yaklaşımdır. Zira Peygamber Efendimiz (sas)’in emretmesi halinde, bir başkası yerine ibâdet etmek vacip olur. Malikilerin bunu namaza kıyas etmeleri batıl bir kıyastır. Çünkü başkasının yerine hac eden bir kimsenin niyâbet ettiği kişinin yerine iki rekât tavaf namazı kılmasının caiz olduğu (Malikiler dâhil) ihtilaf olmayan hususlardan biridir. Bu gibi durumlarda bir kimsenin başkası

²⁰¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 58.

²⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafî, *el-Ümm*, Dâru’l-Vefâ, 2001, el-Mansûra, III, 285; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 60-61.

²⁰³ Nevevi, *el-Mecmû’*, IV, 101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 20; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 59.

yerine namaz kılması bile mümkün oluyorsa, diğer (bedeni/mali) ibâdetlerde de neden mümkün olmasın.²⁰⁴

3- Yine bir başka yönden bakılacak olursa Malikiler ücret karşılığında bir başkasının yerine cihad etmeyi, ramazan ayında ilişkiye zorlanan kadının (zorlandığı halde) kefaretinin bir başkasına yüklenmesini câiz görürler. Hâlbuki bu gibi durumlarda niyabetin varlığına ilişkin ne Kitapta ne de Sünnette delil vardır.²⁰⁵

4- Mâlikîlerin, “Hac; îmân, şükür, sabır, tevekkül ve benzeri kalp amelleri gibidir. Hac ibâdetinde niyâbet câiz olsa diğer kalbî amellerde de câiz olması gerekir, bu durumda mükellefiyet, ta'yin'den tahyîr'e intikal etmiş olur” görüşleri de kabul edilemez. Zira zikrettikleri amellerin tümüyle ilgili nas vardır ve nasla sabit olan bir amelin değiştirilmesi söz konusu değildir.²⁰⁶

5- Malikilerin, “İbadetlerden maksat Allah'a yönelmek, O'na boyun eğmek ve hükmüne imtisal etmektir. Bu maksat da niyâbetle hasıl olmamaktadır” görüşlerine de şöyle cevap verilebilir: Biz, bunu hac ibâdetinde niyâbete cevaz veren Resulullah (sas)'dan daha iyi bilemeyiz. Söz konusu (niyâbet) Hz. Rasulullah (sas)'ın izin ve ruhsatı ile gerçekleşince kişinin kendi fikir ve görüşüne itibar edilmez.²⁰⁷

3.1.5.5. Yaşayan Kimse Adına Hacla İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Cumhur ve Malikilerin, “Başkasının yerine hac yapma” konusunda ileri sürdüğü akli ve nakli deliller ve ilgili rivayetler incelendiğinde hacca güç yetiremeyen kişiye niyâbeten haccetmenin câiz olduğunu söyleyen (cumhur) yaklaşımın nasların zahiri delâletlerine daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Zira cumhurun dayandığı deliller, delaleti açık ve sahih hadislerdir. Bu hadislerin delalet ettiği manadan farklı bir anlam çıkarmak zorlama olacaktır. Malikilerin delilleri ise; ya ayet ve hadisleri te'vil etmeye veyahut da senedinde problem olan hadislere dayanmaktır.

Malikilerin, Has'amlı kadın hadisi olarak bilinen “*Babanın yerine haccet. Fakat bu senden sonra kimse için geçerli değildir*” delili de yeterli değildir. Çünkü “*senden sonra kimse için geçerli değildir*” kaydıyla naklettikleri hadis, senedinde bilinmeyen iki

²⁰⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 59.

²⁰⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 59.

²⁰⁶ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.320.

²⁰⁷ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.320.

râvîden dolayı zayıf bir hadistir. Bununla birlikte Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin Peygamber Efendimiz (sas)'e; “*Ya Rasulallah! Babam haccetmeden vefat etti. Onun yerine hac edebilir miyim?*” diye sorduğu, Peygamber (sas)'in de “*Evet! Onun sevabı kadar sen de sevap alırsın.*” dediği rivayet edilmiştir.

Malikilerin; “Cumhurun delilleri, tevâtür derecesine ulaşmadığından kat'i değil zannidir” demelerinin de anlamı yoktur. Zira söz konusu hadisler umum ifade eden ayetleri tahsis etmiştir. Kurân ayetinin âhâd haberle tahsis edilebileceği hususunda da âlimler arasında ihtilaf bulunmamaktadır.²⁰⁸

Şâtıbî'nin, “Hacda niyâbete delalet eden hadislerle amel etme hususunda âlimler ihtilaf etmiştir. Bu da, söz konusu hadislerin hücciyetine hâle getirmektedir” sözü ve cumhurun delillerine yönelttiği eleştiriye de şöyle cevap verilebilir: Âlimlerin sözleri hadis için hüccet değildir, bilakis sahih hadis âlimler için hüccettir. Bu yüzden müçtehitlerin birçoğunun (İmam Şafî gibi) “sahih hadis benim mezhebimdir” dediği nakledilmiştir. Şâtıbî'nin, hadislerdeki farklılıklara yönelttiği eleştiriye gelince; hadisin sahihliği sabit olduktan sonra hadislerdeki ızdırâb'ın²⁰⁹ herhangi bir etkisi olmaz. Çünkü hadis-i şerifte Peygamber efendimiz (sas)'e soruyu soran kişinin cinsiyeti veya ibâdetin nevi ile ilgili farklılıklar, hâdisenin farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından tekrarlanmış olabilme ihtimalini de beraberinde getirir. Dolayısıyla hadislerle ilgili farklı rivâyetler, sahih hadis kaynaklarında geçen bu hadislerin sıhhatine zarar vermez.²¹⁰

3.1.6. Ölenin Yerine Hac İbâdeti Yapmak

Hac farızasını yerine getirmeden vefat eden kişinin yerine hac yapıp yapılmayacağı, cevaz ve vucûb yönünden iki şekilde değerlendirilmiştir.

²⁰⁸ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, 323-324.

²⁰⁹ Izzırab: Muztarib fi'l-Metin ve Muztarib fi's-Sened olmak üzere iki kısma ayrılır. Muztarib fi'l-Metin: Metni birbirine muhalif şekillerde rivayet edilen ve bunlardan birini tercih imkânı bulunmayan hadis. Muztarib fi's-Sened: Senedi birbirine muhalif şekillerde rivayet edilen ve bunlardan birini tercih imkânı bulunmayan hadis. (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.123).

²¹⁰ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.322.

3.1.6.1. Ölenin Yerine Haccetmenin Cevaz Yönünden Değerlendirilmesi

Hanefi, Şafii ve Hanbeli mezhebine göre; ölen kişinin vârislerinin izni olsun veya olmasın; nâib, ölen kişinin vârislerinden olsun veya olmasın, hac ibâdeti kendisine farz olduğu halde bu farzı eda etmeden ölen kişi yerine (niyâbeten) hac yapmak câizdir.²¹¹

İmam Malike göre; ölen kişi, yerine hac etmeyi vasiyet ettiyse terikenin üçte birinden olma kaydıyla yerine hac yapılabilir. Eğer yerine hac yapılması hususunda vasiyeti yoksa -yakını olsun veya olmasın- yerine hac yapmak câiz değildir.²¹²

3.1.6.1.1. Caiz Olduğunu Savunanların Delili

Abdullah b. Zubeyr (ra)'in naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber (sas)'e gelerek şöyle dedi “Ey Allah’ın Rasûlü! Babam haccetmeden öldü. Onun yerine hac yapabilir miyim? Hz. Peygamber (sas) de “Sen onun en büyük çocuğu musun”? dedi. O da evet cevabını verdi. Hz. Peygamber (sas): “O halde babanın yerine hac yap. Babanın borcu olsa onun borcunu ödemez miydin?” şeklinde karşılık verdi.²¹³

Ebu'l-Gavs b. Husayn'dan rivayet edildiğine göre; kendisi, hac etmeden ölen babasının zimmetinde olan hac borcu hakkında Hz. Peygamber'e fetva sordu. Hz. Peygamber (sas) ona: “Baban yerine hacca git, adak orucu da böyledir, zimmetinde adak orucu bulunan ölü yerine bu oruç kaza edilir”²¹⁴ buyurdu.

Enes b. Mâlik (ra)'den nakledildiğine göre; “Bir adam Hz. Peygamber (sas)'e gelerek şöyle dedi “Babam İslam haccını yapmadan öldü” Rasûlullah (sas) ona şöyle dedi: ‘Babanın borcu olsaydı sen onu ödemez miydin’? Adam da ‘evet’ diye karşılık

²¹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IV, 16; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 27; Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 92-93; Buhâtî, *Keşşafu'l-Kinâ'*, II, 211.

²¹² Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî*, II, 15; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 32.

²¹³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Absî el-Kûfî*, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible, Cidde, 2006, VIII, 535.

²¹⁴ İbn Mâce, “Menâsik” 9.

verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas): *‘Hac da onun üzerine bir borçtur. Onu yerine getir’* buyurdu.²¹⁵

İbn Abbas (ra)’ın rivayetine göre bir kadın İbn Abbas’a geldi ve ona şöyle dedi: *“Annem üzerinde hac borcu olduğu halde öldü. Onun yerine hac yapabilir miyim? İbn Abbas (ra), ‘Annenin borcu var mıydı?’ diye sordu. O da, ‘Evet’ karşılığını verdi. (İbn Abbas), ‘Ne yaptın?’ diye sordu, kadın da ‘Borcunu ödedim’ dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, ‘Allah (borçlunun borcunu affetmede) alacaklıların en hayırlısıdır’²¹⁶ diye cevap verdi.*

Bureyde’den nakledilen rivayete göre, o, şöyle demiştir: Rasûlullah (sas)’ın yanında oturuyordum, bir kadın geldi ve *“Ey Allah’ın Rasûlü! Ben anneme sadaka olarak bir cariye vermişim. Annem de öldü ne yapmam gerekir?”* diye sordu. Rasûlullah da şöyle buyurdular: *“Sevabın sana yazılmış olup miras hukuku da o cariye için sana geri çevirmiştir.”* Kadın: *“Ey Allah’ın Rasûlü! Annemin bir aylık tutamadığı oruç borcu vardı, onun yerine o oruçları tutabilir miyim?”* Rasûlullah (sas): *‘Onun yerine oruçlarını tut.’* Kadın *“Annem hiç hac yapmamıştır onun yerine hac yapabilir miyim?”* Rasûlullah (sas): *“Evet, onun yerine hac yap”²¹⁷ buyurdu.*

Bu konudaki diğer bir rivayet de şöyledir: Abdullah b. Bureyde’nin babasından aktarılan rivayete göre, *“Bir kadın Rasûlullah (sas)’a gelerek, annem hac yapmadan öldü onun yerine haccedebilir miyim?”* diye sordu. Rasûlullah (sas) da, *“Evet, onun yerine hac yap”* buyurdular.²¹⁸

Bazı rivayetlerde ise borç ile anne yerine hac yapmak birlikte zikredilmiştir. İbn Abbas’dan nakledildiğine göre; Sinan b. Seleme el-Cuhenî’nin karısı, haccını yapamadan vefat eden annesinin yerine haccedip edemeyeceğini Rasûlullah (sas)’a sorulmasını istedi. Rasûlullah (sas) cevap olarak olumlu manada: *“Evet”* dedi.

²¹⁵Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ty, III, 258. Heysemî, bu hadis ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Hadisin ravisi Sabit, Bezzâr tarafından güvenilir, kendisinden hadis rivayet edilebilen bir kimse olarak nitelendirilmektedir. (Ebü’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Keşfu’l-Estâr ‘an Zevâidi’l-Bezzâr*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1979, II, 37-38).

²¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 598.

²¹⁷ Tirmizî, “Zekât” 31; Müslim, “Hac” 157.

²¹⁸ Tirmizî, “Hac” 86. Tirmizî bu hadisin sahih bir hadis olduğunu belirtmiştir.

*“Annesinin borcu olsa, o da onu ödemiş olsa borcu düşmüş olmaz mı? O hâlde annesi adına haccetsin”*²¹⁹ buyurdu.

Anne, baba ve anne-babanın yer aldığı rivayetler dışında, kardeş yerine hac yapmayı konu edinen rivayetler de mevcuttur. İbn Abbas’ın rivayetine göre bir adam Hz. Peygamber (sas)’e gelerek şöyle dedi *“Kız kardeşim hac yapmadan öldü, onun yerine hac yapabilir miyim? Hz. Peygamber (sas) de: Onun borcu olsaydı sen onu ödemez miydin? Allah vefaya ve borcunun ödenmesine en layık olandır”*²²⁰ diye cevaplandırdı.

İbn Abbas’dan nakledilen bu rivayette de kardeş veya yakın yerine hac yapmak vurgusu dışında, başkasının yerine hac yapacak kimsenin kendisinin de hac yapması gerektiği ifade edilmektedir. Bundan da başkasının yerine hac yapma hükmü çıkarılmaktadır. İbn Abbas (ra)’dan rivayet edildiğine göre *“Hz. Peygamber bir adamı ‘Şubrûme için lebbeyk’ derken işitti de ona: ‘Şubrûme kimdir?’ diye sordu. O da, kardeşimdir veya yakınımıdır deyince Hz. Peygamber ona: ‘Sen kendin için hac yaptın mı?’ diye sordu. O da hayır cevabını verince, ‘Sen önce kendin için hac yap, ondan sonra Şubrûme’nin yerine yap’*²²¹ dedi.

Ölen oğlu yerine hac yapmak isteyen bir babanın durumu da rivayetlerde yer almaktadır. İbn Zubeyr’in naklettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber (sas)’e gelerek *“Babam vefat etti, hac yapmadı, onun yerine hac yapabilir miyim”* diye sordu. Hz. Peygamber (sas): *“Sen en büyük çocuğu musun?”* diye sordu. Adam, *“Evet”* dedi. Hz. Peygamber (sas) de *“Babanın yerine hac yap, babanın borcu olsaydı onu ödemez miydin”?* buyurdu.²²²

Bu hadislerden de anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber (sas) vasiyeti olup olmadığına bakmaksızın ölen kişi yerine hac etmeyi ya emretmiş veya yerine eda edilmesine izin vermiştir. Çünkü hac ibâdeti niyâbeti kabul eden bir ibâdet olup mükellefe hayattayken tealluk etmiştir. Hayattayken kendisine borç tealluk eden kişinin borcu ölümünden

²¹⁹ Nesâî, “Menâsik” 8.

²²⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 534; Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî b. Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahih ‘Ale’t-Tekâsîm ve’l-Envâ’*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993, IX, 306.

²²¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 187; Ebû Davûd, “Menâsik” 26.

²²² İbn Ebî Şeybe *el-Musannef*, VIII, 535.

sonra nasıl eda ediliyorsa, benzer şekilde hac ibâdetinin de kişinin ölümünden sonra eda edilmesi gerekir.²²³

3.1.6.1.2. Caiz Olmadığını Savunanların Delili

Hacca güç yetiremeyen kişinin yerine hac yapma bahsinde de zikrettiğimiz gibi, Malikiler (vasiyet etmesi dışında) ölen kişi yerine niyâbeten hac yapmaya cevaz vermezler. Onlara göre, vasiyet etmediği halde hac farizasını eda etmeden ölen kimsenin yerine hac yapılması caiz değildir. Ancak vasiyeti varsa o zaman terikenin üçte birinden olmak kaydıyla yerine hac yapılabilir. Bunun da delili “Azık ve binek bakımından yoluna gücü yeten her kimsenin o beyti haccetmesi, İnsanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır”²²⁴ ayetidir. Ayeti kerimede geçen “haccetme” mükellefiyeti ancak kişinin hayatında mümkün olabilir. Peygamber efendimiz (sas) de “Beytullah’a gidebilecek kadar binit ve azık imkânı olup da haccetmeyen kimsenin Yahudi veya Hıristiyan olarak ölmesinin ne önemi vardır”²²⁵ diye buyurmuştur. Şayet mükellefin ölümünden sonra bu farizayı malından telafi etmek mümkün olsaydı, Hz. Peygamber (sas) hac etmeden ölen kişi için bu derecede ağır bir ifade kullanmazdı. Kaldı ki; hac ibâdeti tıpkı namaz gibi beden ile yapılan bir ibâdettir. Kişinin ölümünden sonra kılmadığı namazları maliyle telafi etmesi mümkün olmadığı gibi, hac ibâdeti de mal ile telafi edilemez.²²⁶

Malikiler, vasiyet etmiş olması durumu dışında hacda niyâbete cevaz vermemelerini ve nâibin hac etmesiyle bu farzın menûb-u anh’ın zimmetinden sakıt olmayacağı görüşünü şöyle açıklıyorlar: Hac farizasını eda etmeden ölen kişi, eğer vasiyet etmemişse sadece hacca gönderilen kişiye yapılan infakın ve o kişinin yaptığı duaların sevabını alır. Vasiyet etmesi durumunda ise, sanki hayatta iken yerine hac etmesi için birine mal vermiş gibi olur ve bu infakın sevabına nail olur.²²⁷

²²³ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 673; Şîrbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, I, 683; Buhûtî, *Keşşâfu’l-Kına*, II, 211; Nevevî, *Kitabu’l-İdâhi fî Menâsiki’l-Hacci ve’l-Umrati*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 1994, 100.

²²⁴ Âli İmrân 3/97.

²²⁵ Tirmizî, “Hac” 3.

²²⁶ Abdulvahhab Ali b. Nasr, el-Kâdî Ebû Muhammed el-Mâlikî, *el-Me’ûnetu ‘Âlâ Mezhebi Âlimi’l-Medine*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 319.

²²⁷ Desûkî, *Hâşiyetü’l-Desûkî*, II, 21.

Ölen kişi yerine hac yapmakla ilgili Maliki ve Cumhurun delillerini incelediğimizde, ibâdetlerde temel prensip mükellefiyetlerin, kişinin bizzat kendisi tarafından yerine getirilmesinin asıl olduğudur. Ancak Cumhur'un bu konuda istinad ettiği delliler ve İslam'ın hususiyetlerinden biri olan kolaylık prensibi gereğince hac farizasını eda etmeden ölen kişi adına niyâbeti kabul eden Cumhurun görüşünün dinin maksatlarına daha uygun olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.6.2. Haccetmenin Vücûb Yönünden Değerlendirilmesi

Hayatta iken kendisine farz olduğu halde hac ibâdetini yapmadan ölen kimse hakkında (vucûb yönünden) âlimler ihtilaf etmişlerdir. Böyle biri için, vârislerin onun yerine hac ibâdetini yapmaları veya terikesinden karşılamak üzere hac yapacak birini göndermelerinin gerekli olup olmadığı hususu tartışılmıştır.

Şafii, Hanbeli ve Zahirilere göre; bir kişi hac ibâdeti kendisine farz olur da, eda etmeye imkân bulduğu halde eda etmeden ölürse, bu ibâdet o kişinin zimmetinden sâkit olmaz ve terikesinden harcama yapılarak yerine birinin hac yapması vacip olur.²²⁸ İbn Abbas, Ebu Hureyre (ra), Hasan Basri (110/728), Saîd b. Müseyyeb (94/713), Faris, İbrahim en-Nehâî (96/714), ed-Dahhâk (105/723), Ata b. Ebî Rebah (114/732), İbn Ebî Leyla (83/702), Evzâî (157/774), Sevri (161/778) ve Ebu Sevr (240/854) bu görüştedirler.²²⁹

Hanefî ve Malikilere göre ise; kişinin ölümüyle hac ibâdeti zimmetinden sâkit olur. Ancak yerine hac yapılması hususunda vasiyeti varsa, terikenin üçte birinden olma kaydıyla yerine hac yapılır.²³⁰ İbn Ömer (ra), Kasım b. Muhammed (107/725), Hamid et-Tavil (143/761), Davud b. Ebi Hind, Şabî (104/722), İbn Sîrîn (110/729), Hammâd b. Süleyman (120/738) ve Osman el-Bettî (143/760) bu görüştedirler.²³¹

²²⁸ Seyyid el-Bekrî Ebu Bekr b. Muhammed Şatâ ed-Dimyâtî, *Hâşiyetu İ'ânetu't-Tâlibîn*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1997, II, 322; Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 92; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 37; Bahâuddin Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisî, *el-'Udde Şerhu'l-'Umde*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1997, 159; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 62.

²²⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, VII, 95; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 63-64.

²³⁰ Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-Sünne*, Kahire, el-Fethu li'l-Âlemi'l-'Arabî, 1972, I, 444; Şa'rânî, *Kitâbu'l-Mizân*, II, 313; Kâsânî, *Bedai'u's-Sanâi'*, III, 291; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 320.

²³¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 64-65.

3.1.6.2.1. Vucubiyeti Savunanların Delili

Şafii, Hanbeli ve Zahirîye mezhebi âlimleri, hac ibâdeti kendisine farz olup imkân bulduğu halde bu ibâdeti eda etmeden ölen kişi yerine terikesinden hac yapmanın/yaptırmanın vacip olduğunu belirtmişler ve görüşlerini desteklemek için nakli ve akli deliller öne sürmüşlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

1. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ (cc) şöyle buyuruyor: “*Ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa, borcu ödendikten sonra...*”²³² Mirasla ilgili olan bu ayeti kerimede, Yüce Allah (cc) miras paylaşımının ancak ölen kişinin borçları ödendikten sonra yapılabileceğini bildirmektedir. Ayette geçen borç kavramı da kişinin hem kul borcu (maddi) hem de Allah borcunu kapsamaktadır.²³³

2. İbn Abbas (ra)'dan rivâyet edildiğine göre; Cuheyne kabilesinden bir kadın Hz. peygamber (sas)'e şöyle sordu: “*Ey Allah'ın Resulü! Annem hac yapmak için nezir yaptı, ne var ki hac yapmadan vefat etti, onun yerine hac yapayım mı?*” Hz. Peygamber (sas), “*Evet, onun yerine hac yap, onun üzerinde borç olsaydı onu ödemez miydin, Allah'a da ödeyin. Allah vefaya daha layıktır*” buyurdu.²³⁴ Bu hadisi şerîf, vasiyet etsin veya etmesin üzerinde nezir haccı olduğu halde nezirini eda etmeden ölen kişi adına hac yapmanın vucûbiyeti hakkında açık bir delildir. O halde farz/vacip olan diğer ibâdetler de buna kıyas edilir.²³⁵

3. Bu görüşte olan âlimlerin dayandığı diğer bir delil de, “Has'amlı kadın” hadisidir. Şafii âlimlerinden İmam Nevevî (676/1277), Müslim'in şerhinde bu hadisi şerîfin; iyileşmesi mümkün olmayan âciz, yaşlı veya ölen kişi yerine hac etmeye delil olduğunu söylemiştir.²³⁶

4. Konuyla ilgili bir başka delilleri de, “Bureyde” hadisidir. “*Bir kadın Rasûlullah (sas)'a gelerek, annem hac yapmadan öldü onun yerine haccedebilir miyim?*” diye sordu. Rasûlullah (sas) da “*Evet onun yerine hac yap*”²³⁷ buyurdular. Bu hadisi şerîf; hac kendisine vacip olduğu halde haccını eda etmeden ölen kişinin yerine hac etmenin

²³² Nisa 4/12.

²³³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 62.

²³⁴ Nesâî, “Menâsik” 8.

²³⁵ Sâbık, *Fıkhü's-Sünne*, I, 444; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 786.

²³⁶ Nevevî, *Müslim Şerhi*, Dâru'r-Reyân li't-Turâs, İskenderiye, 1987, IX, 98.

²³⁷ Tirmizî, “Hac” 86.

vacip olduğunun delildir.²³⁸ Zahirî âlimlerinden İbn Hazm (456/1064) *el-Muhallâ* adlı eserinde konuyla ilgili hadisleri toplamış ve bu hadislerin delaletinin inkâr edilemeyecek derecede açık ve sahih olduğunu ifade etmiştir.²³⁹

Sahabe'den nakledilen rivayetler ise şöyledir:

1. Ebu Hüreyre (ra)'den şöyle rivayet edildi: “Her kim üzerinde adak veya hac borcu olduğu halde ölürse, velisi onun yerine eda etsin.”²⁴⁰

2. İbn Abbas (ra)'ın rivayetine göre, bir kadın kendisine geldi ve ona şöyle dedi: “*Annem üzerinde hac borcu olduğu halde öldü. Onun yerine hac yapabilir miyim?*” İbn Abbas: *Annenin borcu var mıydı?* diye sordu. O da ‘*Evet*’ karşılığını verdi. (İbn Abbas): *Ne yaptın?* diye sordu. Kadın da: ‘*Borcunu ödedim.*’ dedi. Bunun üzerine İbn Abbas, ‘*Senin tutumluluğunun en hayırlısı budur*’²⁴¹ dedi. İbn Hazm, tabiiilerden de buna benzer birçok rivayet nakletmiş ve buna rağmen hac ibâdeti kendisine tealluk ettiği halde bu farzı eda etmeden ölen kişinin yerine hac yapılabilmesi için vasiyet şartı arayanları ağır bir dille eleştirmiştir.²⁴²

Akli ve kıyasî delilleri ise:

Hac ibâdeti, belli şartlarda kişi hayattayken bile (aciz birinin yerine yapılması gibi) niyâbeti kabul eden bir ibâdetdir. Bu ibâdet ölen kişiye hayatta iken farz olduğundan dolayı, ölümüyle bu farz ondan sâkit olmaz. Zira farzîyet, bir borç olarak üzerine tealluk etmiştir. Kişinin ölümüyle dünyalık borcu sâkit olmadığı gibi, hac borcu da sâkit olmaz ve terikesinden eda edilmesi icap eder.²⁴³

3.1.6.2.2. Vacip Olmadığını Savunanların Delili

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hanefi ve Malikilere göre vasiyeti olmaması halinde kişinin ölümüyle hac ibâdeti zimmetinden sâkit olduğundan bu ibâdetin yerine

²³⁸ Nevevî, *el-Mecmû*’, VII, 92.

²³⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 62.

²⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 63.

²⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 598.

²⁴² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 63.

²⁴³ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 673; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 38-39; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, IV, 321.

eda edilmesi gerekmez. Bu görüşte olan âlimler de kendi görüşlerini teyid edecek, nakli ve akli deliller öne sürmüşlerdir.

1. İbn Ömer (ra)'den sahih bir senetle, “Kimse bir başkasının yerine hac yapmasın” dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁴

2. Tabiûndan İbrahim en-Nehâî'nin, “Ölen kişi adına hac ibâdeti kaza edilmez. Ancak buna vasiyet etmişse, terikesinin üçte birinden olma kaydıyla yapılabilir” dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁵

3. Hac ibâdeti bir yönüyle bedenî bir ibâdetdir, bedeni ibâdetler kişinin ölümüyle sâkıt olduğu gibi hac ibâdeti de sâkıt olur ve yerine eda edilmesi gerekmez.²⁴⁶

4. Hac bir ibadettir. İbâdet ise ancak kişinin kendi istek ve iradesiyle eda edilebilir. Bu da, ya kişinin bizzat kendi fiil ve ameliyle veyahut birini kendi yerine (niyâbetin câiz olduğu ibâdetlerde) vekîl kılmasıyla mümkün olabilir. Böyle bir durumda nâib menûb-u anh'ın yerine geçmiş olduğundan, o ameli bizzat kişinin (menûb-u anh) kendisi yapmış ve amel kendisinden sudur etmiş kabul edilir. Dolayısıyla ölen kişinin hac ibâdeti için vasiyet etmiş olması, hayattayken birine vekâlet vermiş olması gibidir. Şayet ölen kişinin vârisi vasiyet olmaksızın bu farizayı mûverrisin adına eda edecek olsa bu eksik bir niyâbet olur. Bu da kişinin irade ve isteğiyle eda edilmesi gereken ibâdetlerin tabiatına ters düşer.²⁴⁷

3.1.6.3. Ölenin Yerine Hac Etme İle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Mezheplerin “vefat etmiş kişi yerine hac etmek” ile ilgili görüşlerini ve delillerini incelediğimizde, âlimlerin insan öldükten sonra hangi durumlarda amel defterinin açık ya da kapalı olacağı, hac ibâdetinin malî, bedenî, malî/bedenî bir ibâdet oluşu, ölen kişinin ölmeden önce yerine hac yapılması hususunda vasiyet etmiş olup olmaması gibi konuya değişik açılardan yaklaştığını görebiliriz. Başkasının yerine hac yapmakla ilgili rivayetler değerlendirildiğinde Şafii, Hanbeli ve Zahirîlerin “vasiyet etmiş olsun veya olmasın ölen kişi yerine terikenin tümünden harcama yaparak hac etmek vaciptir” görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira konuyla

²⁴⁴ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, IV, 321.

²⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 64-65.

²⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, V, 38.

²⁴⁷ Kâsânî, *Bedai's-Sanâi*, V, 291; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 154.

ilgili serdedilen delillerin zahirine baktığımızda, Allah borcunun kul borcuna benzetildiği ve ödenmesi hususunda Allah borcunun kul borcundan önce eda edilmesi gerektiği açıkça beyan edilmiştir. Hanefî ve Maliki âlimlerin dayandığı sahabe ve tabiin haberleri her ne kadar sahih olsa da hem vürud hem de delâlet açısından sabit olan hadislerle çelişmesi durumunda bu haberlere itibar edilmez. Hac ibâdetini namaza benzetmeleri de tatmin edici değildir. Zira namaz ibâdeti mahza bedenî bir ibâdet olup niyâbeti kabul eden bir ibâdet değildir. Hac ibâdetinde ise (genel anlamda) niyâbeti kabul etmeyenler bile bazı durumlarda niyabeti kabul etmiş ve (bazı durumlarda niyâbetin varlığında) ittifak oluşmuştur. Kaldı ki Peygamber Efendimiz (sas)’ın hac ibâdetini eda etmeden ölen kişi için vârisine yerine hac yapılması hususunda emretmesi (veya izin vermesi), Şari’den genel bir izni ve mükellef için bağlayıcı bir hükmü ifade eder.

3.2. Oruç İbâdetinde Niyâbet

3.2.1. Orucun Lügat ve Terim Anlamı

Oruç, Arapça’da “صوم / صام” fiilinin masdarı olan “صوم” veya “صيام” kelimesinin karşılığı olup lügatta; yeme, içme, evlenme ve konuşma gibi şeylerden uzaklaşma manalarına gelir. Kur’an-ı Kerim’de, “*Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım*”²⁴⁸ ayetinde ‘savm’ kelimesi bu manada kullanılmıştır. Araplar, bu manada yemekten kaçınan ata “sâme’l-ferasu”, güneş öğle vakti gün ortasında durunca “sâmete’ş-şemsu” derler.²⁴⁹

Şer’î bir ıstılah olarak oruç; mükellef müslümanların belli bir zamanda -yani fecr-i sâdıkın doğuşuyla gelen gündüz aydınlığıyla başlayan ve güneş batıncaya kadar devam eden zamanda- Allah (cc)’a yaklaşmak gayesiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durarak yaptığı bir ibâdetdir.²⁵⁰

²⁴⁸ Meryem 19/26.

²⁴⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitabu’l-‘Ayn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 423; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IV, 2529.

²⁵⁰ Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-Muhtâr*, I, 393; Nevevî, *el-Mecmû’*, VI, 248; Merdâvî, *el-İnsâf fî Marifeti’r-Râcihi Mine’l-Hilâf*, III, 243; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Kârâfî, el-Mısırî, *ez-Zehîrâ*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1994, II, 485.

3.2.2. Farz Oluşu, Hükümü ve Delili

Hicretin ikinci yılı Şâban ayında farz kılınan Ramazan orucu, Kitap Sünnet ve İcmâ' ile sabittir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc), *“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki, korunursunuz”*²⁵¹, *“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an-ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir”*²⁵² buyurmaktadır.²⁵³ Âyet-i Kerîme'den de anlaşıldığı gibi oruç ibâdeti İslâm ile birlikte ortaya çıkmamıştır. İslâm'dan önce de bütün ilâhî dinlerde var olan bir ibadettir.

Ramazan orucunun farziyeti hakkında Peygamber Efendimiz (sas) şöyle buyurmaktadır. *“İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namazı kılmak, zekât vermek, Beytullah'ı ziyaret etmek ve Ramazan orucunu tutmak.”*²⁵⁴

Talha b. Ubeydullah (ra) rivayet etmiştir: *“Saçı başı dağınık bir adam Hz. Peygamber (sas)'e gelerek “Ya Resulallah! Bana, Allah'ın üzerime oruçtan neyi farz kıldığını haber ver.” dedi. Hz. Peygamber (sas) de şöyle buyurdu “Allâh, Ramazan ayı orucunu farz kıldı.”*²⁵⁵

Orucun farziyeti hususunda ümmet icmâ' etmiştir. Bu nedenle, orucun farziyeti Kitap, Sünnet ve İcmâ' ile sabit olduğundan inkârı küfrü gerektirir.

3.2.3. Orucun Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi

İslam dininde birçok oruç çeşiti bulunmakla birlikte oruç denilince ilk akla gelen mükellef müslümana farz olan Ramazan orucudur. Allah (cc), orucu müslümanlara farz

²⁵¹ Bakara 2/183.

²⁵² Bakara 2/185.

²⁵³ Cezîrî, *el-Fıkhü 'Âle'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, I, 555; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, II, 577; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, II, 549.

²⁵⁴ Buhârî, “İman” 1; Müslim, “İman”, 21; Tirmizî, “İman” 3.

²⁵⁵ Buhârî, “Savm” 1; Müslim, “İman” 8; Nesâî, “Siyâm” 1.

kılmakla insanlardan sadece şekil olarak imsak vaktinden iftar vaktine kadar oruç yasaklarından uzak durmalarını istememektedir. Kur'an-ı Kerim'de oruçla ilgili ayetlere bakıldığında oruç, her ne kadar (şeklen) açlık, susuzluk ve cinsel arzuları bastırma olarak görülse de aslında gerçek manada tutulduğunda oruç, kişide Allah'a kul olma bilincini oluşturarak, Rabbinin azâmeti karşısında kendi acziyetinin farkına varmasını sağlar. İşte bu bilinç ve iradeyle oruç tutan kişi, Allah'ın koymuş olduğu kanunlara uymayı bir şîâr haline getirir. Ayet-i Kerime'de oruç ibadetinden bahsedilirken "takva" ile ilişkilendirilmiş olması da bunun bir işaretidir.²⁵⁶

Oruç, Allah Teâlâ'ya, verdiği nimetlere karşı bir şükür vesilesidir. Zira oruçla yasaklanan nimetlerin kıymeti ancak nefse zor gelecek şekilde bunlardan bir süre uzak kalmakla anlaşılır.²⁵⁷ Oruç, insanı her türlü taşkınlıktan, Allah'ın yasaklamış olduğu davranışlara yönelmekten alıkoyar, açlık, susuzluk ve cinsel arzuların sınırsız doyum arayışını dizginler. Nefsinin bu isteklerine sınır getirebilen insan, her türlü kötülüğe düşmekten de kendini koruyabilir.²⁵⁸

Her şeyden önce oruç, bir imtihan aracı, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmaya bir vesile ve Allah'ın rızasına ulaştıran bir ibâdettir. İslam'da önemli bir ibâdet olan oruç, insanın meleklerle benzemesini sağlar. İnsanda mevcut melekî vasıfların güçlenmesine yardımcı olur. İnsanın rûhunu arındırır. Behîmî istek ve arzularını firenler. Oruç, insanda merhamet duygularını kuvvetlendirir. Zira insan, oruç sebebi ile açlık ve susuzluk acısını tattığında günlerce aç kalan fakirleri düşünür. Kendi imkânları ölçüsünde bir nebze de olsa onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Oruçlu kimse, bir ibadeti yerine getirmekte olduğunun bilincinde olunca bütün âzâlarını da uygun olmayan davranışlardan alikoymaya gayret eder. Kendisine sataşmak isteyenlere sadece, "*Ben oruçluyum*"²⁵⁹ demekle yetinir.²⁶⁰

²⁵⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Oruç Psikolojisi", *Diyanet İlmî Dergi*, I, (2007), 56.

²⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, II, 550.

²⁵⁸ Kasapoğlu, "Kur'an'da Oruç Psikolojisi", s.55.

²⁵⁹ Buhârî "Savm" 2; Müslim, "Sıyâm" 160; Nesâî, "Sıyâm" 98; Tirmizî, "Savm" 55.

²⁶⁰ Lütfi Doğan, "Oruç İbâdeti ve Şer'î Hikmetleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dîni, Ahlâkî, Edebî, Meslekî Aylık Dergi*, 100, (1970), 261-262; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 328.

3.2.4. Hayatta Olan Kimse Adına Oruç Tutmak

Hayatta olan biri yerine niyâbeten oruç tutmanın câiz olmadığı hususunda cumhur fukahâ ittifak etmiştir. Zira hayatta olan kişi oruç tutmaya gücü yetiyorsa orucunu tutmalı, tutmaması halinde oruç ibâdeti zimmetine tealluk eder ve zamanında tutmadığından dolayı günahkâr olur. Oruç tutamayacak kadar yaşlı veya sürekli bir hastalığı olan kişi ise oruçla mükellef olmaz ancak tutamadığı her bir gün için fidye verir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ bu hususla ilgili olarak şöyle buyuruyor: “*Sayıli günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*”²⁶¹ Hayatta olup da ne oruç tutmaya ne de fidye vermeye gücü yetmeyen kişiden ise hem oruç hem de fidye her ikisi sâkit olur. Oruç tutamama özrü geçici bir hastalık, yolculuk, hamilelik veya çocuk emzirme gibi geçici bir sebepten dolayı ise böyle bir kişi özrü devam ettiği sürece oruç tutmayabilir fakat özür hali sona erince tutmadığı günleri kaza eder. Kaza etme imkânı olduğu sürece ne fidye vermesi ne de başkasının, o kişi yerine niyâbeten oruç tutması câizdir.²⁶²

Buraya kadar söylediklerimizden anlaşıldığı gibi hayatta olan birisi için niyâbeten oruç tutmak söz konusu değildir. Oruç ibâdeti kendisine farz olduğu halde orucunu (farz olduğu zamanda) tutmadan ve (daha sonra) kaza etmeden ölen kişinin ise iki hali vardır:

- a. Şer'î bir özürden dolayı farz orucunu tutmamış ve özür hali ölünceye kadar devam etmiştir.
- b. Tutmadığı farz orucu (kaza etme imkânı olduğu halde) kaza etmeden ölmüştür.

²⁶¹ Bakara 2/184.

²⁶² Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 42; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 396; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II, 628.

3.2.5. Oruç Tutmamış ve Ölünceye Kadar Özrü Devam Eden Kişinin Durumu

Hastalık, yolculuk, hayız ve çocuk emzirme gibi oruç tutmamaya ruhsat olan bir sebepten dolayı oruç tutmamış ve bu özür hali ölümüne kadar devam etmiş olan kimse hakkında, fakihlerin çoğu şu düşüncededir. Bu durumdaki kişi için ahirette bir vebal söz konusu olmadığı gibi dünyada da vârislerinin onun yerine oruç tutmaları veya malından fidye vermeleri vacip değildir. Zira böyle bir ibâdet Şari'in emriyle farz olmuşsa da mükellef bu farzı yerine getirme imkânı bulamadan vefat etmiştir. Bu sebeple, söz konusu ibâdet herhangi bir bedel ödemeye gerek olmaksızın kendisinden sâkit olmuştur.²⁶³ Katâde²⁶⁴ ve Tavus'a²⁶⁵ göre ise; özür hali bitmeden ve oruç tutma imkânı olmadan vefat etmiş olsa bile (oruç tutamayan yaşlı kimse gibi) yerine fidye verilmesi vaciptir.²⁶⁶

Bu hususta cumhurun yaklaşımının daha isabetli olduğu ortadadır. Zira şeriat kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemeyi ve mükellefi güç yetiremediği şeyden dolayı sorumlu tutmaz. Nitekim bu bağlamda Peygamber Efendimiz (sas) şöyle buyuruyor: “Size emrettiğim şeyleri gücünüz yettiği nispette yapın”²⁶⁷ Tutamadığı oruçları kaza etmeye imkân bulamadan vefat etmiş kişinin sorumlu olmaması İslam dininin ruhuna daha uygun olduğu aşikârdır.

3.2.6. Oruç Borcu Olduğu Halde Orucunu Tutmadan Ölen Kişinin Durumu

Oruç ibâdetine muhatap olan mükellefin şerî bir özürden olsun veya olmasın tutamadığı orucu kaza etme imkânı bulduğu halde tutmadan vefat ederse İslam âlimleri böyle birinin yerine oruç tutma veya fidye verme hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Hanefî ve Malikilere göre, şerî bir özürden dolayı olsun veya olmasın kendisine farz olan orucu kaza etme imkânı bulduğu halde kaza etmeden vefat eden kişiden bu farz sâkit olur, vârislerinin de (vasiyet etmiş olması durumu hariç) bunun yerine oruç

²⁶³ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 42; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 414; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 398; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*, II, 628; İbn Müflih, *Kitâbu'l-Furû'*, V, 65.

²⁶⁴ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (117/735). Müfessir tabîî. DİA.

²⁶⁵ Ebû Abdîrrahmân Tâvûs b. Keysân el-Hemdânî el-Yemânî el-Hevlânî el-Himyerî (ö.106/725) Muhaddis ve fakih tâbiî. (Abdulhamit Birışık, “Katâde b. Diâme” *DİA*, XXV, 22-23.

²⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 98.

²⁶⁷ Buhârî, “el-İ'tisâmu bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti” 2; Müslim, “Hac” 412.

tutmaları veya fidye vermeleri gerekmez. Ölmeden önce vasiyet etmesi durumunda Hanefi mezhebine göre malından fidye verilmesi; Maliki mezhebine göre ise, hem fidye verilmesi hem de yerine oruç tutulması câizdir.²⁶⁸

Zahirilere göre, her kim Ramazan ayından kaza orucu, adak orucu veya kefarettir orucu olur da, bunları eda etmeden ölürse -vasiyet etmiş olsun veya olmasın- yakınlarının hepsinin veya bazılarının bunun yerine oruç tutmaları vaciptir. Fidye verilmesi ise katiyen câiz değildir. Yerine oruç tutacak yakını yoksa onun adına oruç tutacak birileri kiralanır ve ücretleri ölen kişinin terikesinden karşılanır.²⁶⁹

İmam Şafî’den, konuyla alakalı iki görüş nakledilmiştir. İmam Şafî’nin kavli-kadimine göre; ölen kişinin velisi onun yerine oruç tutmak ve fidye vermek arasında muhayyerdir. Dilerse oruç tutar dilerse de fidye verebilir.²⁷⁰ Kavli-kadimine göre ise; vefat edenin terikesinden tutamadığı her gün için bir müd²⁷¹ buğday verilir, yerine oruç tutulması ise câiz değildir.²⁷² Fakat Şafii mezhebinin bu konuda makbul görüşü İmam Şafii’nin kavli-kadiminde beyan ettiği görüştür. Fetva da bu yöndedir. Ehl-i hadis âlimleri, Şafii ulemasından bazıları, Ebu Sevr²⁷³ ve Evzâî²⁷⁴ de bu görüştedirler. İmam Nevevî de bu konuyu ele alıp değerlendirdikten sonra şu açıklamayı yapar: “Bu konuda öne çıkan görüş/tercih edilen görüş, her kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse (vâris olamasa bile) yakınları onun yerine oruç tutarlar. Bununla birlikte yerine fidye verilmesi de câizdir.”²⁷⁵

Hanbeliler ise orucun ramazan orucu olup olmasına göre farklı hükümler vermektedirler. Şayet söz konusu kaza orucu Ramazan orucu ise yerine ancak fidye verilebilir, oruç tutulması câiz değildir. Ancak söz konusu oruç nezir orucu ise bu

²⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi*, III, 141; Kâsânî, *Bedâi’s-Sanâi*, II, 628; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 722-723.

²⁶⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 2.

²⁷⁰ Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 415.

²⁷¹ Müd, yaklaşık 432 grama karşılık gelir.

²⁷² Nevevî, *Ravzatu’t-Tâlibîn*, Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, Riyad, 2003, II, 246; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 42; Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 415; Nevevî, *Tashîhu’t-Tenbîh*, I, 227.

²⁷³ Ebû Abdillâh İbrâhîm b. Hâlid b. Ebî’l-Yemân el-Kelbî el-Bağdâdî (240/858). Mezhep kurucusu, büyük fıkıh ve hadis âlimi. (Muhsin Koçak, “Ebû Sevr” *DİA*, X, 229).

²⁷⁴ Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (157/774). Evzâiyye mezhebinin kurucusu, fıkıh ve hadis âlimi. (Salim Ögüt, “Evzâî” *DİA*, XI, 546).

²⁷⁵ Nevevî, *Tashîhu’t-Tenbîh*, I, 227; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 264.

durumda yerine oruç tutulabilir. İbn Abbas (ra), Ebû Ubeyd,²⁷⁶ Leys²⁷⁷ ve Ebu Sevr’inde bu görüşte oldukları rivayet edilmiştir.²⁷⁸

Konuyla ilgili ortaya çıkan farklı görüşlerin sebepleri:

İbn Rüşd bu meselede mezhepler ve fukahâ arasındaki ihtilafı araştırıp tahlil ettikten sonra şöyle diyor: “Bu ihtilâfın sebebi, kıyas ile hadis naslarının birbirleriyle çelişmesidir. Çünkü Hz. Aişe (ra)’den rivayet olunduğuna göre, Peygamber Efendimiz (sas)’in: ‘*Kim ki üzerinde oruç borcu bulunduğu halde ölürse, yerine yakını oruç tutar*’ diye buyurduğu sabit olmuştur. İbn Abbas (ra)’ın hadisi ile de sabit olmuştur ki, birisi Peygamber Efendimiz (sas)’e gelip ‘*Ya Rasûlallah! Annem üzerinde bir ay oruç borcu bulunduğu halde öldü. Onun yerine bu orucu ben kaza edeyim mi?*’ diye sormuş Efendimiz de, ‘*Eğer annen üzerinde bir borç olsaydı onun yerine o borcu ödeyecek miydin?*’ diye sormuş ve o kişi de, ‘*Evet*’ deyince, ‘*Şu halde Allah’a olan borç ödenmeğe daha müstahaktır*’ buyurmuştur. Bunu aslî kurala aykırı görüp, ‘Nasıl kimse kimsenin yerine namaz kılamıyor ve kimse kimsenin yerine abdest alamıyorsa, bir kimsenin diğer bir kimse yerine oruç da tutamaması lâzım gelir’ diyenler, ‘Ölenin yakını ölen kişi yerine oruç tutamaz’ demişlerdir. Bu kıyası yapmayıp da nasları tercih edenler, ‘*câizdir*’ görüşünü benimsemişlerdir. Nasları da tercih etmeyenler, ‘Sadece, ölenin nezrettiği orucu tutabilir’ demişlerdir. Ramazan orucunu nezir orucuna kıyas edenler ise ‘Onu da tutar’ demişlerdir. Fidyenin gerekliliğini benimseyenlere ise;

‘*ayetin bu şekildeki kıraatine dayanmışlar ve bu kıraate göre âyet-i kerimenin manası şöyledir: ‘Oruca dayanamayanlar, bir düşkünün*

²⁷⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (224/838) Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kıraat âlimi. (Zülfikar Tüccar, “Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm” *DİA*, X, 244).

²⁷⁷ Ebû'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdîrahmân el-Fehmî (175/791) Mutlak müctehid, muhaddis. (Şükrü Özen, “Leys b. Sa'd” *DİA*, XXVII, 164).

²⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 399; Kurtubî, *el-Câmî*, III, 141.

²⁷⁹ Bakara 2/184. وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مِسْكِينَ Ayet-i kerimesinden ne kastedildiği ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Buhari’nin rivayet ettiğine göre; Ramazan orucu ilk farz kılındığında, dileyen oruç tutar dileyen oruç yerine bir fakiri doyururdu. Daha sonra bu ayet وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ ayetiyle nesh olundu. Bir görüşe (Süddî ve Sa’d b. Müseyyeb’in görüşü) göre de; bu ayetin hükmü hala devam etmektedir fakat manası şöyledir “Gençlik döneminde oruç tutmaya güç yetirip ihtiyarlktan dolayı tutamayacak hale gelenler oruç tutmayıp onun yerine fidye verebilirler”. İbn Abbas (ra)’a göre ise: bu ayet oruç tutmaya güç yetiren yaşlı ve düşkünler hakkında (oruç tutmamaya ruhsat olarak) inmiştir. Fakat daha sonra فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ayetiyle nesh olunmuştur. (Kurtubî, *el-Câmî*, III, 146; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer, *el-Askalânî, Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Camii's-Sahîhi li'l-Buhârî*, Mektebetü Melik Fehd'il-Vataniyye, Riyad, 2001, IV, 221).

doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir'. Kişinin kaza ile fidye arasında seçimli olduğu görüşünde olanlar ise ayet ile hadisi telif yoluna gitmişlerdir."²⁸⁰

3.2.7. Konuyla İlgili Mezheplerin Delilleri

Üzerinde oruç borcu olup da orucunu kaza edemeden ölen kişi yerine oruç tutmak vaciptir diyenler, görüşlerini naklî ve akli deliller ile desteklemişlerdir. Onların naklî ve aklî delillerinden bazılarını vermek istiyoruz.

Naklî delilleri:

1. *"Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir."*²⁸¹ Bu ayeti kerime genel manada bir borçtan bahsetmektedir. Oruç da manevi bir borç olması hasebiyle vârislerinin bu kişinin borcunu eda etmeleri bu ayetin kapsamına dâhil edilebilir.²⁸²

2. Hz. Aişe (ra) tarikiyle rivayet edilen hadisi şerîfte Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun adına velisi oruç tutar."*²⁸³ Bu hadisi şerîf zimmetinde oruç borcu olduğu halde ölen kişinin yerine oruç tutulması gerektiğinin açık delilidir.

3. İbn Abbas (ra) rivayet ediyor: Bir kadın Hz. Peygamber (sas)'e gelip şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü! Annem, üzerinde nezir orucu borcu olduğu halde vefat etti. O'nun adına oruç tutayım mı? Peygamber (sas) bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Şayet annenin borcu olsaydı ve sen onu ödemiş olsaydın bu onun borcunun yerine geçer miydi"* kadın; "Evet" dedi. Peygamber (sas): *"O halde annenin yerine oruç tut"* buyurdu.²⁸⁴ Bu hadisi şerîf her ne kadar nezir orucuyla ilgili olsa da Ramazan orucu da farz bir oruç olması hasebiyle buna kıyas edilir.

4. İbn Abbas (ra)'a dayandırılan bir rivayette bir adam Hz. Peygamber (sav)'e gelerek şöyle demiştir: "Annem, üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde öldü, onun adına orucu ben kaza edeyim mi?" Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Anne'nin üzerinde borç olsaydı onu öder miydin?"* O kişi, "Evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz.

²⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 723-725.

²⁸¹ Nisa 4/12.

²⁸² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, II.

²⁸³ Buhârî "Savm" 42; Müslim "Sıyâm" 153.

²⁸⁴ Müslim "Sıyâm" 156.

Peygamber (sas) “*Allaha olan borç ödenmeye daha layıktır*” buyurdu.²⁸⁵ Bu hadisi şerîf de ölen kişi adına oruç tutmanın vacip olduğuna delildir. Çünkü hadisi şerîfte Peygamber (sas) oruç borcunu kul borcuna kıyas etmiş hatta ondan daha evla olduğunu beyan etmiştir.

5. Bureyde’den nakledilen rivayete göre: Rasûlullah (sas)’ın yanında oturdum bir kadın geldi ve “*Ey Allah’ın Rasûlü ben anneme sadaka olarak bir cariye vermiştim. Annem de öldü ne yapmam gerekir?*” diye sordu. Rasûlullah da şöyle buyurdular: “*Sevabın sana yazılmış olup miras hukuku da o cariyeyi sana geri çevirmiştir.*” Kadın: “*Ey Allah’ın Rasûlü annemin bir aylık tutamadığı oruç borcu vardı onun yerine o oruçları tutabilir miyim?*” Rasûlullah (sas): “*Onun yerine oruçlarını tut.*” Kadın: “*Annem hac yapmamıştır onun yerine hac yapabilir miyim?*” Rasûlullah (sas): “*Evet, onun yerine hac yap*”²⁸⁶ buyurdu.

6. Tavûs’tan şöyle nakledilmiştir: “Her kim üzerinde Ramazan orucu olduğu halde ölürse yakınları onun yerine kaza ederler”²⁸⁷

7. Zührî’den nakledildiğine göre O şöyle demiştir: “Her kim üzerinde oruç nezri olduğu halde ölürse yakınları onun adına oruç tutar.”²⁸⁸

Bu konuda delil olarak getirilen bu hadisler/rivayetler ölen kişi adına oruç tutmaya delalet eden ve muhalefeti mümkün olmayan sahih rivayetlerdir. Ebu Sevr, Tavûs, Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde, Davud b. Ali ve Ehli Hadis âlimleri de bu görüştedirler.²⁸⁹

Aklî delilleri ise:

1. Oruç, bozulması halinde kefarete gerektiren bir ibâdet olduğuna göre, hac ibâdetinde olduğu gibi kişinin ölümünden sonra yakınları tarafından kaza edilmesi de câizdir.²⁹⁰

²⁸⁵ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 155.

²⁸⁶ Tirmizî, “Zekât” 31; Müslim, “Hac” 157.

²⁸⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 8.

²⁸⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 8.

²⁸⁹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 625; Nevevî, *el-Mecmû’*, VI, 416; Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, I, 642; İbn Müflih, *Kitâbu’l-Furû’*, V, 66; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 398; Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu’l-Camii’s-Sahih li’l-Buhârî*, Riyad, 2001, IV, 228; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, IV, 264; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 2.

²⁹⁰ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 42.

2. Oruç ibâdetinde (vasiyet etmiş olsa bile) ölen kişi adına oruç tutmaya karşı çıkanlar, hac konusuna gelince niyâbete cevaz verirler. Hâlbuki bu ibâdetlerin her ikisi de (hac ibâdeti bir yönüyle) bedeni ibâdetler olup bozulması halinde kurban, kefare, köle azadı gibi mal ile eksikliğin giderileceği ibâdetlerdir.²⁹¹

“Ölen kişi adına oruç tutulamaz” diyenlerin dayandığı deliller:

Ölen kişi adına oruç tutulamaz diyenler, görüşlerini destekleyecek Kur’an-ı Kerim’den, Sünnet’ten ve Sahabe/Tabii’den rivayetler ve akli deliller ileri sürmüşlerdir.

Kitabî Deliller:

Bu görüşü benimseyen İslam âlimleri kişinin ancak kendi amelinden sorumlu olduğu, kimsenin bir başkasının amelini yüklenemeyeceği ve herkesin ancak kendi yaptığından hesaba çekileceği ile ilgili ayetlere istinat etmişlerdir. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

1. Allah Teâlâ (cc) Yüce Kitab’ında şöyle buyuruyor: “*Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir.*”²⁹²

2. Bir başka ayette, “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur*”²⁹³ ifadesiyle, amellerin kişilerle kâim olacağı belirtilmektedir.

3. Bir başka ayette de, “*Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*”²⁹⁴ buyurulmaktadır.

Bu ayetler prensip olarak; kimsenin bir başkasının amelini yüklenemeyeceğine, oruç ibâdetinin ancak kendisine farz olan kişi tarafından yerine getirilmesi gerektiğine ve mükellefin ölüm veya hastalıktan dolayı bundan âciz kalması halinde, bir başkasının onun yerine oruç tutabileceğine ilişkin bir delalet olmadığına açık delildir.²⁹⁵

²⁹¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 4.

²⁹² Enâm 6/164.

²⁹³ Necm 53/39.

²⁹⁴ Bakara 2/185.

²⁹⁵ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvattâi Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, III, 64; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 3.

Sünnet'ten Delilleri:

1. İbn Abbas (ra) Hz. Peygamber (sas)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir. “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve kimse bir başkasının yerine oruç tutamaz, ancak onun yerine her bir gün için bir müd buğday versin.*”²⁹⁶ Bu hadis-i şerîf, mutlak manada (hayatta olsun öldükten sonra olsun) bir kimsenin başkası yerine oruç tutamayacağına işaret etmekte ve ölen kimsenin yakınlarının onun adına sadece fidye vermek suretiyle orucun kefaretinin verilebileceğine dair bir delildir.

2. İbn Ömer (ra) tarikiyle rivayet edilen hadisi şerîfte de Peygamber Efendimiz (sas)'in şöyle buyurduğu naklediliyor. “*Her kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, yerine her bir gün için bir miskine yemek yedirilsin.*”²⁹⁷ Peygamber (sas) bu hadis-i şerîflerinde ölen kişinin velisine ölen yakını için fidye (it'âm) verilmesini emretmiştir. Şayet oruç tutulması câiz olsaydı Hz. Peygamber onu da beyan ederdi.

3. Ebu Hüreyre (ra)'den rivayet edilen bir hadise göre ise Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: “*İnsan öldüğü zaman üç şey hariç ameli kesilir (sevap defteri kapanır). Bunlar; sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve dua eden salih evlattır.*”²⁹⁸ Bu rivayette de Allah Resulü (sas) insanoğluna öldükten sonra fayda verebilecek amelleri beyan etmiş ve bunların arasında bir başkasının yerine oruç tutmayı saymamıştır.

4. Ubâde (ra)'den rivayet edildiğine göre Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur. “*Her kim Ramazan ayında hastalanır ve bu hastalığı (kaza etme imkânı bulmadan) vefat edinceye kadar devam ederse yerine fidye (it'âm) gerekmez. İyileşir de (kaza etme imkânı olduğu halde) kaza etmeden ölürse, o zaman yerine fidye (it'âm) verilir.*”²⁹⁹ Bu hadis, üzerinde Ramazandan oruç borcu olduğu halde, orucunu tutmadan ölen kişinin yerine fidye verilmesinin vucûbiyetini göstermektedir.

5. İbn Abbas ve Hz. Aişe (ra)'den ölen kişinin yerine oruç tutulabildiğine dair rivayette bulunanlar tam tersi rivayette de bulunmuşlardır. Zira İbn Abbas (ra)'dan; “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve kimse bir başkasının yerine oruç*

²⁹⁶ Nesâî, “Siyâm” 25; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, VI, 264.

²⁹⁷ Tirmizî “Savm” 23. Ebû İsa bu hadis için şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “İbn Ömer'in bu hadisini sadece bu veçhiyle merfû biliyoruz. Lakin sahih olan bu hadisin İbn Ömer'e mevkuף (İbn Ömer'in sözü) olduğudur.” (Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Bi Şerhi Câmi'u't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, ty, III, 406).

²⁹⁸ Müslim, “Vasiyet” 14; Ebu Davûd, “Vasâyâ” 14; Tirmizî, “Ahkâm” 36; Nesâî, “Vasâyâ” 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1997, VIII, 438.

²⁹⁹ Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1972, IV, 237.

tutamaz”³⁰⁰ dediği, Hz. Aişe (ra)’den de; Ümre adında bir kadının Ramazan orucundan borcu olduğu halde ölen annesi için “onun yerine kaza edeyim mi?” diye sorduğu, Hz. Aişe (ra)’nin “Hayır. Fakat onun yerine tutamadığı her bir gün için bir miskine yarım sâ”³⁰¹ tasaddukta bulun” dediği rivayet edilmiştir.³⁰²

Fıkıh usulü kuralları gereği bir ravi’nin rivayet ettiği hadise muhalif bir fetva vermesi kendi rivayetini nesh eden başka bir delil rivayet etmesi gibidir. Hükümün nesh edilmiş olması demek ise o hüküm için delil olan illetin de iptali anlamına gelir. Zira kıyasın şartlarından biri de “aslın hükmünün mensuh olmaması” kuralıdır.³⁰³ Hanefî ve Malikiler başta olmak üzere, kavli-i cedidine göre İmam Şafî ve Hanbelilerin bir kısmı da bu görüştedirler.³⁰⁴

Akli Delilleri:

1. Oruç ibâdeti namaz ibâdeti gibi malın etkisinin olmadığı bedenî bir ibâdetdir. Namaz ibâdeti başkasının yerine kılınmadığı gibi, oruç ibâdeti de başkasının yerine tutulamaz.³⁰⁵

2. Oruç, namaz gibi kişi hayatta iken bir başkası tarafından niyâbeten yapılması câiz olmayan bir ibâdet olduğundan, kişinin ölümünden sonra da yerine tutulması câiz değildir.³⁰⁶

3. Medine ehlinin amelinde ölen kişinin yerine oruç tutmayla ilgili bir uygulama görülmemiştir. Bu da (Malikiler için) ölen kişi adına oruç tutmanın fıkıh kuralları gereği mümkün olmadığını göstermektedir.³⁰⁷

Ramazan orucuyla nezir orucunu birbirinden ayıran (Hanbeliler)’in delili:

1. Hz. Aişe tarikiyle rivayet edilen “*Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun adına velisi oruç tutar.*”³⁰⁸ hadisi âmm/mutlak bir hadis olup, İbn Abbas (ra)’ın

³⁰⁰ Nesâî, “Sıyâm” 25.

³⁰¹ Bir sâ’: yaklaşık 1728 gramdır. Dolayısıyla yarım sâ’ 864 gramdır.

³⁰² Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr*, VI, 264.

³⁰³ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, II, 364; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, III, 408.

³⁰⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, II, 628; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 89; İbn Rüşd *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 722-723; Şafîi, *el-Ümm*, III, 262; Nevevî, *Ravzatu’t-Tâlibîn*, II, 246; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 398.

³⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 142; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 4.

³⁰⁶ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 625.

³⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’*, III, 142.

“Bir kadın Hz. Peygamber (sas)’e gelip şöyle dedi: Ey Allah’ın Resulü! Annem, üzerinde nezir orucu borcu olduğu halde vefat etti. O’nun adına oruç tutayım mı? Peygamber (sas) şöyle buyurdu “Şayet annenin borcu olsaydı ve sen onu ödemiş olsaydın bu onun borcunun yerine geçer miydi” kadın; “Evet” dedi. Peygamber (sas)de: “O halde annenin yerine oruç tut”³⁰⁹ hadisiyle tahsis edilmiş ve mutlak mukayyad’e hamledilmiştir. Bu durumda Hz. Aişe (ra)’nin hadisi Ramazan orucuyla ilgili, İbn Abbas (ra)’ın hadisi ise nezir ile ilgilidir. Zira niyâbet, ibâdetlerde amellerin hafifliğine göre câiz olabilmektedir. Burada da nezir orucunun vucûbiyeti Ramazanın vucûbiyetinden daha hafif olduğundan nezirde niyabet câiz görülmüştür.³¹⁰

2. İbn Abbas (ra)’dan şöyle rivayet edildi: Bir kadın deniz yolculuğuna çıktı ve Allah (cc) kendisini selamete kavuşturursa bir ay oruç tutacağını nezretti. Kadın yolculuğunu selametle geçirdi ve oruç tutmadan vefat etti. Kızı (veya kız kardeşi) Peygamber Efendimiz (sas)’e gelerek durumu anlattı. Peygamber (sas) de onun adına oruç tutmasını emretti.³¹¹

3. İbn Abbas (ra)’a Ramazan orucu ile bir aylık nezir orucu olan birinin durumu soruldu. İbn Abbas (ra): “Ramazan borcu için yerine fidye (it’âm) verilir, nezir orucu da yerine tutulur”³¹² buyurdu.

Peygamber Efendimiz (sas)’den ve Sahabe-i Kiramdan nakledilen bu rivayetler Ramazan orucu ile nezir orucu arasında fark olduğunu göstermektedir. Bundan da şu hüküm anlaşılır ki; ölen kişinin yakınlarının, Ramazan orucu yerine fidye vermeleri, nezir orucunun yerine ise oruç tutmaları gerekmektedir.

3.2.8. Delillerin Değerlendirilmesi

Üzerinde oruç borcu olduğu halde ölen kişinin durumuyla ilgili, İslam âlimlerinin farklı görüşlerini ve her mezhebin görüşünü teyit etmek için öne sürdüğü delilleri zikrettik. “Ölen kişi adına oruç tutmak câiz değildir, ancak tutamadığı günlerin yerine fidye verilebilir” görüşünde olan İslam hukukçuları (Hanefi ve Malikiler), “ölen

³⁰⁸ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 153.

³⁰⁹ Müslim “Sıyâm” 156.

³¹⁰ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, IV, 265; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 399; İbn Müflih, *Kitâbu'l-Furû'*, V, 66; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 156.

³¹¹ Ebû Davûd, “el-Eymân ve'n-Nuzûr” 24.

³¹² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 7.

kişi adına oruç tutulabilir” diyen (Şafii, Hanbeli ve Zahiri) âlimlerin ileri sürdüğü delilleri şöyle değerlendirmişlerdir.

Şafii, Hanbeli ve Zahirilerin delillerinin değerlendirilmesi:

Hiz. Aişe (ra)’nin rivâyet etmiş olduğu “*Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse onun adına velisi oruç tutar*”³¹³ hadisinden maksat, ölen kişinin yakınları onun adına orucun yerine geçecek amellerde bulunurlar, o da fidye vermektir. Veyahut İbn Abbas (ra)’ın hadisinde olduğu gibi ölen kişinin yerine oruç tutma durumu sadece nezir orucu için geçerlidir.³¹⁴ Ölen kişi adına mutlak olarak oruç tutulabileceğine ilişkin hadisler aksini ifade eden diğer (fidye hadisleri) hadislerle değerlendirilmiş ve cevap vermeye çalışılmıştır.

“Ölen kişi adına oruç tutulabilir” görüşünü savunan âlimlerin oruç ibâdetini hac ibâdetine kıyas edip “ölen kişinin yerine velisi hac yapabildiği gibi oruç da tutabilir” aklî/kıyasî delillerine de iki şekilde cevap verilmiştir:

a) Hac ibâdeti hem beden hem de mal ile yapılan bir ibadettir. Oruç ise mahza/sırf bedenî bir ibâdet olup malın herhangi bir tedahülü yoktur. Dolayısıyla böyle bir kıyas sahih değildir.

b) Oruç ve hac ibadetinin her ikisinin de bozulması durumunda kefaret gerekmesi, orucun hac ibâdetine kıyas edilerek bir başkasının yerine oruç tutulmasını meşrû kılmaz. Zira hac ibâdetinde kişi hayattayken bile (güç yetiremediği durumda) niyâbeti kabul eden bir ibâdetdir. Oruç ibâdetinde ise hayatta olan birinin yerine (durumu ne olursa olsun) oruç tutulabileceğine dair fetva veren olmamıştır.³¹⁵

Hanefi ve Malikilerin delillerinin değerlendirilmesi:

“Ölen kişi adına oruç tutulabilir” görüşünü savunan Şafii, Hanbeli ve Zahiri âlimler Hanefi ve Malikîlerin delillerini tek tek ele alarak değerlendirmiş ve hepsine aklî ve naklî cevaplar vermişlerdir.

³¹³ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 153.

³¹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 399; Nevevî, *el-Mecmû’*, VI, 416; Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, IV, 265.

³¹⁵ Kurtubî, *el-Câmî’*, III, 142; Nevevî, *el-Mecmû’*, VI, 415.

“Ölen kişi adına oruç tutmak câiz değildir ancak tutamadığı günlerin yerine fidye verilebilir” diyen (Hanefi ve Malikî) âlimlerin delil olarak öne sürdükleri “*Kişiyeye kazancından başkası yoktur*”³¹⁶ ve “*Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyumsuzluğa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir*”³¹⁷ ayetlerinden yaptıkları çıkarıma şöyle cevap verilmiştir:

Bu görüşü savunan âlimlerin istihsat ettikleri bu ayetleri tek başına değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Zira Kur’an-ı Kerimde Allah (cc) başka ayetlerde şöyle buyuruyor “*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir*”³¹⁸ ve “*Sana da, insanlara gönderileni açıklayasın diye Kuran’ı indirdik*”³¹⁹, “*Peygamber’e itaat eden, Allah’a itaat etmiş olur.*”³²⁰ Bu ve benzeri ayetlerden anlaşılmaktadır ki; kişiye kendi kazancı fayda sağlayacağı gibi, kendi kazancı kapsamına giren ameller de fayda sağlar. Bunlar da (Allah ve Resulünün beyan ettiği) niyâbeten yerine yapılan amellerdir. Oruç ibâdetinde de Allah Resulü (sas) ölen kişinin başkasının tuttuğu oruçtan faydalanabileceğini açıkça ifade etmiştir. Bu da “*Kişiyeye kazancından başkası yoktur*” ayetinin hükmüne dâhil olan “*kişinin kendi kazancı*” kapsamına girmiştir. Bu ayetleri “*kişinin başkası yerine oruç tutamaz.*” görüşüne delil getirmeleri kendi kendileriyle çelişmiş olmaları anlamına gelir. Zira bunu söyleyenlerin bizzat kendileri ölen kişinin adına hac yapılabileceği, sadaka verilebileceği vb. amellerin kendisine fayda sağlayacağını söylemektedirler. “Ölen kişinin vasiyet etmiş olması halinde yerine hac yapılabilir. Çünkü bu durumda vasiyet ettiğinden dolayı kendi amelinden sayılır” diyenler, söz konusu vasiyet “oruç” ile ilgili olduğunda “vasiyet ettiğinden dolayı oruç da tutulabilir” demekten kaçınmışlardır. Bu da kendi kendileriyle çelişmelerine yol açmıştır.³²¹

Maliki ve Hanefilerin konuyla ilgili zikrettikleri hadisler de Cumhur tarafından ele alınmış ve şu şekilde değerlendirilmiştir.

³¹⁶ Necm 53/39.

³¹⁷ Enâm 6/164.

³¹⁸ Nisa 4/12.

³¹⁹ Nahl 16/44.

³²⁰ Nisa 4/80

³²¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 4.

İbn Abbas (ra)'ın “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve kimse bir başkasının yerine oruç tutamaz ancak onun yerine her bir gün için bir müd buğday versin*”³²² hadisi, âmm bir ifade olup ondan sadece ramazan orucu kastediliyor olabilir. Zira hem İbn Abbas (ra) hem de başka tarikten (Bureyde hadisinde olduğu gibi) nezir orucunda ölen kişi adına oruç tutulabileceği açıkça ifade edilmiştir.³²³

İbn Ömer (ra)'ın rivayet etmiş olduğu “*Her kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, yerine her bir gün için bir miskine yemek yedirilsin*”³²⁴ hadisine gelince, Tirmizî, bu hadisin mevkuף³²⁵ olduğunu söylemiştir. İmam Nevevî de bu hadisin Peygamber Efendimiz (sas)'in değil İbn Ömer'in sözü olduğunu, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Leyla'nın bu hadisi Peygamber Efendimize merfu' olarak naklettiğini, bu zatın da rivayet konusunda zayıf bir ravî olduğu ve rivayetiyle amel edilemeyeceğini söylemiştir.³²⁶

Ebu Hüreyre (ra)'nin rivayet ettiği “*İnsan öldüğü zaman ameli kesilir (sevap defteri kapanır), üç şey hariç, sadaka-i cariye, faydalanılan ilim veya dua eden salih evlat*”³²⁷ hadisi sahih olsa bile, bu hadiste ölen kişinin kendi ameli kastedilmektedir. Başkasının ölen kişi adına yapacağı amel, ölen kişinin ameli olmadığından ve başkasının ölen kişi adına amel etmesiyle ilgili herhangi bir yasak da bulunmadığından, başkasının ölen kişi adına oruç tutmasında herhangi bir sakınca yoktur.³²⁸

Ubâde b. Nüsi'nin rivayet etmiş olduğu “*Her kim Ramazan ayında hasta olurda hastalığı ölünceye kadar devam ederse yerine fidye (it'âm) verilmez. İyileşir de kaza (etme imkânı olduğu halde) kaza etmeden ölürse yerine fidye verilir*”³²⁹ hadisiyle ilgili İbn Hazm şöyle demiştir. Bu hadis ile istişhad edilemez. Çünkü bu hadisin senediyle ilgili bazı problemler söz konusudur. Bunlar kısaca şöyledir:

³²² Nesâî, “Siyâm” 25; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VI, 264.

³²³ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 142.

³²⁴ Tirmizî “Savm” 23.

³²⁵ Sahabe'nin söz, fiil ve takrirleri. (Aydınlı, *Hadis Istulahları Sözlüğü*, s.101).

³²⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 419; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 262.

³²⁷ Müslim, “Vasiyet” 14; Ebu Davûd, “Vasâyâ” 14; Tirmizî, “Ahkâm” 36; Nesâî, “Vasâyâ” 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 438.

³²⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 4.

³²⁹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, IV, 237.

- a) Bu hadis mürsel (Tabii'nin Sahabeyi zikretmeksizin doğrudan Peygamber Efendimize isnad ettiği) hadistir.
- b) Bu hadisin senedinde (sâkıt olan) Haccac b. Artâ'a vardır.
- c) Bu hadisin senedinde İbrahim b. Yahya adında bir kişi vardır. Bu kişi de, yalancılıkla itham edilen bir zattır.

Yukarıda sayılan üç maddeye rağmen bu hadisin sahih olduğuna hükmolunsa bile yine de Maliki ve Hanefiler için bir delil değildir. Çünkü Hanefî ve Malikilere göre fide verilebilmesi için ölen kişinin vasiyet etmiş olması lazımdır. Hadiste ise böyle bir kayıt yoktur. Şayet yukarıdaki metne vasiyet manası eklenecek olsa hadisin aslına ekleme olur ki, böyle bir şey de mümkün değildir.”³³⁰

Maliki ve Hanefilerin “Hz. Âişe ve İbn Abbas (ra)’ın naklettiği hadisler hüccet olamaz. Çünkü naklettiklerinin aksine fetva vermeleri naklettikleri hadisin mensûh olduğu anlamına gelir” sözlerine de şu şekilde cevap vermek mümkündür:

Maliki ve Hanefilerin bu konuyla ilgili söyledikleri, delil olmaya yeterli değildir. Zira Allah Teâlâ (cc) bizden Sahabe'nin fiil ve kavillerine değil, rivayet etmiş oldukları hadislere tabi olmamızı emretmektedir. Çünkü âlimin, naklettiği hadisin tersine bir amelde bulunması veya rivayet ettiği haberin aksine bir fetva vermesi, naklettiği hadisin sıhhatine bir hanel getirmediği gibi hadisin istidlaline de bir engel teşkil etmez. Bununla birlikte Hz. Âişe'nin “ölen kişi adına oruç tutulabileceğine dair” rivayet etmiş olduğu hadis-i şerîf Buhârî ve Müslim'in Sahihinde bulunan ve sıhhati konusunda şüphe olmayan bir hadistir. Hz. Âişe (ra)'nin kendi sözü olarak nakledilen haber ise hüccet olamayacak derecede zayıf bir rivayettir. Sıhhati konusunda şüphe olmayacak derecede senedi sağlam olsa bile, sahih hadislerle çelişmesi durumunda tercih edilecek olan Hz. Âişe'nin sözü değil Peygamber Efendimizin sözü olacaktır.³³¹

Hz. Âişe ve İbn Abbas (ra)'ın rivayet ettiklerinin aksine fetva vermeleri şu şekilde de değerlendirilebilir: Bir sahâbinin rivayet ettiğinin aksine fetva vermesi veya naklettiğinin tersine bir fiilin kendisinden sudur etmiş olması, kasıtlı olmaksızın kendisinden zuhur etmiş olma ihtimalini de ortaya çıkarır. Örneğin: Sahabe, rivayet ettiği haberi içtihadıyla tevil etmiş ve içtihadında hata etmiş, rivayet ettiği hadisi unutup

³³⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 4-5.

³³¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 417; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, IV, 265; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 5.

rivayet ettiğinin aksine bir fetva vermiş veya kendisinden nakledenler farklı bir şekilde nakletmiş olabilirler. Nevevî de bununla ilgili Beyhâkî'den şunu nakletmektedir. “Sahabeden nakledilen haberler ölen kişi adına oruç tutmaya delalet eden hadislere hâlel getirmez. Çünkü ölen kişi adına oruç tutmaya cevaz verenler, fidyeye de cevaz verirler. Hz. Âişe'den nakledilen haberde problem vardır. Peygamber Efendimiz (sas)'den nakledilen hadisler ise daha sahih ve senet açısından da daha sağlamdır. İmam Şafî de bu hadislerin tarikine ulaşmış olsaydı bunlara muhalefet etmez ve aksi yönde fetva vermezdi.”³³²

Bu görüşte olanların, oruç ibâdetini -her ikisinin de beden ile yapılan ibâdetler olması hasebiyle- namaza kıyas etmeleri de yerinde bir kıyas değildir. Zira bu görüşü savunanlar, hac ibâdetinde bir kimsenin başkası adına hac yapması durumunda onun yerine tavaf namazı kılabilceğine dair fetva vermektedirler. Oruç ibâdetine gelince “Oruç ibâdeti namaz gibi beden ile yapılan bir ibadettir. Bedenî ibâdetlerde ise niyabet câiz değildir” demektedirler. Bu durumda da kendileriyle çelişmektedirler.³³³

Ramazan orucuyla nezir orucunu birbirinden ayıran (Hanbeliler) “Hz. Âişe ile İbn Abbas (ra)'dan nakledilen rivayetler cem edilir. Yani Ramazan orucu için fidyeye, nezir orucu için de ölen kişi yerine oruç tutulur” diyerek hadisler arasında telif yoluna gitmelerine de bazı âlimler şu şekilde cevap vermişlerdir; ancak hadislerin birbirleriyle çelişip kendileri ile amel etmek mümkün olmadığı zaman telif yoluna gidilir. Hz. Âişe ile İbn Abbas (ra)'dan gelen rivayetler de ise herhangi bir çelişki söz konusu değildir. İbn Abbas (ra)'ın rivayeti, hâdisenin kendi başına gelen birisi tarafından sorulduğu müstakil bir olaydır. Hz. Âişe (ra)'nin rivayet ettiği hadis ise genel bir kaideyi ortaya koymaktadır.³³⁴

3.2.9. Oruçta Niyâbet ile İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Buraya kadar “Oruç ibâdetinde niyabet” ile ilgili mezheplerin görüşlerini, delillerini ve her mezhebin diğer mezheplerin delilleriyle ilgili değerlendirmelerini naklettik. Tüm bu görüşleri, delilleri ve münakaşaları dikkate aldığımızda, her ne kadar nefis terbiyesindeki fonksiyonu sebebiyle “bedenî ibâdetlerde asıl olan, ibâdeti

³³² Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 417-418; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 5.

³³³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 8.

³³⁴ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IV, 228; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 265.

mükellefin kendisinin yapmasıdır” denilse de, oruç ibâdetinde niyabetle ilgili rivayetler göz önünde bulundurulduğunda, bize göre -Ramazan orucu veya nezir orucu olsun, ölen kişi vasiyet etmiş veya etmemiş olsun- “ölen kişiye niyâbeten oruç tutulabilir” görüşü daha anlamlıdır.

3.3. Zekât İbadetinde Niyâbet

3.3.1. Zekâtın Tanımı

Zekât “الزكاة” kelimesi, zekâ “زكا” yezkû “يزكو” fiilinin masdarı olup sözlükte, *artma, çoğalma, bereket, fazlalık, temizlik...* gibi anlamlarda kullanılmaktadır³³⁵

Zekâtın terim anlamı ise; nisâb miktarı mal varlığına sahip müslümanların, belirli şartları taşıyan mallarının belirli bir kısmını, yılda bir defa, Allah’ın rızasını gözeterek belirli yerlere vermeleri şeklindeki farz bir ibadettir.³³⁶

Sadaka kelimesi, Kur’ân ve sünnette zekât anlamında kullanılmış ise de, sonraki zamanlarda gönüllü malî ödemeler için kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre, sadaka, bir üst kavram olup hem zekât hem de diğer mali ibadetleri kapsamaktadır. Dolayısıyla her zekât sadakadır, fakat her sadaka zekât değildir.³³⁷

Kur’an-ı Kerim’de zekât kelimesi sekizi Mekke döneminde olmak üzere otuz ayette geçmektedir. Bu ayetlerin yirmi yedisinde namazla birlikte zikredilmiş olup bir ayette de namazdan hemen sonra zikredilmiştir. Terim olarak sadaka ise hepsi Medenî surelerde olmak üzere on iki ayette kullanılmıştır.³³⁸

³³⁵ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1996, II, 464; Zebîdî, *Tâcu'l-Ârûs*, XXXVIII, 220; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 1849; Buhâtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 5.

³³⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî Ve Edilletühü*, II, 730; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, -IV, V; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, III, 170-171.

³³⁷ Gözübenli, *Mâlî Hukuk, İslam Hukuku El Kitabı*, s.359.

³³⁸ Yusuf Kardâvî, *Fıkhü'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1973, I, 42.

3.3.2. Hükümü ve Delili

İslam'ın beş rüknünden biri olan zekât, ihtilaf olmakla birlikte ramazan ve fitir sadakasından sonra hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılınmıştır.³³⁹ Zekâtın farziyeti Kur'ân, Sünnet ve İcma' ile sabit olduğundan inkâr eden tekfir edilir.³⁴⁰ Kur'an-ı Kerimde Allah (cc) şöyle buyurmaktadır “*Onların mallarından sadaka (zekât) al. Onunla kendilerini temizlemiş ve artırıp geliştirmiş olursun*”,³⁴¹ “*Hidâyet ve müjde namaz kılan, zekât veren müminler içindir*”,³⁴² “*Yazıklar olsun o müşriklere ki, onlar zekât vermezler ve âhireti de inkâr ederler*”,³⁴³ Kur'an-ı Kerimde zekât'ın farziyeti ve inkâr edenin ukubeti ile ilgili daha birçok ayet bulunmaktadır.³⁴⁴

Peygamber Efendimiz (sas) zekâtın dindeki yeriyile ilgili şöyle buyurmaktadır: “*İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir: Bunlar; Allâhtan başka ilah olmadığına, Muhammedin O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak*”³⁴⁵

Peygamber (sas) Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde ona şöyle dedi: “*Onları Allâhtan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet etmeye çağır. Eğer onlar buna itaat ederlerse, onlara şunu bildir: Allah onlar üzerine her gün beş vakit namaz farz kılmiştir. Onlar buna da itaat ederlerse, kendilerine şunu bildir ki Allah onlar üzerine zekâtı farz kılmiştir. Bu zekât, zenginlerden alınır, fakirlere verilir*”³⁴⁶

Kendilerine farz olduğu halde zekât ödemeyenlerin ahirette uğrayacakları azap ayetlerde şöyle anlatılmaktadır: “*Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Aksine bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır*”³⁴⁷, “*...Altun ve*

³³⁹ Muahmmmed b. Ahmed İbn Neccâr, el-Futûhî el-Hanbelî, *Münteha'l-İrâdât*, Müessesetü'r-Risâle, Riyâd, 1418, I, 465; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, II, 733.

³⁴⁰ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, III, 309.

³⁴¹ Tevbe 9/103.

³⁴² Lokmân 31/3-4.

³⁴³ Fussilet 41/6-7.

³⁴⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II, 371; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, II, 733.

³⁴⁵ Müslim, “*Erkânü'l-İslâm*” 2; Buhârî, “*İmân*” 1.

³⁴⁶ Buhârî, “*Zekât*” 1; Müslim “*İmân*” 29.

³⁴⁷ Ali İmrân 3/180.

gümüſü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denir ki); işte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık, yığmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın”³⁴⁸

İslam âlimleri de zekât’ın farziyeti hususunda ittifak etmiş, Hz Ebu Bekir (ra) İslam’ın ilk yıllarında zekâtı men edenlere karşı savaş açmıştır.³⁴⁹

3.3.3. Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi

Zekât, Allah’ın kulları üzerine farz kılmış olduğu bir vecibe olmasının yanı sıra sosyal yapıyı güçlendiren, zengin ile fakir arasındaki iktisadî farklılığı dengeleyen, toplumu yardımlaşmaya teşvik ederek dayanışmayı sağlayan, nefsi manevi hastalıklardan arındıran çok yönlü bir ibadettir. Kur’an-ı Kerim zekâtı “*temizlik*” ve “*arındırma*”³⁵⁰ olarak ifade etmiştir. Zekât vererek fakirlere el uzatan kişi, Allah’ın verdiği nimete yine nimetin cinsiyle şükretmiş demektir.

İslâm dini insanın Allah’tan başka her şeyin esaretinden kurtulup sadece Allah’a kulluk etmesini ve Allah Teâlâ’nın kendisini yaratırken vermiş olduğu değeri korumasını istemektedir. Bu kulluğu ifade etmenin en güzel örneklerinden birisi de zekât verebilecek durumda olan kişinin her sene malının zekâtını vererek hem Allah’ın emrine boyun eğmesi hem de elinde bulunan dünyalığın kendisine geçici bir süre için tevdi edilmiş bir emanet olduğunun bilincine varmasıdır.

Sosyal dayanışma ve yardımlaşma sisteminin temelini oluşturan zekâtın, bir ibadet olarak ele alınması ve kimsesiz, fakir, muhtaç, yoksul ve borçlu gibi yardıma muhtaç sınıfları kapsayacak şekilde geniş olması, İslâm dininin toplumsal bütünleşme, dayanışma, birlik ve beraberlik ruhuna büyük bir önem atfettiğini gösterir. İnsanların vergi kaçırmak için bile ince hesaplar içerisine girdiği günümüzde, her türlü

³⁴⁸ Tevbe 9/34-35.

³⁴⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühü*, II, 734.

³⁵⁰ Tevbe 9/103.

yardımlaşma ve dayanışma prensibini içinde barındıran zekât müessesesinin değeri daha iyi anlaşılmaktadır.³⁵¹

Zekât veren insan, cimrilik hastalığından kurtulur, cömertlik huyunu adet haline getirir. Zekât, zekât veren zengin ile alan fakir arasında sevgi bağıni pekiştirir. Zekât, fakire iş imkânı sağlayarak tembellikten kurtulmasına ve zekât payından elde ettiği gelir sayesinde kendi işini kurmasına imkân sağlar.³⁵²

3.3.4. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Zekât Verilmesi

İslam âlimleri, zekât kendisine farz olan kişi için bu zekâtı eda etmede niyâbetin mutlak olarak geçerli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla bir mükellef, bu ibâdeti hem zorunlu durumlarda (hasta olması gibi) hem de normal şartlarda, ister ücret vererek isterse ücretsiz olarak (niyâbeten) bir başkasını vekil kılarak ödeyebilir. Zira zekât gibi malî ibadetlerin amacı, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermektir. Bu da mal sahibinin bizzat kendi fiiliyle gerçekleştirebileceği gibi başkasını vekil kılmasıyla da gerçekleştirilebilir.³⁵³

Peygamber Efendimiz (sas) zekât vermekle yükümlü olan müslümanlardan zekâtı toplayıp (mal sahipleri adına) müstahıklarına dağıtmak üzere zekât memurları görevlendirmiştir. Bunun örneklerinden biri de Hz. Peygamber (sas)'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken "... Allahın kendi mallarından zekât vermelerini farz kıldığını bildir. Onların zenginlerinden alıp, fakirlerine bu zekâtı dağıt"³⁵⁴ buyurmasıdır. İşte bu hadis-i şerîf, zekâtta niyâbetin caiz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte zekât dağıtımında niyabet söz konusu olacaksa, dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da şudur; menûb-u anh (mal sahibi), malının zekâtını müstahıklara verilmek üzere nâib'e teslim ettiğinde niyet etmesi gerekmektedir. Şayet asıl mal sahibi mal'ı nâib'e verirken

³⁵¹ Mehmet Erkal, "Zekât", *İlmihal*, TDV Yay. 2010, Ankara, I, 424.

³⁵² Buğâ v.dğr., *el-Fıkhu'l-Menhecî*, I, 269-270.

³⁵³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 38; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 35; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, Dâru'l-Kuveyt li's-Sahhâfati, Kuveyt, 1985, II, 312; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Gelibolî, *Mecme'ul-Enhur fi Şerhi Mültekâ'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 455.

³⁵⁴ Buhârî, "Zekât" 1; Müslim "İmân" 29.

niyet etmezse zekâtı geçerli değildir. Böyle bir durumda nâib'in niyeti de yeterli olmayacaktır.³⁵⁵

Zekât kendisine farz olan kişinin zekâtı eda etmede niyâbetin mutlak olarak caiz olduğu hususunda İslam âlimlerinin ittifak halinde olduğunu belirttik. Ancak fazilet açısından zekâtı bizzat kişinin kendisinin dağıtması ile nâib vasıtasıyla dağıtması yönünde âlimlerin farklı görüşleri vardır. Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme (682/1283)'ye göre; kişinin malının zekâtını bizzat kendisinin vermesi daha evladır. Zira mükellefin zekât dağıtımını kendisinin üstlenmesi, zekâtın gerçek müstahıkkına ulaşması, muhtaç olan yakınlarına vermesi ve zekâtının yerine ulaşıp ulaşmaması şüphesinden uzak olması yönünden daha sağlıklıdır.³⁵⁶

Malikî âlimlerden Desûkî; mal sahibinin zekât dağıtımını kendisinin üstlenmesi halinde, insanların övgü ve iltifatlarından dolayı niyetinde bir değişiklik olmasından çekiniyorsa, bu durumda zekâtını dağıtması için birini vekil kılmasının daha evla olduğunu ifade etmektedir. Hatta bu düşüncesini bir adım ileriye taşıyarak böyle bir durumda veyahut müstahak kişileri bilmemesi halinde zekât dağıtma işini bir başkasına tevdi etmesinin vacip olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷

Buraya kadar söylediklerimiz (hemen hemen hakkında ihtilaf olmayan) hayatta olan kişinin, malının zekâtını vermek için birini vekil kılması ile ilgilidir. Ölen kişi adına zekât vermeyle ilgili ise İslam âlimlerinin farklı görüşleri vardır.

3.3.5. Ölen Kişiye Niyâbeten Zekâtın Verilmesi

Malı, nisap haddine ulaşıp zekâtını vermeye imkân bulduğu halde zekâtını vermeden ölen müslümanın durumuyla ilgili İslam âlimlerinin farklı görüşleri vardır.

Şafîî, Hanbelî ve Zahirîlere göre; vasiyet etsin veya etmesin, malı nisap haddine ulaştığı halde malının zekâtını vermeden ölen kişiden zekât sâkıt olmaz ve böyle birinin terikesinden zekâtın verilmesi vâcib olur.³⁵⁸ Hasan Basrî, Ahmed b. Hanbel (241/855),

³⁵⁵ İbn Kudâme, *el-muğnî*, IV, 88-89.

³⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 92-94.

³⁵⁷ Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî*, I, 498.

³⁵⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 309; el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 19-20; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 339.

Davud, b. Ali, Atâ, Zührî, Katâde, İshâk b. Râhaveyh, Ebu Sevr, bir görüşe göre İmâm Malik ve İbn Munzir de bu görüştedirler.³⁵⁹

Ölen kişinin zekât borcuyla kul borcu olup da malı her iki borcu ödemeye yetmiyorsa Şafiilerin bu konuda üç görüşü vardır. Birinci görüşe göre; kul borcu Allah borcuna (zekâta) takdim edilir. Çünkü kul borcu Allah borcundan daha ağırdır. İkinci görüşe göre; Peygamber Efendimiz (sas)’in “*Allah borcu ödenmeye daha layıktır*”³⁶⁰ hadisine binâen Allah borcu kul borcuna takdim edilir. Üçüncü görüş ise; var olan miras Allah borcu ile kul borcu arasında eşit şekilde pay edilir.³⁶¹

Hanefi Mezhebine göre; zekâtını vermeden ölen kişi zekâtının ödenmesi hususunda vasiyet etmişse, (diğer vasiyetler gibi) malının üçte birinden ödenir. Ancak ölmeyen önce zekâtının ödenmesi için herhangi bir vasiyeti yoksa vârislerin bu zekâtı verme zorunluluğu yoktur. Vasiyet olmadığı halde vermek istemeleri durumunda da bu, ölen kişi için zekâtın ıskatı anlamına gelmez, onun için ancak sadaka sayılır.³⁶²

İbn Münzir’in naklettiğine göre; İbn Sîrîn, Şa’bî, Nehâ’î, Hammad b. Ebi Süleyman, Davud b. Ebi Hind, Humeyd et-Tavîl, Osman el-Bettî, Müsennâ ve Süfyan-ı Sevrî’nin bu görüşte oldukları, Leys ve Evza’î’nin ise; terikenin üçte birini geçmeme kaydıyla diğer vasiyetlerinden önce verileceğini nakletmektedir.³⁶³

Mâlikî mezhebine göre ise, İmâm Mâlik’ten konuyla ilgili iki farklı görüş nakledilmiştir. Bir rivayete göre (Şafiilerde olduğu gibi) ölen kişi vasiyet etmiş olsun veya olmasın ölen kişinin zekât borcu varsa terikenin tümünden verilmesi vaciptir. Diğer bir rivayette ise (Hanefilerde olduğu gibi) ölen kişi vasiyet etmişse malının üçte birinden karşılır. Vasiyet etmemesi halinde de sâkıt olur. Malîkî âlimlerden Desûkî, İmâm Mâlikten nakledilen her iki görüşü cem ederek şöyle demiştir. “Şayet kişi ölmeyen önce sadece zekâtının verilmesi için vasiyet etmişse terikenin üçte birinden verilir. Ancak malının zekât vaktinin geldiğini yani boynunda bir zekât borcu olduğunu

³⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 145; Nevevî, *el-Mecmû*, V, 309.

³⁶⁰ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 155.

³⁶¹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, I, 578.

³⁶² Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, II, 492; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dükâtî et-Tahtâvî, *Hâşiyetu’t-Tahtâvî ‘Âle Merâkî’l-Felâh*, Eda Neşriyat, İstanbul, ty, 591; Zeylâî, *Tebyînü’l-Hakâik Şerhu Kenzü’d-Dekâik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, II, 193.

³⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 145-145; Nevevî, *el-Mecmû*, V, 309.

söylemekle birlikte birde bunun ödenmesi için vasiyet ederse bu durumda malın üçte birinden değil terikenin tümünden verilir.³⁶⁴

3.3.6. Mezheplerin Delilleri

“Zekât borcu olduğu halde ölen kişinin (vasiyet etsin veya etmesin) zekâtının, malının tümünden çıkarılması vaciptir” görüşünde olan Şafîî, Hanbelî ve Zahirîler bu görüşlerini bazı delillere dayandırmışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kur'an-ı Kerimde “...ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa, borcu ödendikten sonra...”³⁶⁵ buyrulmaktadır. İbn Hazm bu ayetle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur; “Ayet-i Kerime’de Allah Teâla’nın ‘borcu ödendikten sonra’ diye buyurması bütün borçları kapsamaktadır. Zekât da Allah Teâlânın mal sahibinin mülkünde fakir, miskin, borçlu ve diğer hak sahiplerinin hakkı olarak takdir ettiği bir borçtur. Bu da zekâtın ölen kişinin terikesinden (malı paylaşılmadan önce) verilmesi gerektiğini göstermektedir.”³⁶⁶

Peygamber Efendimiz (sas)’in hadislerinden daha önce (oruç bahsinde) geçen “...Allah’a da ödeyin Allah vefaya daha layıktır”³⁶⁷ ve “Allah borcu ödenmeye daha layıktır”³⁶⁸ hadisleri burada delil olarak kullanılmış ve Allah borcunun kul borcundan önce ödenmesi gerektiği kaydedilmiştir.³⁶⁹

İbn Vehb tarikiyle gelen rivayette tabiûnun ileri gelenlerinden Zühri (ra)’nin, malının zekâtını vermeden ölen kişi için terikesinden verilmesi gerektiği, İbn Ebî Şeybe tarikiyle gelen rivayette de Hasan ve Tavûs’un hac ve zekât için borç hükmünde olduğu yani vasiyet etmiş olmasına bakılmaksızın terikenin tümünden verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.³⁷⁰

³⁶⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 587-588; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, I, 503.

³⁶⁵ Nisa 4/12.

³⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 90.

³⁶⁷ Nesâî, “Menâsik” 8.

³⁶⁸ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 155.

³⁶⁹ Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, *el-Envâru'l-A'mâli'l-Ebrâr*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire, 1969, I, 190; Nevevî, *el-Mecmû'*, V, 309; el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 19-20; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 90.

³⁷⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 91.

Bu görüşte olan âlimlerin konuyla ilgili aklî/kıyasî delillerine gelince, bunları da birkaç madde halinde özetlemek mümkündür:

1. Zimmetinde zekât borcu olan kişinin diğer borçlarında (kul borcu) olduğu gibi bu borçta da vasiyet etmesi caizdir. Bu da (zimmete tealluk etmesi açısından) zekât borcunun diğer malî borçlarla hüküm açısından aynı olduğunu göstermektedir. O halde kişinin ölümüyle borçları sâkit olmadığı gibi, zekât borcu da sâkit olmaz.³⁷¹

2. Zekât, namaz gibi bedeni bir ibâdet değil malî bir ibâdetdir. Namazda niyâbetin caiz olmaması zekâta da caiz olmamasını gerektirmez.³⁷²

3. Zekât borcu, ölen kişinin ya malına veyahut zimmetine tealluk eder. “Mal’a tealluk eder” denilse, diğer borçlarda alacaklıların ölen kişinin malında hakkı olduğu gibi, kendilerine zekât verilen sınıfların hakkı da bu mal’a tealluk etmiştir. Şayet “zimmete tealluk eder” deseler, bu durumda da diğer alacaklılarda olduğu gibi, fakir, miskin ve diğer hak sahiplerinin hakkı, ölen kişinin zimmetine tealluk etmektedir. Sağlam delilleri olmadığı halde zekâtı ölen kişiden ıskât edenlerin “kişinin ölümüyle zekât borcu düşmeyecek olsa vârislerine miras bırakmak istemeyenlere bir fırsat doğar ve bu kişiler vârislerini mirastan mahrum bırakmak için zekâtlarını ölümlerinden sonrasına tehir ederlerdi”³⁷³ demeleri, yerinde bir tespit değildir. Zira vârislerini mirastan mahrum bırakmak isteyen kişinin aynı maksatla başkalarının malını telef ederek de üzerine borç yapması mümkündür. Dolayısıyla bu görüşte olan kişiler Allah hakkını ve Allah’ın kendilerine hak verdiği kişilerin hakkını, insanların hakkına takdim ederek büyük bir yanılığa düşmüşlerdir.³⁷⁴

Hanefi ve Malikilerin delili:

“Zekât borcunun ödenmesi hususunda vasiyet etmeden ölen kişinin malından zekât verilmesi gerekmez”³⁷⁵ görüşünde olan Hanefî ve Malikilerin de konuyla ilgili serdettikleri delilleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Zekât, diğer ibâdetlerde olduğu gibi kişinin irade ve ihtiyarıyla eda edilen bir ibâdetdir. Bu tür ibâdetler ya bizzat kişinin kendi fiili veyahut (niyâbetin caiz olduğu

³⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 146.

³⁷² Nevevî, *el-Mecmû’*, V, 309; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 146.

³⁷³ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvattâi Mâlik*, III, 162.

³⁷⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 90-91.

³⁷⁵ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvattâi Mâlik*, III, 161; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, II, 363.

yerlerde) nâib vasıtasıyla eda edilir. Zekât vermekle mükellef kişi, ölmeden önce zekâtının ödenmesi hususunda vasiyet etmişse, bu vasiyeti, bir borcunu ödemek üzere birini vekil/nâib kılması gibidir. Şayet vasiyeti olmadığı halde (dolayısıyla niyâbet olmadığı halde) vârise ölen kişinin zekât borcunu ödeme zorunluluğu yüklense, ortada herhangi bir niyâbet olmadığı halde vârise cebren niyâbet görevi yüklenmiş olur. Bu da şerîatın ruhuna ters düşmektedir.³⁷⁶

2. Zekâtın vucûb mahalli maldır. Mal olmayınca zekât da olmaz. Borçlu kişi müflis bir halde öldüğünde alacaklıların herhangi bir hak talep edemeyecekleri gibi, ölen kişinin malının da varislere intikal ettiğinden (zekâta müstahak olan kişilerin) bu malda herhangi bir hak talebi söz konusu değildir.³⁷⁷

3. Zekât, verileceği vakit niyete ihtiyaç duyan bir ibadettir. Zekât veren kişi malının zekâtını verdiği dair niyet etmediği takdirde zekât kendisinden sâkit olmaz. Dolayısıyla ölen kişinin niyet etme gibi bir imkânı olmadığından yerine zekât çıkarılması da mümkün değildir.³⁷⁸

3.3.7. Zekatta Niyâbetle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Hayatta olan kişinin zekâtını dağıtması için birini vekil/nâib kılmasında herhangi bir sakınca olmadığını, hatta bazı âlimlerin bu işi bir başkasına yaptırmanın daha evla olduğu yönünde görüş beyan ettiklerini söylemiştik. Ölen kişinin zekât borcuyla alakalı da İslam âlimlerinin ihtilaflarını, görüşlerini ve konuyla ilgili delillerini naklettik. Tüm bu değerlendirmeleri incelediğimizde; zekât kendisine farz olduğu halde zekâtını vermeden ölen kişi (vasiyet etsin veya etmesin) terikenin tümünden verilmesinin gerekli olduğunu söyleyen âlimlerin görüşlerinin daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu görüşte olan âlimlerin dayandıkları deliller Hanefî ve Malikilerin konuyla ilgili öne sürmüş olduğu gerekçelerden daha kuvvetli görünmektedir. Çünkü zekâta, hak sahipleri açısından bakıldığında “kul hakkı” öne çıkmaktadır. Üzerinde kul hakkı olduğu halde ölen kişinin borçlarınının ödenmesi hususunda ise ulema ittifak etmiştir.

³⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, II, 492; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 364.

³⁷⁷ Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik*, II, 57.

³⁷⁸ Nevevî, *el-Mecmû*, V, 309; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 146.

3.4. Namazda Niyâbet

3.4.1. Namazın Tanımı

Namaz, farsça bir kelime olup Arapçadaki “salât” (çoğulu salavât) kelimesi yerini tutar ve bu kelime Farsça’dan Türkçe’ye girmiştir. Salât, sözlükte dua, istiğfâr, ibâdet, ta’zîm, bağlanma, yalvarma, iyi dilekte bulunma, övgü, rükû ve sücûd gibi manalara gelmektedir. Namaz, Allaha nispet edildiğinde övgü ve rahmet, melek, insan ve cinlere nispet edildiğinde dua, kıyâm, rükû ve sücûd, diğer canlılara nispet edildiğinde tesbîh manasına gelmektedir.³⁷⁹

Fıkıh mezhepleri, Namazı terim olarak birbirine yakın da olsa farklı şekillerde tanımlamaktadırlar. Hanefilere göre namaz: “İçinde dua olsun veya olmasın özel rükünlerden ibaret bir ibadettir.”³⁸⁰ Şafilere göre: “İftitah tekbiriyle başlayıp selâmla sona eren ve kendine mahsus şartları bulunan söz ve fiillere salât (namaz) denir.”³⁸¹ Malikiler ve Hanbeliler namazı: İftitah tekbiri ve selamı bulunan fiilî bir kurbet (yakınlaşma) veya tek bir secdeden ibaret olup kendisiyle kurbet kastedilen bir ibâdetdir”³⁸² diye tanımlamışlardır.

3.4.2. Farz Oluşu, Hükmü ve Delili

İslam’ın beş şartından biri olan namaz,³⁸³ Peygamber Efendimiz (sas)’den önceki Peygamberlere de farz kılınmış en eski ibadetlerdendir. Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsmail (as) hakkında, “*Halkına namazı ve zekâtı emrederdi; Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi.*”³⁸⁴ Hz. İsa (as) hakkında “*Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.*”³⁸⁵ “...İnsanlara güzel

³⁷⁹ Şeyh Abdulaziz İzzeddin es-Siyravân, *el-Mu’cemu’l-Câmî’, li Ğaribi Müfredâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1986, 244; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IV, 2490-2491; Ferâhidî, *Kitabu’l-‘Ayn*, II, 410.

³⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, IV.

³⁸¹ Buğâ v.dğr., *el-Fıkhu’l-Menhecî*, I, 99.

³⁸² Cezîrî, *el-Fıkhu’l-‘Ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*, I, 192.

³⁸³ Buhârî, “İman” 1; Müslim, “İman”, 21; Tirmizî, “İman” 3.

³⁸⁴ Meryem 19/55.

³⁸⁵ Meryem 19/31.

söz söyleyin, namazı kılın, zekâtı verin diye de emretmişti.”³⁸⁶ Bu ayetlerden de anlaşıldığına göre namaz ibadeti sadece Peygamber Efendimiz (sas)’in ümmetine has olmayıp önceki dinlerde de bulunmaktaydı.³⁸⁷

Farklı görüşler olmakla birlikte İslam’da namaz, ilk olarak Peygamber Efendimiz (sas)’in risâletiyle farz kılınmış ve “(Resûlüm!) Şimdi sen sabret. Çünkü Allah’ın vaadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbîh et”³⁸⁸ ayetiyle sabah ve akşam namazları Hz. Peygambere farz kılınmıştır.³⁸⁹ Ancak bugün bilinen şekliyle beş vakit namaz, (ihtilaf olmakla birlikte) hicretten bir sene önce Hz Peygamber’in semaya çıkarıldığı gece (mirâc) de farz kılınmıştır.³⁹⁰

Kelime-i şهادetten sonra İslam’ın en önemli rüknü olan namazın farzıyeti, Kitap,³⁹¹ Sünnet³⁹² ve İcma’ ile sabittir.³⁹³ Bu yüzden inkârı küfrü gerektirir.³⁹⁴

3.4.3. Namazın Mâhiyeti, Hikmeti ve Önemi

Namaz, Allah’ın yüceltiği, nimetlerine şükredildiği, noksan sıfatlardan tenzih edildiği, Peygamber Efendimiz (sas)’e salat ve selam getirildiği, müslümanlara dua edildiği ve kalp dâhil Yaradan’ın vücudun her organıyla tesbih edildiği, hem fert hem de toplum açısından dinî ve dünyevi birçok faydası olan İslam’ın en önemli rükünlerinden biridir.³⁹⁵

Dünyevi birçok şeyle meşgul olan insan, namaz sayesinde kulluğunun bilincine varıp Rabbini hatırlar. Rabbine karşı işlemiş olduğu günahlardan tövbe etme fırsatı bulur. Namaz vasıtasıyla kendisini hem rûhen hem de bedenen her türlü pislikten

³⁸⁶ Bakara 2/83.

³⁸⁷ Buğâ v.dğr., *el-Fıkhü'l-Menhecî*, I, 101.

³⁸⁸ Mü'min 40/55.

³⁸⁹ Buğâ v.dğr., *el-Fıkhü'l-Menhecî*, I, 101.

³⁹⁰ Muhammed Rıza, *Muhammed Resulullah*, İslâmî Kitaplar Nâşiri, Midyat, ty, 121; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 4.

³⁹¹ Bakara 2/43, Nisa 4/103.

³⁹² Buhârî, “İman” 1; Müslim, “İman”, 21; Tirmizî, “İman” 3.

³⁹³ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 187; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, I, 502; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, IV.

³⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, I, 216; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, *Tavzihu'l-Ehkâm min Bulûği'l-Merâm*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, 2003, I, 470.

³⁹⁵ Bessâm, *Tavzihu'l-Ehkâm*, I, 470; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, I, 499.

arındırmış olur. Hz. Peygamber (sas) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Beş vakit namazın misali, sizden birinizin kapısı önünde bol bol akan ve içinde günde beş defa yıkandığı bir nehir gibidir. Söyleyin, birinizin kapısının önünden bir nehir aksa, (ev sahibi de) günde beş defa o nehirde yıkansa ne dersiniz; vücudunda kirden, pastan eser kalır mı? Sahabîler ‘Hayır, hiçbir şey kalmaz’ dediler. Hz. Peygamber şöyle devam etti: Beş vakit namaz da işte bunun gibidir. Allah Teâlâ onlarla günahları yıkar, siler.”³⁹⁶ İnsanın, şeytanın vesveselerine karşı korunmasına yardımcı olan namaz, aynı zamanda hevâ ve hevesine dalıp inkâra düşmesine mani olur.³⁹⁷

Peygamber Efendimiz (sas) secdeyi kulun Rabbine en yakın olduğu hal olarak nitelemiştir³⁹⁸ ve kıyamet gününde hesabı sorulacak ilk amelin namaz olacağını haber vermiştir.³⁹⁹ Ayrıca ibâdetlerin her ne kadar Allah rızası için ve içten gelerek yapılması asıl olsa da, namazın müslümanlığın dışı yansıyan temel tezahürlerinden olması hasebiyle, kılınmaması durumunda bazı müeyyideleri olan bir ibâdetdir.⁴⁰⁰

3.4.4. Hayatta Olan Birine Niyâbeten Namaz İbadeti

Hayatta olan birine niyâbeten namaz kılınamayacağı hususunda (tavaf namazı hariç) bütün mezhepler ittifak etmişlerdir.⁴⁰¹ Bu kişinin hasta olup olmaması veya namazı kasten kazaya bırakmış olup olmaması da bu hükmü değiştirmez. Zira namaz, kişinin Rabbinin huzurunda durduğu ve kulluğunu ifade etmenin lezzetine vardığı bedenî bir ibâdetdir. Bu da, ancak kişinin kendi fiili, çaba ve gayretiyle mümkün olmaktadır.

3.4.5. Ölen Birine Niyâbeten Namaz İbâdeti

Hayatta olan birine niyâbeten namaz kılınamayacağı hususunda ittifak olduğunu naklettik. Ancak üzerinde namaz borcu olduğu halde ölen kişinin yerine namaz kılınıp kılınamayacağı hususunda âlimlerin farklı görüşleri vardır.

³⁹⁶ Müslim “Mesâcid” 283.

³⁹⁷ Buğâ v.dğr., *el-Fıkhu'l-Menhecî*, I, 100.

³⁹⁸ Müslim, “Salât” 215.

³⁹⁹ Tirmizî “Salât” 305.

⁴⁰⁰ Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, I, 221.

⁴⁰¹ Nevevî, *Müslim Şerhi*, VIII, 26.

Hanefilere göre: farz olsun sünnet olsun, hayatında olsun ölümünden sonra olsun, hiçbir surette başkası yerine namaz kılmak caiz değildir.⁴⁰² Hanefî ulemasından Merğînânî şöyle demektedir: Peygamber Efendimiz (sas) hadis-i şerîflerinde “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve kimse bir başkasının yerine oruç tutamaz*”⁴⁰³ buyurmaktadır. Dolayısıyla bir kimsenin ölen yakını yerine namaz kılması veyahut oruç tutması caiz değildir.⁴⁰⁴

Malikî mezhebi âlimlerinin çoğuna göre: bir kimsenin bir başkası yerine namaz kılması caiz değildir. İmam Malik’in “ne sahabeden ne de tabînden bir kimsenin başkası yerine namaz kılmasını veya oruç tutmasını emrettiğini duydum” dediği nakledilmiştir⁴⁰⁵ Ancak malikî âlimlerden İbn Abdülhakem (214/829), ölen kişi yerine namaz kılacak birinin tutulmasının caiz olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶

Şafii âlimlerin çoğunluğuna göre; bir kimsenin başkası yerine namaz kılması caiz değildir.⁴⁰⁷ Zira namaz, iman gibi söz, fiil ve niyetten oluşan bir ibadettir. İmanda niyâbet caiz olmadığı gibi, ne sağlıkta ne de hastalıkta hiçbir surette kişinin bir başkası yerine niyâbeten namaz kılması da caiz değildir.⁴⁰⁸ Bir kısım Şafii uleması ise; vasiyet etsin veya etmesin ölen kişi yerine namaz kılmanın caiz olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁹ Atâ b. Ebî Rebâh ve İshâk b. Râhaveyh’in bu görüşte oldukları ve İmam Subkî’nin (773/1372) ölen bazı yakınları yerine namaz kıldığı nakledilmiştir. İbn Berhân da

⁴⁰² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, II, 364; Aynî, *el-Binâye fi Şerhi’l-Hidâye*, III, 698; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, II, 532.

⁴⁰³ Şevkânî, *Neylü’l-Evtâr*, VI, 264.

⁴⁰⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 153.

⁴⁰⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstizkâr*, Dâru’l-Ve’â, Kâhire, 1993, XII, 66; İbn, Rüşd, *el-Beyân ve’t-Tahsil*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1988, III, 160; Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî en-Necdî, *Haşiyetü’r-Ravdu’l-Murbi’ Şerhi Zâdi’l-Müstekni’*, yy, ty, III, 440.

⁴⁰⁶ Mağribî, *Mevâhibu’l-Celîl li Şerhi Muhtasari Halil*, II, 68.

⁴⁰⁷ Şafîî, *el-Ümm*, III, 287; Nevevî, *el-Mecmû’*, VI, 420; Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, I, 643; Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Buceyremî, *el-Buceyremî ‘Âle’l-Hatib*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, III, 140; Şihâbiddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc ‘Âle Şerhi’l-Minhâc*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır, ty, III, 439; İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, *Hâşiyetü’l-Bâcûrî ‘Âle İbn Kâsım el-Ğazzî*, İslâmî Kitaplar Nâşiri, Midyat, ty, I, 299.

⁴⁰⁸ Mâverdî, *el-Hâvî’l-Kebîr*, XV, 314-315.

⁴⁰⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Tabakâtu’s-Şafîyyeti’l-Kübrâ*, Dâru İhyâu’l-Kütübî’l-Ârabiyye, yy, ty, X, 228; Heytemî, *Tuhfetu’l-Muhtâc bi Şerhi’l-Minhâc*, III, 439.

(518/1124), İmam Şafii'nin kadim görüşünde ölen kişinin yakınlarının (oruçta olduğu gibi) onun yerine namaz kılmalarının caiz olduğunu nakletmiştir.⁴¹⁰

Hanbeli mezhebine göre; ölen kişi yerine namaz kılmayla ilgili namazın farz veya nezir namazı olması cihetiyle farklı görüşler vardır. Hanbeli âlimlerinin çoğuna göre; namaz bedenî bir ibadet olduğundan ölen kişi yerine farz namazlarının kılınması caiz değildir.⁴¹¹ Hanbelî âlimlerden Ebû Hattâb ise, 'ibadetlerde niyâbet olmaz' diyenlere şöyle cevap vermiştir: "Bu görüşte olanlara katılmıyoruz. Bilakis niyâbet namaz, oruç ve bütün ibadetlerde olur. Namaz ve oruç kişiye vacip olup bunları eda etmeden ölürse yerine oruç tutulabildiği gibi namaz da kılınabilir."⁴¹² Nezir namazıyla ilgili ise, Hanbeli mezhebinde bununla ilgili iki farklı görüş vardır. Hanbelilerden bir kısmı farz namazlarda olduğu gibi nezir namazların da ölen kişi yerine kılınmasının caiz olmadığını savunmuşlar ve Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğunu nakletmişlerdir. İkinci görüşe göre ise, ölen kişiye niyâbeten nezir orucunun tutulabildiği gibi kılınmadığı nezir namazlarının da yerine kılınmasında herhangi bir beis yoktur. Kişi ölmeden önce nezir namazlarının kılınması hususunda vasiyet de edebilir.⁴¹³

Zahirîlere göre, herkim üzerinde nezir namazı veya şerî bir sebepten (uyku, unutma ve özür hali gibi) dolayı farz namazlardan kazası olur da bu namazlarını kaza edemeden ölürse, velisinin bu namazları onun yerine kılması caizdir. Şayet veli bu namazları ölen yakını için kılmayı kabul etmezse, ölen kişinin terikesinden yerine bu ibadeti kaza edecek kişilerin kiralanması vaciptir.⁴¹⁴

3.4.6. Mezheplerin Delilleri

Ölen kişi adına namaz kılınamayacağı görüşünde olan Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli âlimlerinin birçoğu, bazı akli ve nakli delillere istinat etmişlerdir. Bu delillerden bazıları şöyledir:

⁴¹⁰ Mâverdî, *el-Hâvî'l-Kebîr*, XV, 313; Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, III, 439; el-Erdebîlî, *el-Envâru'l-A'mâli'l-Ebrâr*, I, 240.

⁴¹¹ İbn Müflih, *Kitâbu'l-Furû'*, V, 81; el-Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 158.

⁴¹² Merdâvî, *el-İnsâf fi Marifeti'r-Râcihi Mine'l-Hilâf*, III, 302.

⁴¹³ Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına'*, II, 158; Merdâvî, *el-İnsâf fi Marifeti'r-Râcihi Mine'l-Hilâf*, III, 358; İbn Müflih, *Kitâbu'l-Furû'*, V, 81.

⁴¹⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 8.

1. Peygamber (sas)'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir. “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve kimse bir başkasının yerine oruç tutamaz ancak onun yerine her bir gün için bir müd buğday versin.*”⁴¹⁵ Bu hadis-i şerif, hayatta veya ölü olmasına bakılmaksızın kimsenin bir başkası adına namaz kılamayacağı hususunda açık bir nehyi ifade eder.⁴¹⁶

2. İmam Malik'in, “Ne Sahabe-i Kiramdan ne de Tabiinden Medinede kimsenin bir başkası adına namaz kılmayı veya oruç tutmayı emrettiğini duydum” ve “Medine ehlinin amelinde ölen kişinin yerine oruç tutmayla ilgili bir uygulama görülmemiştir.” dediği rivayet edilmiştir. Bu da (Malikiler için) ölen kişi adına namaz kılmanın veyahut oruç tutmanın fıkhen mümkün olmadığını göstermektedir.⁴¹⁷

3. Ölen kişi adına (bedenî ibâdet olduğundan dolayı) oruç tutmak caiz olmadığı gibi, namaz kılmak da (bitarik-i evlâ) caiz değildir.⁴¹⁸

4. Şerî mükellefiyetlerin teşri sebeplerinden biri de, müminlerin nefesine zor ve meşakkatli olan şeylerle imtihan olunmalarıdır. Bu da ancak mükellefin kendi fiil ve amelleriyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla mükellefe vacip olan (bedenî) bir ibâdetin bir başkası (nâib) tarafından yapılması ibâdetlerin teşri maksadına uygun olmadığından bu tür ibâdetlerde niyâbet caiz değildir.⁴¹⁹

Ölen kişi yerine niyâbeten namaz kılınmayacağı hususunda hemen hemen icmâ' vardır. Bununla birlikte selef âlimlerinden (az da olsa) bir kısmının ölen kişi yerine namaz kılmanın caiz olduğunu söyleyenler vardır. Zahirîye mezhebi âlimlerinin de içinde bulunduğu bu bilgilerin dayandığı delillerden bazıları şöyledir:

1. Başkası adına niyâbeten edâ edilen hac ibâdetinde menûb-u anh adına iki rekât tavaf namazı kılmanın cevazı hakkında icmâ' vardır. Vakit namazlarının da buna kıyasen (niyâbetin) caiz olması gerekir.⁴²⁰

2. Güç yetiremeyen kişi hakkında hac ve umrede, güç yetirsin ya da yetirmesin zekâta niyâbet caiz olduğuna göre, namazda da caizdir.⁴²¹

⁴¹⁵ Nesâî, “Sıyâm” 25; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, VI, 264.

⁴¹⁶ Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, III, 698; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 364; İbn Abdulber, *el-İstizkâr*, XII, 66.

⁴¹⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 142; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 364.

⁴¹⁸ Buhûtî, *Keşşafu'l-Kinâ'*, II, 158; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 642.

⁴¹⁹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nüceym, *el-Mısırî, el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Mısır, 1310, III, 65.

⁴²⁰ Mâverdî, *el-Havî'l-Kebîr*, XII, 313.

3. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ (cc) şöyle buyuruyor: “Ölenin vasiyeti yerine getirildikten ve varsa, borcu ödendikten sonra...”⁴²² Hadis-i şeriflerinde Peygamber Efendimiz (sas) “Allah borcu ödenmeye daha layıktır”⁴²³ buyurması namaz borcu dâhil ölen kişinin bütün borçlarını kapsamaktadır.⁴²⁴

4. İbn Abbas (ra)'dan nakledilen rivâyete göre; Sa'd b. Ubâde, Resulullah (sas)'dan annesinin zimmetinde olup da yerine getirmeden öldüğü bir nezrin hükmünü sordu. Peygamber (sas) de ona: Anası adına o nezri kaza edip yerine getirmesi gerekir fetvasını verdi. Bu (yani vârisin muverris üzerindeki nezri ödemesi) daha sonra meşru bir kural haline geldi.⁴²⁵

5. İbn Ömer (ra), annesi Kuba'da namaz kılmayı nezretmiş olan bir kadına; Annen adına bu namaz nezrini yerine getir!” diye emretmiştir. İbn Abbâs (ra) da İbn Ömer'in bu görüşünü benimsemiştir.⁴²⁶

Ölen kişi adına namaz kılınabileceği görüşünde olan bazı âlimler, görüşlerini işte bu delillere dayandırmışlardır. Ancak Mâverdi'nin de dediği gibi, bu görüş ferdî ve şaz olmaktan ileriye gidememiştir.⁴²⁷

3.4.7. Namazda Niyâbet İle İlgili Delillerin Değerlendirilmesi

Cumhurun ihticâc ettikleri “Kimse bir başkası adına namaz kılamaz...” hadisi, daha önce de (oruç konusunda) değerlendirmesi geçtiği gibi, İbn Abbas'a nispet edilen mevkuf bir hadistir. Bununla birlikte bu hadis, Buhârî'nin ölen kişi adına namaz kılınması konusunda rivayet etmiş olduğu ve İbn Abbas'ın da aynı görüşte olduğunu belirttiği bir başka hadisle⁴²⁸ çelişmektedir.

Namazda niyâbeti caiz görmemelerini (bedenî ibadet olmaları hasebiyle) oruca hamletmeleri de yine yeterli bir delil değildir. Zira oruç bahsinde de geçtiği gibi, sıhhati ve sayısı göz önünde bulundurulduğunda ölen kişi adına oruç tutulmasının caiz

⁴²¹ Mâverdî, *el-Havî'l-Kebîr*, XII, 313.

⁴²² Nisa 4/12.

⁴²³ Buhârî “Savm” 42; Müslim “Sıyâm” 155.

⁴²⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 8.

⁴²⁵ Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr” 30.

⁴²⁶ Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr” 30.

⁴²⁷ Mâverdî, *el-Havî'l-Kebîr*, XII, 313.

⁴²⁸ Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nuzûr” 30.

olduğunu ifade eden hadisler, konuyla ilgili şüphe bırakmayacak derecede sahih hadislerdir.

İbn Hacer, Buhârî şerhinde İbn Abbas'dan nakledilen farklı iki rivâyeti cem etmiş ve şöyle demiştir. İbn Abbas'dan nakledilen “*Kimse bir başkası adına namaz kılamaz...*” hadisi hayatta olan kimse hakkında, “*Annen adına bu namaz nezrini yerine getir*” hadisi de zimmetinde namaz borcu olduğu halde ölen kimse hakkındadır.⁴²⁹

Ölen kişi adına namaz kılınabileceğine cevaz veren âlimlerin ihticâc ettikleri Sa'd b. Ubâde hadisine gelince, bu hadisi şerifte bahsi geçen nezir namaz olabileceği gibi, oruç, itikâf, sadaka vb. olması da muhtemeldir. Nitekim hadisin farklı tariklerinden de bu anlaşılmaktadır.⁴³⁰

Buraya kadar, bir kimsenin hayatta olan bir başkası adına namaz kılamayacağı hakkında ittifak olduğunu söyledik. Ölen kişi adına namaz kılınıp kılınamayacağı hususunda da âlimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte verdik. Her iki görüşün dayandığı akli ve nakli deliller eleştiriden hâli olmadığından, âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini vermekle yetinmeyi uygun görüyoruz. Zira bedenî ibadetlerde her ne kadar ibadetlerin mükellefin kendisinden sâdır olması asıl olsa da, yukarıda nezir ile ilgili zikredilen Buhârî hadisi ile Şafiilerden Sübkî ve Malikilerden İbn Abdülhakem gibi kendi mezheplerinde güven duyulan âlimlerin değerlendirmelerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz.

3.5. Kurban'da Niyabet

3.5.1. Kurbanın Tanımı

Sözlükte yaklaşmak, Allaha yakınlaşmaya vesile olan şey anlamına gelen kurban,⁴³¹ fıkıh literatüründe; hususî bir hayvanı Allah'a yaklaşmak niyetiyle hususî bir vakitte kesmektir.⁴³²

⁴²⁹ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XI, 584.

⁴³⁰ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, XI, 584.

⁴³¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 84.

⁴³² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IX, 452; Remlî, *Nihâyetül-Muhtâc İlä Şerhi'l-Minhâc*, VIII, 150.

İslam literatüründe kurban denilince kurban bayramında kesilen kurban anlaşılmaktadır. Ancak kurban bayramından kesilen kurban dışında ibadet niyetiyle kesilen başka kurban çeşitleri de vardır. Bunları Temettü ve kıran haccı yapanların kestiği kurban, ceza kurbanı, Şükür kurbanı, adak kurbanı ve akika kurbanı olarak sıralamak mümkündür. Bu kurban çeşitlerinin kurban bayramında kesilen kurbanla ortak hükümleri olduğu gibi birçok farklı yönleri de vardır.

3.5.2. Meşruiyeti ve Delili

Kurban kesmek, zekât gibi hicretin ikinci yılında meşrû kılınmıştır. Meşruiyeti Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sabittir.⁴³³

Kur'an-ı Kerimde Allah Teâlâ (cc) şöyle buyurmaktadır: *“Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”*.⁴³⁴ En meşhur görüşe göre, bu ayet-i kerimede “namaz”dan kasıt bayram namazı, “kurban kesmek”ten kasıt da, kurban bayramı günlerinde kesilen kurbanlardır.⁴³⁵

*“De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.”*⁴³⁶ İbn Abbas ve Mücâhid'e göre bu ayette geçen “nüsük”den maksat kurbandır. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir.⁴³⁷

Başka bir ayet-i kerimede de kurbanlık develerden şöyle söz edilir: *“Her ümmet için, Allâh'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık”*⁴³⁸, *“Kurbanlık büyükbaş hayvanları da sizin için Allâh'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken kurban edeceğinizde üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yeyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire*

⁴³³ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî e Edilletühü*, III, 594; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 360.

⁴³⁴ Kevser 108/1.

⁴³⁵ Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Temîmî el-Bekrî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, XXXII, 121.

⁴³⁶ Enâm 6/162.

⁴³⁷ Muhammed Ali es- Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, İslamî Kitaplar Naşiri, Midyat, ty, I, 341.

⁴³⁸ Hac 22/34.

*de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.*⁴³⁹ Şeâirin anlamı ise, Allah'ın dininin alâmeti olan özelliklerdir.⁴⁴⁰

Kurban ibadeti dinî bir şîâr kabul edilmiş ve hadis kitaplarında da bu konu için özel bablar açılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Âişe (ra)’den rivayet edildiğine göre, Resulullah (sas) şöyle buyurmuştur: *“Ademoğlu kurban kesme gününde Allah katında kan akıtmaktan daha sevimli bir amel işlememiştir. O kurban, kıyamet günü boynuzları, kılları ve tırnaklarıyla gelecektir. Kurbanın kanı yere düşmeden önce Allah katında hemen kabul olunur. Bu sebeple kestiğiniz kurbanlardan dolayı sıkıntı değil gönlünüz hoş olsun.”*⁴⁴¹

Enes b. Mâlik (ra)’ten rivayet edildiğine göre: “Resulullah (sas) boynuzlu, alaca renkli iki koçu kendi eliyle keserek kurban etti. Besmele çekti, tekbir aldı ve keserken ayağını koçların sağ yanı üzerine koydu.”⁴⁴²

Sahih hadis kaynaklarında yer alan bu ve benzeri rivayetlerde, Hz. Peygamber (sas), Kurban bayramında, Allah katında en sevimli ibadetin kurban kesmek olduğunu, kurbanın kesilir kesilmez Allah katında makbul olacağını ve kurban edilen hayvanın boynuzu, tırnağı da dâhil olmak üzere her şeyinin kişinin hayır hanesine yazılacağını ifade edip, bu ibadetin Allah rızası için yapılmasını tavsiye etmiştir.

Kurbanın meşruiyetinde Müslümanların ittifakı bulunmakla birlikte dini hükmü fakihler arasında tartışmalıdır.

Ebu Hanife, İmam Muhammed, İmam Züfer ve Hasan b. Ziyad’la Ebu Yusuf’un bir görüşüne göre kurban kesmenin hükmü vaciptir.⁴⁴³ Rebia, Leys b. Sa’d, Evzaî Süfyân es-Sevri gibi bazı müctehidlerin ve bazı maliki âlimlerin de bu görüşte oldukları nakledilmiştir.⁴⁴⁴ Bununla birlikte Hanefî fakihlerinden Tahâvî (321/933), İmam

⁴³⁹ Hac 22/36.

⁴⁴⁰ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, IV, 376.

⁴⁴¹ İbn Mâce, “Edâhî”, 3.

⁴⁴² Buhârî, “Edâhî” 7; Müslim, “Edâhî”, 3.

⁴⁴³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IX, 454.

⁴⁴⁴ Nevevî, *Müslim Şerhi*, XIII, 110.

Muhammed ile Ebû Yusuf'un kurban kesmenin müekket sünnet olduğu kanaatine sahip olduklarını belirtir ve kendisi de bu görüşü tercih eder.⁴⁴⁵

Hanefilerin kurban ibadetinin vacip oluşu hususunda dayandıkları delillerden bazıları şöyledir:

Kur'an-ı Kerim'de "*Namaz kıl, kurban kes*"⁴⁴⁶ emri amel bakımından "vucub" ifade eder. Çünkü sadece Hz. Peygamber (sas)'e ait olduğu belirtilmeyen emir, ümmetini de kapsamına alır. Ancak ayette çoğul sîgasının bulunmayışı delâlette zan meydana getirdiği için kurbanın hükmü farz değil vacip derecesindedir.⁴⁴⁷

Diğer bazı hadîs-i şerifler de kurbanın bu anlamını teyid etmektedir. Hz. Peygamber (sas); "*Kurban kesiniz. Şüphesiz bu, babanız İbrahim (as)'in sünnetidir.*"⁴⁴⁸ buyurmuştur. Burada, Allah elçisi kurban kesmeyi emretmiştir. Mutlak emir sîgası ise amel bakımından vucûb ifade eder.⁴⁴⁹ Şu hadîs de kurbanın vaciplik yönünü kuvvetlendirir: "*Kim genişlik ve imkân bulur da kurban kesmezse bizim namazgâhımıza yaklaşmasın.*"⁴⁵⁰ Böyle bir tehdit ancak vacibin terki halinde söz konusu olur.⁴⁵¹

Hanefilerin dışındaki üç mezhebe ve Zahirilere göre kurban kesmek müekked sünnettir.⁴⁵² Ashabın önde gelenlerinden Hz Ebû Bekir, Hz. Ömer, İbn Mesud, İbn Abbas, İbn Ömer ve Bilal-i Habeşî başta olmak üzere Sa'id b. el-Müseyyeb, Alkame, Ata, İshak, Sevri ve Ebu Sevr'e göre kurban sünnet-i müekkededir. Bununla birlikte bu müçtehitlerce gücü yeten kimsenin kurban kesmemesi iyi karşılanmamıştır.⁴⁵³

⁴⁴⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 351.

⁴⁴⁶ Kevser, 108/2.

⁴⁴⁷ Kâsânî, *Bedaiu's-Sanâi*, V, 67.

⁴⁴⁸ İbn Mâce "Edâhî" 3.

⁴⁴⁹ Kâsânî, *Bedaiu's-Sanâi*, V, 67.

⁴⁵⁰ İbn Mâce "Edâhî" II.

⁴⁵¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 351; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8.

⁴⁵² Desûkî, *Haşiyetü'd-Desûkî 'Âlâ Şerhi'l-Kebîr*, II, 122; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 249; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIII, 360; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 355.

⁴⁵³ İbn Hazm, *el-Muhalla*, VII, 358, Nevevî, *Müslim şerhi*, XIII, 110; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIII, 361.

Şafiilere göre, kurban kesmek, tek başına olan kimse hakkında ömründe bir defa aynı sünnettir.⁴⁵⁴ Eğer aile fertleri birden fazla iseler kifâî sünnet olur. Aile bireylerinden herhangi birisi bunu yerine getirecek olursa, hepsi için yeterli olur.⁴⁵⁵

Mezhep imamlarının çoğunluğu bu konuda şu hadise dayanırlar. Ümmü Seleme (ra)'nın rivayet ettiğine göre, Hz Peygamber (sas) “*Zilhicce'nin hilalini gördüğünde sizden birisi kurban kesmek isterse saçlarına ve tırnaklarına (kurbanını kesinceye kadar) dokunmasın (kesmesin)*” buyurmuştur.⁴⁵⁶ Bu hadiste “sizden birisi kurban kesmek isterse” ifadesi ile kurban kesimi kişinin iradesine bırakılmıştır. Kurban kesiminin iradeye bırakılması onun vacip olmadığını gösterir. Çünkü vacip olan bir şey iradeye bağlanmaz. Şayet vacip olsaydı o zaman Hz. Peygamber (sas) “Kurban kesinceye kadar saçına dokunmasın” derdi. Hâlbuki hadiste böyle bir ifade geçmemektedir.⁴⁵⁷

İbn Abbas (ra)'dan Resulullah (sas)'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir. “*Üç şey vardır ki bana farz kılındı. Size farz kılınmadı. Vitr, kurban kesmek ve kuşluk namazı.*”⁴⁵⁸ Yine bir başka hadiste: “*Kurban kesmek ve vitir bana farz kılındı. Size farz kılınmadı*”⁴⁵⁹ buyurmuştur. Bu hadiste Allah Resulü (sas) kurban kesmenin kendisi için farz ümmeti için ise sünnet olduğunu açıkça beyan etmiştir.⁴⁶⁰

Hz Ebu Bekir ve Hz. Ali'nin de vacip olduğu düşünülmesin diye bazı zamanlarda kurban kesmedikleri nakledilmiştir.⁴⁶¹

3.5.3. Mahiyeti Hikmet ve Önemi

Allah'a yaklaşma ve kulluğunu ifade etmeyi amaçlayan her Müslüman, çeşitli vesilelerle bu amacını gerçekleştirmeye çalışır. Bu vesilelerden birisi de kurbandır.

⁴⁵⁴ Şafii usulcülere göre emir, tekrarı gerektirmez. Bu yüzden şafii âlimlerine göre kurban, ömründe bir defa aynı sünnettir. (Zuhaylî, *el-Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2012, III, 599).

⁴⁵⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, IV, 377.

⁴⁵⁶ Müslim, “Edâhî”, 7.

⁴⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 361.

⁴⁵⁸ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 443.

⁴⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 232.

⁴⁶⁰ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, IV, 376.

⁴⁶¹ Şirâzî, *el-Muhezzeb*, II, 249.

İslamî kaynaklara bakıldığında ilk kurbanın Hz. Adem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in kurbanları olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere Hâbil ile Kâbil'in Allah'a sundukları kurbanlardan, Hâbil'in kurbanı kabul görmüştür. Bu olaya Kur'an'da şöyle değinilmektedir;

“(Ey Muhammed!) Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, “Andolsun seni mutlaka öldüreceğim” demişti. Öteki, “Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder” demişti. “Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.” “Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır.” Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de (nefsine uyarak) onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu.”⁴⁶²

Yine Kur'an-ı Kerimde diğer kurban örneğinin Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmek istemesi üzerine Allah'ın kendisine göndermiş olduğu kurbanlık koç olduğunu görmekteyiz. Kur'an'da bu olaya şöyle değinilmektedir;

“Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır. Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.”⁴⁶³

Genelde ibadetlerde fert ve toplum yararı ile taabbüdi nitelik taşıyan davranışlar bir arada bulunur. Kurban edilecek hayvanı eti için kesiminden ayıran temel fark, onun Allah'ın rızasını kazanma gayesiyle kesilmiş olmasıdır. İbadetin özünü teşkil eden bu gaye, ancak şariin bildirdiği şekil ve şartlara uyulduğunda gerçekleşmiş olur. Bu yönüyle kurban ibadetinin özü dini bildirimine dayanır. Bu yüzden kesilen kurbanın etinin

⁴⁶² Mâide, 5/27-30.

⁴⁶³ Saffât, 37/103-107.

yenmesi, derisi ve diğer parçalarından yararlanılması, ibadetin özüyle alakalı bir gereklilik olmayıp ikinci derecede yararlar olarak görülebilir.⁴⁶⁴

Kurban toplumda kardeşlik bağıııı kuvvetlendirir, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar. Sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Özellikle, yoksulların bulunduğu ortamlarda onun bu rolünü daha belirgin biçimde görmek mümkündür.

3.5.4. Hayatta Olan Bir Kimse Adına Niyabeten Kurban Kesmek

İslam âlimleri, kurban ibadetinde niyâbetin geçerli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla bir insan, kendi nefsi için kurban kestiği gibi, niyabeten başkasının yerine kurbanını kesebilir. Çünkü zekât ve kurban gibi mala taalluk eden ibadetlerde asalet ile vekâlet müsavidir. Bununla birlikte efdal olan, kişinin kendi kurbanını kendisinin kesmesidir. Zira kurban, Allah'a yaklaşmak, kulluğu ve teslimiyeti göstermek için yapılan bir ibadettir. İbadetler de ise asıl olan, mükellefin kendisi tarafından ifa edilmeleridir. Şayet mükellef, kurbanı kendisi kesemiyorsa kesim anında hazır bulunması mustahabtır.⁴⁶⁵

Hayatta olan birine niyabeten kurban kesmenin meşruiyeti hakkında birçok hadis varid olmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Rasûlüllah (sas), develer kesilirken başında durmamı, derilerini ve sırtlarındaki çullarını yoksullara paylaştırmamı emretti ve onlardan herhangi bir şeyi kasap ücreti olarak vermeyi bana yasakladı ve ‘kasap ücretini biz kendimiz veririz’ buyurdu.”⁴⁶⁶

Yine başka bir rivayette “Peygamber (sav) Efendimiz Veda haccında yüz deve kurban etmiş, atmış üç tanesini bizzat kendisi kesmiş, kalanlarını da Hz. Ali'ye vekâlet vererek kestirmiştir”⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Bardakoğlu, “Kurbân” *DİA*, XXVI, 436.

⁴⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IX, 474; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 67; Şeyh Nizâm v.dğr., *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V, 373; Desûki, *Hâşiyetü'd-Desûki*, II, 122; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 1085; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 378; Buhûtî, *Keşşafu'l-Kimâ*, II, 338.

⁴⁶⁶ Müslim, “Hac” 348.

⁴⁶⁷ Müslim, “Hac”, 19.

Hanefî, Şafîî ve Hanbelîlere göre, kurban kesecek kimsenin Müslüman olması tercihe şayandır; erkek, kadın, yetişkin veya çocuk olması fark etmez. Ehl-i kitabın kestiği dinen helal olduğundan Yahudi ve Hristiyanlara da (kerahetle birlikte) kesim yaptırılabilir. Ancak bu durumda kurbanın sahibi vekâlet verirken niyet etmelidir. Zira kurban, ibadettir. Müslüman olmayan birinin ibadete elverişli olmadığından niyeti de geçerli değildir.⁴⁶⁸

Bu hususta cumhurun görüşünü şu şekilde değerlendirmek mümkündür; ehl-i kitabın kurban dışında kesimlerinin sahih olması kurbanda da sahih olduğunu gösterir. Zira cami inşası, zekât dağıtımı vb. birçok malî konuda ehl-i kitabın tasarrufu ve vekâleti caiz görülmüştür. Kurban da bir bakıma mali bir ibadet olduğundan kurbanda da vekil olmaları caiz görülmektedir.⁴⁶⁹

Malikîlere göre, kurbanda ehli kitaba vekâlet vermek caiz değildir. Böyle bir durumda kesilen hayvan kurban sayılmaz. Fakat etinin yenmesi caizdir.⁴⁷⁰ Çünkü kurban, ibadet maksadıyla kesilen hayvanın adıdır. müslüman olmayan birinin kendi adına ibadet etmesi mümkün olmadığı gibi, niyabeten müslümanın ibadetini üstlenmesi de caiz değildir.⁴⁷¹

3.5.5. Ölmüş Bir Kimse Adına Kurban Kesmek

Ölen kimsenin vasiyeti olmaksızın, sevabı onun ruhuna bağışlanmak üzere herhangi bir zamanda kurban kesilebilir. Ancak, kurbanı hassaten ölen kişinin adına kesme hususunda islam hukukçularının yaklaşımları farklıdır.

Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere göre, ölen kişinin kendisi için kurban kesilmesine dair vasiyeti yoksa kesen kimse bu kurban etini fakirlere yedirebileceği gibi, kendisi ve

⁴⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, IX, 474; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, V, 67; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 379.

⁴⁶⁹ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.366; Velid Halid er-Rabî', *Min Ahkâmi'l-Udhiyeti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Câmîatü Küveyt, 2003, s.20.

⁴⁷⁰ İbn Ğuneym, Ahmed en-Nefravî el-Ezherî el-Mâlikî, *el-Fevâkihü'd-Devânî 'Âlâ Risâleti ibn Ebî Zeyd el-Kayravânî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I, 584.

⁴⁷¹ Nuh Ali Süleyman, *Kazâu'l-İbâdât*, s.366; er-Rabî', *Min Ahkâmi'l-Udhiyeti fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.20.

zenginler de yiyebilir. Ancak ölen kişinin vasiyeti varsa, Hanefilere göre tamamen fakirlere dağıtılması gerekir.⁴⁷²

Ölen kimse adına kurban kesilebileceği görüşünde olan cumhur'un bu görüşlerini dayandırdıkları delillerden bazıları şöyledir:

Ali (r.a.)'den rivâyete göre, kendisi bizzat iki kurban keserdi; biri Rasûlullah (sas) adına diğeri de kendi adına olmak üzere. Kendisine bunun sebebi sorulunca şöyle dedi: Böyle yapmamı bana Rasûlullah (sas) emretti ve bu şekilde yapmayı hiç terk etmeyeceğim.⁴⁷³

Bu rivayette Hz. Ali (ra), iki kurban kesme gerekçesini Hz. Peygamber (sas)'in kendisine bunu vasiyet etmesini göstermiştir. Dolayısıyla bu hadis, eğer vasiyeti varsa ölü adına kurban kesileceğine delalet eder.

Aynı şekilde “Peygamber (sas), saf, beyaz, semiz ve boynuzlu iki koçu, birisini ümmetinden kurban kesmeyenler, diğeri de kendisi ve aile fertleri adına kurban olarak kestiği rivayet edilmiştir.”⁴⁷⁴

Şafii mezhebine göre; izni olmaksızın başkasının adına kurban kesilemeyeceği gibi, ölen kimse adına da (vasiyeti yoksa) kurban kesmek caiz değildir. Şayet kurban kesilmesi hususunda vasiyet etmişse, adına kurban kesilebilir. Fakat bu durumda, kurban etinin tümünün fakirlere dağıtılması vaciptir. Kurbanı kesenlerin ve zenginlerin bu kurbandan yemeleri caiz değildir.⁴⁷⁵

Şafiilerin bu husustaki delillerinin bazıları şöyledir:

Allah Teâlâ (cc) şöyle buyuruyor: “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*”⁴⁷⁶ Bu ayette amellerin kişilerle kâim olacağı belirtilmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi'*, V, 67; Şeyh Nizâm v.dğr., *el-Fetâvâ 'l-Hindiyye*, V, 378; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 12; Desûkî, *Hâşiyetü 'd-Desûkî*, II, 122; Buhûtî, *Keşşâfu 'l-Kınâ'*, II, 19; İbn Müflih, *el-Furû'*, VI, 101; Zuhaylî, *el-Mevsûatü 'l-Fıkhü 'l-İslâmî*, III, 631.

⁴⁷³ Ebû Dâvûd, “Dehâyâ”, 1.

⁴⁷⁴ Buhârî, “Edâhî”, 7; Müslim, “Edâhî”, 18.

⁴⁷⁵ Şîrbînî, *Muğnî 'l-Muhtâc*, IV, 390; Remlî, *Nihâyetü 'l-Muhtâc*, VIII, 150.

⁴⁷⁶ Necm 53/39.

⁴⁷⁷ Şîrbînî, *Muğnî 'l-Muhtâc*, IV, 390.

Ölen kişi adına kurban kesilebileceğine dair zikredilen Hz. Ali (ra) hadisi ise garip⁴⁷⁸ bir hadis olup bu hadisi sadece Şerîk'in rivâyetiyle bilmekteyiz. Bazı ilim adamları ölen kimse için kurban kesilebileceğine izin veriyorlar. Bazıları ise bunu kabul etmiyorlar. Abdullah b. Mübarek diyor ki: Bana göre kurban kesmek yerine onun bedelini sadaka olarak dağıtması daha hoştur. Kurban keserse bile etinden asla yemesin tamamını sadaka olarak versin. Ali b. el-Medinî ve Muhammed ise bu hadisin başkası tarafından da rivayet edildiğini belirtmişlerdir. Şerik'den başkalarında bu hadisi rivâyet etmişlerdir.⁴⁷⁹

3.5.6. Kurbanda Niyabetle İlgili Görüşlerin Değerlendirilmesi

Kurbanla ilgili ayet, hadis, sahabe ve tabiûn uygulamaları bir bütün olarak ele alındığında, teklifi bir hüküm olarak kurbanın vacip bir ibadet olduğunu iddia etmek oldukça zor gözükmemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (sas) toplum içerisinde birçok fakir bulunmasına rağmen hiçbir zaman kurban kesmeyi terk etmemiş olması, kurbanın önemli bir ibadet olduğunun ve kurban kesmeye imkânı olanların bu ibadeti yerine getirilmeleri gerektiğinin bir göstergesidir.

Kurbanda niyabet ile ilgili fiili ve kavli sünnet göz önünde bulundurulduğunda, cumhurun görüşünün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bir kimse, sevabını ölmüş anne veya babasına yahut diğer yakınlarına bağışlamak üzere, çeşitli hayır kurumlarına, fakir ve muhtaç kişilere bağışta bulunabileceği gibi, kurban da kesebilir. Ölenin kendisi için kurban kesilmesine dair vasiyeti yoksa kesen kimse, bu kurban etini fakirlere yedirebileceği gibi, kendisi ve zenginler de yiyebilir. Ancak ölen kişinin vasiyeti varsa, tamamen fakirlere yedirilmesi veya dağıtılması gerekir.

⁴⁷⁸ Hangi tabakada olursa olsun, senedinin bir veya birkaç tabakasında râvî adedi bire düşen hadis. (Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.60).

⁴⁷⁹ Tirmîzî, “Edâhî”, 2; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 390.

BÖLÜM IV

ISKÂT ve DEVİR

4.1. Iskât ve Devir'in Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte; “düşürmek, izâle etmek, atmak” manalarına gelen ıskât,⁴⁸⁰ İslam hukukunda bir mülkiyeti veya hakkı düşürmeyi ifade eder. Fıkhî ıstılah olarak ıskât; ana karnındaki cenininin düşürülmesi veya kişinin sağlığında bazı sebeplerden dolayı yerine getiremediği namaz, oruç, kurban ve adak gibi dini yükümlülüklerinin, ölümünden sonra fidye ödemek suretiyle düşürülmesi, böylece o kişinin bu tür borçlarından kurtarılması gibi farklı manalara gelmektedir.⁴⁸¹

Sözlükte, “dönmek, dolaşmak, devir-daim” gibi manalara gelen devir,⁴⁸² mantık ve felsefede, “bir şeyi dolaylı olarak yine kendisiyle tarif etme”, kozmolojide “gökcisimlerinin her bir dönüşü”, tasavvufta, “varlıkların Haktan gelişini ve O’na dönüşünü” ve “insanlık tarihinin oluşturduğu silsilenin her bir dönemi” manalarına gelmektedir.⁴⁸³ Devir, ıskat ile birlikte (ıskât ve devir) kullanıldığında ise devir, üzerinde namaz, oruç, yemin kefareti, vb. ibadet borcu olduğu halde ölen kişinin ıskât tutarının çok olması halinde mevcut parayı hükmen çoğaltmak için paranın fakire verilmesi, fakirin de bunu para sahibine hibe etmesi şekliyle yapılan alma-verme işlemine denir.⁴⁸⁴

4.2. Iskât ve Devir'in Dayanağı ve Tarihî Gelişimi

Yukarıdaki anlamda ıskat ve devir, ne Hz. Peygamber (sas) döneminde ne de sahâbe ve tâbiîn dönemlerinde söz konusudur. Dolayısıyla bu konunun (hakkında nas ve

⁴⁸⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Munîr*, 146; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 2037.

⁴⁸¹ Bardakloğlu, “İskât”, *DİA*, XIX, 137.

⁴⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 1450.

⁴⁸³ Süleyman Uludağ, v.dğr., “Devir” *DİA*, IX, 230-233.

⁴⁸⁴ Mevlüt Özcan, *Din Görevlisinin El Kitabı*, Sabır Yayınları, İstanbul, 2005, s.594.

icmâ' olmadığından) Kitap ve Sünnet'e dayandırılmasından çok, fikhın gelişim seyri içerisinde ve ictihadî bir mesele olarak ele alınması daha doğru olacaktır.

Mükellefin söz konusu ibadet borcunun ölümünden sonra fidye verilerek düşürülmesi teşebbüsü muhtemelen II. yüzyılın sonlarına doğru kıyas ve yorum ile ortaya çıkmıştır.⁴⁸⁵ Esasen ihtiyarlık veya iyileşme ümidi olmayan hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimselerin vermeleri gereken fidye, daha sonra ıskât-ı salat da buna dâhil edilerek kişinin sağlığında tutmadığı oruç ve kılmadığı namazları da içine alarak genişletilmiş, daha sonra da mükellefin bütün ibadet borçlarının fidye ile ıskat edilebileceği görüşü yaygınlık kazanmıştır.⁴⁸⁶ Ancak ölenin bütün ibadetlerinin fidye ile düşürülmesi düşüncesi, yükümlülük açısından zengin ve fakir arasında bir ayırım yaptığı için ayrı bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Çünkü, bu düşünce gündeme geldiğinde sadece maddi imkânı elverişli olan aileler ölen yakınları için yüksek meblağda fidyeler verebilmekteydi. İşte bu ayırımın yol açtığı sıkıntı IV. yüzyılın sonlarında (şerî hile diyebileceğimiz) “devir” işlemiyle telafi edilmeye çalışıldı.⁴⁸⁷

4.3. Âlimlerin İskât-ı Salât İle İlgili Görüşleri

Kitap ve Sünnet'te ibadetlerin ıskâtıyla ilgili herhangi bir delil olmadığı halde belli bir dönemden sonra İslam âlimlerinin kıyas ve yoruma dayanarak buna cevaz vermelerinin temelinde, herhangi bir şerî delilden ziyade ihtiyat ve temenniye dayalı bir düşüncenin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dirilerin ölümleri için yapacakları dua ve verecekleri sadakaların ölümlere fayda vereceği düşüncesi her ne kadar kazaya kalmış namazları ölünün zimmetinden ıskat etmez ise de, fidye için vasiyet pişmanlık eseri olarak görülmüş, tasaddukla sonuçlandırıldığı için de fakirlerin yararlandığı, bu sebeple de hayır ve hasenat yönünün bulunduğu caiz bir işlem olarak değerlendirilmiştir.

Hanefi ve Malikilere göre herhangi bir sebepten dolayı kendisine farz olan orucu kaza etme imkânı bulunduğu halde kaza etmeden vefat eden kişiden bu farz sâkıt olur. Ancak vasiyet etmiş olması halinde üçte birinden olması kaydıyla malından (buğday ve un'dan bir sa', hurma, kuru üzüm ve arpadan yarım sa' veya bunların bedeli) fidye

⁴⁸⁵ Bardakoğlu, “İskât” *DİA*, XIX, 141.

⁴⁸⁶ Bardakoğlu, “İskât” *DİA*, XIX, 141; Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, I, 371-373.

⁴⁸⁷ Bardakoğlu, “İskât” *DİA*, XIX, 141; Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, I, 371-373.

çıkarılması vaciptir. Maliki mezhebine göre, hem fidye verilmesi hem de yerine oruç tutulması câizdir. Şayet fidye verilmesi hususunda vasiyeti yoksa veya terikenin üçte biri yeterli değilse, yakınlarının teberru kabilinden bunu vermeleri tavsiye edilmiştir.⁴⁸⁸

Hanefi mezhebi kaynaklarında İmam Muhammed'in oruç hakkındaki görüşünü açıkladıktan sonra "bir kimse namaz borcu için fidye verilmesini vasiyet etse, İnşallah bu fidye onun için yeterli olur" dediği nakledilmiştir. İmam Muhammed'in bu şekilde ihtiyatlı bir ifade kullanması, namazın ıskatıyla ilgili herhangi bir nas bulunmayışındandır.⁴⁸⁹

Hanefi mezhebinde namaz borcunun fidye ile telafi edilmesi, onun bir şekilde kaza edilmesi demektir. Bu çeşit kaza ise fıkıh usûlüne göre mümkün değildir. Zira Hanefi mezhebi âlimleri kazayı birkaç kısma ayırmaktadır. Bunlar; misl-i makûl-i kâmil ile kaza, misl-i makûl-i kâsır ile kaza, misl-i gayri makûl ile kaza ve edaya benzeyen kazadır. Konumuzla ilgili olması hasebiyle bunlardan sadece misl-i makul-i kâmil ve misl-i gayri mâkûl ile kaza kısımlarına değineceğiz.

Misl-i makul-i kâmil ile kaza, mükellefin emrolunduğu ibadeti yine aynıyla kaza etmesi demektir. Orucun oruçla kaza edilmesi gibi.

Misl-i gayri makûl ile kaza ise, mükellefin emrolunduğu ibadetin yerine, akıl ile idrak edilemeyen bir şeyi teslim etmektir. Oruç tutmaya güç yetiremeyen birinin bunun yerine fidye vermesi gibi. Burada mükellefin eda etmesi gereken oruç ile fidye arasında ne sûreten ne zahiren ne de manen herhangi bir benzerlik mevcut değildir. Zira oruç açlık, fidye ise tokluk vesilesidir.⁴⁹⁰

Daha önce "oruçta niyâbet" konusunda da ifade edildiği gibi "sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun"⁴⁹¹ mealindeki ayet indirilinceye kadar dileyen oruç tutar, dileyen de fidye verirdi. Bu ayet nazil olduktan sonra ise oruç tutacak durumda olanlar hakkında fidye hükmü neshedilmiş, yalnız hasta ve düşkünler için bir ruhsat

⁴⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmî*, III, 141; Kâsânî, *Bedâiu's's-Sanâi*, II, 628; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 722-723; Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, III, 697; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 533.

⁴⁸⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 533.

⁴⁹⁰ İbn Nuceym, *Fethu'l-Ğaffâr bi Şerhi'l-Menâr*, 59; Şentürk, "İskât-ı Salât", *Diyanet Dergisi*, XV, (1976), 5-6.

⁴⁹¹ Bakara 2/185.

olarak kalmıştır. İşte bu gibi kimselerin sağlıklarına kavuşup oruç tutabilecek duruma gelmeleri mümkün olmadığından bunu telafi etmek için aynı cinsten bir ibadet (Misl-i makul-i kâmil ile kaza) talep edilmemiş, bunun yerine (kaza-i misl-i gayri makul olan) fidye istenmiştir. Fidyeye düşürülmesi açısından her ne kadar oruç hakkındaki mevcut nas namaz hakkında bulunmasa da, Hanefî meşâyihî, (her ikisinin bedenî ibadet olması ve mükellefin aciz olması hasebiyle) namazı oruca hamlederek istihsanen⁴⁹² onun için de fidye verilebileceğini kaydetmişlerdir.⁴⁹³

Müteahhir Hanefî âlimlerinden Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'ale Merâki'l-Felâh* adlı eserinde namazın ıskatıyla ilgili şunları söylemektedir; “Oruç borcunun fidye verilmek suretiyle ıskât edilebileceği hususunda nas olduğu malumdur. Âlimler, istihsanen namazın da oruç gibi olduğu, hatta namazın oruçtan daha mühim olduğu konusunda ittifak etmiştir. Âlimler arasındaki ihtilaf, namazın fidye ile ıskât edilip edilemeyeceği hakkında değil, bir günlük namazın mı yoksa bir vakit namazın mı oruç gibi değerlendirileceği hakkındadır. Bunun böyle olduğunu bildikten sonra ‘ıskât-ı salât’ın aslı yoktur’ diyen kimselerin cehaleti kolaylıkla anlaşılabilir”⁴⁹⁴

Buna göre, bir kimse kılmadığı namazların ıskâtı için vasiyet etmişse, (terikenin üçte birinden olma kaydıyla) her bir namaz için yarım sa’ fidye verilir. Şayet vasiyet etmemişse varislerin bunu verme zorunluluğu yoktur. Vermek istemeleri durumunda da teberru etmiş sayılırlar.⁴⁹⁵

Şafii Mezhebinde ise namazın ıskâtı konusunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre; ölen kişi için namaz kılınmayacağı gibi fidye de yoktur. Şafii mezhebinde meşhur olan görüş (müftâ bih) de bu yöndedir. Şafiilerin bazıları da ölen kişinin kılmadığı her bir namaz için bir müd buğday verileceğini ve Şafii’den bu yönde bir

⁴⁹² Buradaki “istihsan”dan maksat “kıyas-ı celi” mukabilindeki istihsan olmayıp, Hanefî âlimlerinin istihsanı kastedilmektedir. Zira daha önce de ifade edildiği gibi namaz için fidye verme ile ilgili ne Kitapta ne Sünnette ne de İcma da herhangi bir delil yoktur. (İbn Âbidîn, *Mecmûatu'r-Resâil*, I, 209).

⁴⁹³ İbn Âbidîn, *Mecmûatu'r-Resâil*, I, 209; İbn Nuceym, *Fethu'l-Ğaffâr Bi Şerhi'l-Menâr*, 59; aynı, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, III, 698; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 533; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, II, 365.

⁴⁹⁴ Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'Ale Merâki'l-Felâh*, s.354.

⁴⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 90; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 533; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'Ale Merâki'l-Felâh*, s.355.

rivayetin olduğunu söylemektedirler.⁴⁹⁶ Şafii mezhebinin mutemed görüşüne göre her ne kadar namaz için fidye verilemeyeceği görüşü ağırlıkta olsa da müteahhir şafii ulemasının Hanefilere meylederek ölen kişinin namaz borcunun fidye ile ıskâtı hakkında fetva verdiklerini görüyoruz.

Hanbeli mezhebine göre, zimmetinde nezir tavafı veya nezir namazı olup da eda edemeden ölen kişi yerine bu ibadetler yapılabilir. Farz namazların ise başkası adına kılınması caiz değildir. Böyle bir kişi için fidye de verilmez.⁴⁹⁷

4.4. Günümüzde Iskât ve Devir'in Yapılış Usulü

İslam dininde ibadetlerin her ne kadar mükellefin bizzat kendisi tarafından yerine getirilmesi asıl olsa da mazeret sebebiyle tutulamayan oruç için fidye verilmesine Şâri tarafından ruhsat verilmiş, daha sonra da bu ruhsat (kıyasen) namaz, kurban, yemin ve kefaretlere de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ancak bu konu istismara açık olduğundan beraberinde bazı olumsuzlukları getirmiş ve birçok kesim tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştirilerin yerinde olup olmadığını anlamak için öncelikle günümüzde uygulanan ıskât-devir'in nasıl yapıldığına bir göz atalım.

Iskât ve devir yapılmadan önce şu hazırlıklar yapılır.

1. Ölen kişinin yakınları, sadaka almaya elverişli on kişi bulur.
2. Ölünün kaç yıl yaşadığı hesap edilip içinden çocukluk yaşı (erkeklerde 12 kızlarda 9 yaş) çıkarılır.
3. Ölen kişinin ömrünün kaç ay olduğu hesaplanır.
4. Ortaya (imkânlara göre) ölünün bir yıllık veya bir aylık fidyesi konur.

Daha iyi anlaşılması için bir örnek üzerinden anlatalım.

Örneğin: Mükellefiyet şartlarına haiz bir erkek 50 yaşında vefat etse, ömrünün çocukluk yılı olan 12 yıl çıkarılır. Bu kişi hayatının bazı dönemlerinde namaz kılmış

⁴⁹⁶ Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 420; Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, III, 439; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, I, 643; Buceyremî, *el-Buceyremî 'Âlâ'l-Hatîb*, III, 140.

⁴⁹⁷ Necdî, *Hâşiyetu'r-Ravdu'l-Murbi' Şerh Zâdi'l-Müstekni'*, Matâbiu'l-Ehliye, yy, 1400, III, 440; İbn Muflih, *el-Furû'*, V, 81; Merdâvî, *el-İnsâf*, III, 303; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, II, 158.

bile olsa, hiç namaz kılmamış gibi hesap edilir ve kalan 38 yıl için ıskât yapılır. Günümüzde yapıldığı şekliyle ortaya konan para, altın vb. kıymetler hiçbir zaman meyyitin bütün kefaretlerini karşılayacak miktarda değildir. Böyle olunca da ortaya konan miktar devir usulüyle çoğaltılır. Şöyle ki, ölünün namaz fidyesi hesaplanacak olsa, vitir ile birlikte her gün altı vakit namaz vardır. Bir ay yani 30 gün hesap edilerek ($30 \times 6 = 180$) yüz seksen vakit eder. Meyyit vefat ettiği yıl Ramazan ayındaki fitreyi 10 tl. den verdiğini farz edecek olursak, kılamadığını farz ettiğimiz bir aylık namaz sayısı bununla çarpılarak bir aylık fidye miktarı bulunmuş olur. Verdiğimiz örneğe göre, ($180 \times 10 = 1,800$) yani 1,800 tl. meyyitin bir aylık namaz fidyesidir. Bu adam mükellef olarak 38 yıl yaşadığına göre, önce 38 yılın içinde kaç ay olduğu bulunur. ($38 \times 12 = 456$) ay eder. Bir aylık namaz ıskâtı olan 1,800 tl. 456 ay ile çarpılır. Bu da ($456 \times 1.800 = 547.200$) beşyüz kırk yedi bin ikiyüz lira eder. Bu meblağ meyyitin mükellef olarak yaşadığı 38 yıllık hayatının tüm namazlarının fidyesidir. Ortaya konan miktar yukarıdaki meblağın tamamı değilse, hükmen bu rakama ulaşınca kadar devir yapılır.

Devir için ortaya konan para genelde şöyle tespit edilir. 61 günlük oruç fidyesi ve bir yemin kefareti (yani 10 fitre miktarı)'nin üzerine bir aylık namaz fidyesi eklenir ($1,800 + 610 + 100 = 2,510$). Bunların tümü namaz fidyesi olarak kabul edilir ve tümünün üzerinden devir yapılır. Mesela bu örnekte, 38 yıllık mükellefiyeti bulunan bu adamın, yekûnu 547,200 tl. olan namaz fidyesi, yalnızca bir aylık bölümü olan 1,800 tl.'ye bölünür. Yani ($547,200 / 1,800 = 304$) eder. Bu sonuca göre eldeki miktar 304 defa devir yapılarak meyyitin bütün namazlarının ıskâtı yapılmış olur.

Günümüzde devir usulü şöyledir:

Devir yapılmadan önce devir için hazır bulundurulan fakirlere (bilmiyorlarsa) devirin nasıl yapılacağı ve kendilerinin tekrarlamaları gereken sözler öğretilir. Örneğin, meyyitin isminin Mehmet, babasının isminin hasan olduğunu farz edelim. Ortaya kona para devir için hazır bulunan fakirlere verilirken şöyle denir:

-Hasan oğlu Mehmet'in namazlarının ıskâtı için bu parayı size verdim. Kabul ettiniz mi?

Parayı alan fakirler:

-Kabiltü ve vehebtü (kabul ettim ve hibe ettim) diyerek, bu parayı devir yapana geri verir.

Bu işlem, ortaya konan devir parasının meyyitin gerçek fidye borcuna ulaşınca kadar deviri yapan (varislerden biri veya varislerin vekili) ile fakirler arasında tekrarlanır. Yukarıdaki örneğe göre, ölünün bir aylık namaz borcunun fidyesi olan 1,800 tl., meyyitin bütün namaz borcu olan 547,200 tl.ye ulaşınca kadar yani 304 defa tekrarlanır. Üçüncü bir kişi de elinde tesbih ile yapılan deviri sayar. Bu sayıya ulaştığında namaz ıskâtı tamamlanmış olur.

Namazların ıskatından sonra meyyitin oruç, yemin ve diğer kefaretlere için devire oturan fakirlere:

-Hasan oğlu Mehmet'in oruç kefareti olarak bu parayı size verdim, kabul ettiniz mi?

-Kabiltü ve vehebtü (kabul ettim ve hibe ettim) diyerek, icâb-kabul işlemi 10 defa tekrarlanır. Bu usul meyyitin yemin kefareti, zihâr kefareti ve diğer ibadetlerin ıskatı için bu şekilde uygulanır. Daha sonra devir için ortaya konan para/altın bazen bir kısmı bazen hepsi, devir için orada bulunan ve bulunmayan fakirlere dağıtılır.⁴⁹⁸

4.5. İskât ve Devir ile İlgili Genel Bir Değerlendirme

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'de oruç tutmaya güç yetiremeyen hasta ve düşkünlerin fidye vermeleri emredilmiştir. Bunun dışında meyyitin ifa edemediği ibadetlerin ıskatıyla ilgili Kur'an'da ya da Sünnet'te herhangi bir delilin olmadığı, buna rağmen mükellefin hayatında iken yerine getiremediği ibadetlerin (özellikle ıskât-ı savm ve ıskât-ı salât) ıskatı konusunun hemen hemen bütün fıkıh kitaplarına girmiş olması aslında bir ihtiyat ve iyi niyetin neticesidir.

Aslında bedenî ibadetler, kulun Rabbine kulluğunu ifade ettiği, ruhun Allaha yükselişini sembolize ettiği, kişinin manevi yönden kendini geliştirmesine vesile

⁴⁹⁸ İbn Âbidîn, *Mecmûatu'r-Resâil*, I, 211-212; Özcan, *Din Görevlisinin El Kitabı*, s.597-599; Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2005, I, 206; İbn Âbidîn, *Redd'ül-Muhtâr*, II, 533.

olduğundan birçok deruni ve ahlakî faydalar taşımaktadır. Bu yüzden bunların sıradan mâli bir borç gibi ele alınıp ıskât-devir usulü ile ibadetlerin edasına alternatif olarak görülmesi bu ibadetlerin ruhuna ve amacına aykırıdır. Ancak meyyitin yakınlarının vefat eden kimse için uhrevi mesuliyetini azaltacak bir şeyler yapabilme yönündeki arzu ve gayretleri, bazı fakihlerin de ihtiyata ve temenniye dayalı olup, fakirlere tasaddukla sonuçlandığından dolayı ıskâta karşı çıkmamaları, bu uygulamanın tabii bir sonucu olarak fakirler için de devir usulünün ortaya çıkması ıskât ve devirin İslam toplumunda hızla yayılmasında önemli bir etken olmuştur.⁴⁹⁹

Ancak devir, bugünkü tatbik şekliyle birçok yanlış da içinde bulundurmaktadır. Bugün fakirlerin hakkı olan bu paralar sarf yerini bulmamakta, ıskat-devir işlemine çoğu kez zenginler oturmakta ve hakları olmadığı halde bu paraları kendi aralarında paylaşmaktadırlar. Hâlbuki bu paralar yoksulların hakkıdır ve yoksula verildiği zaman bir anlamı vardır. İhtiyacı olmadığı halde bunu bir adet ve meslek haline getiren kimselerin bu paraları almaları haramdır. Zira bir taraftan “ihtiyat, temenni, istihsan ve fakirlere tasadduk ile sonuçlanması” gibi zayıf delillere dayanan ıskat ve devir işleminin meşruiyeti bile tartışılırken, diğer taraftan bu gibi istismarlara açık olması İslam’ın yanlış anlaşılmasına ve haksız ithamlara maruz kalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ıskat ve devir işlemine ruhsat veren âlimler bunu bazı usul ve kaidelere bağlamışlardır. İskat ve devir işlemleri ancak bu usul ve kaidelere riayet edildiği takdirde faydalı neticeler doğurabilir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, I, 376; Bardakoğlu, “İskât”, *DİA*, XIX, 143.

⁵⁰⁰ Özcan, *Din Görevlisinin El Kitabı*, 595; Şentürk, “İskât-ı Salât”, *Diyanet Dergisi*, XV, 5-6.

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1. Sonuç

“*Temel ibadetlerde niyâbet*” meselesini konu edinen bu çalışma neticesinde şunları söylemek mümkündür:

Gerek Kur’ân-ı Kerimde gerekse Hz. Peygamber (sas)’in sünnetinde mükellef her insanın, yaptıklarından sorumlu olduğu, en yakın akrabası bile olsa bir kimsenin başkası adına hesap veremeyeceği, kimsenin bir başkasının günahını ya da sevabını üstlenemeyeceği vurgusu açıktır. Bu da, ibadetlerin mükellefin kendisi tarafından yerine getirilmesini gerekli kılar. Diğer bir ifade ile her mükellef ibadetlerini ve sorumluluklarını kendi şartlarına uygun bir şekilde yapmak durumundadır. Bununla birlikte İslam’ın kolaylık prensibinin gereği olarak bazı özel durumlarda ve belli ibadetlerde niyâbetin geçerli olabileceği de fakîhlerce kabul edilmiştir.

İslam âlimleri, niyâbet açısından ibadetleri üç kategoride değerlendirmişlerdir. Birincisi; niyâbetin geçerli olduğunu İslam âlimlerinin ittifakla kabul ettiği (zekât, kurban gibi) “sırf mali” ibadetlerdir. Bu tür ibadetlerde asıl amaç teklife konu olan hakların sahibine ulaşmasıdır. Dolayısıyla hayatta olan biri adına bu amacın gerçekleşmesinde mükellefin bizzat kendisinin yapması ile onun adına bir başkasının yapması arasında bir fark görülmemektedir. Ancak zekât vermekle mükellef olan birinin bu farizayı eda etmeden ölmesi durumunda âlimlerin iki farklı yaklaşımı söz konusudur. Kanaatimizce zekât borcunu kul borcuna benzeterek bu yükümlülüğün ölen kişi adına eda edilmesinin gerekli olduğunu söyleyen İslam hukukçularının görüşü, maslahat ve ihtiyat açısından daha yerinde bir yaklaşımdır.

İkincisi; oruç ve namaz gibi “sırf bedeni” ibadetlerdir. İslam âlimleri bu tür ibadetlerde hayatta olan birisi adına niyâbetin caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu ibadetlerin gayesi, ancak kişinin kendi ameliyle elde edilebilir. Ancak kişinin ölümünden sonra bu tür ibadetlerin niyâbete konu olup olamayacağı

hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu kısma giren ibadetlerin niyâbet konusu olabileceğini kabul eden az sayıda görüş sahipleri bulunmakla birlikte, çoğunluğa göre bu tür ibadetlerde niyâbet caiz değildir. Ancak oruçta niyâbet konusunda sahih hadislerin var oluşunu, bunun aksini gösteren başka nasların da olmayışını ve oruçta niyâbete cevaz vermeyenlerin dayanağının kıyas olmasını göz önünde bulundurduğumuzda ölen kişi adına oruç tutulabileceğini savunan görüşün daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncüsü; hem mâlî hem de bedenî yönü bulunan hac ibadetidir. Bu ibadette, belli şartlarda ve belli durumlarda niyâbetin geçerli olduğu hususunda İmam Malik dışında ittifak vardır. Konuyla ilgili zikredilen rivayetler esas alındığında Hz Peygamber (sas)'in hastalık, güç yetirememesi ve ölüm durumunda ne şekilde hareket edileceğini açıkça beyan ettiği görülür. Dolayısıyla hac ibadetinde niyâbetle ilgili bu kadar açık nas varken Malikilerin konuyla ilgili te'vile dayalı değerlendirmelerinin, söz konusu rivayetleri yorumlamada te'vil sınırlarını zorladığı aşikârdır.

İskât ve devir ile ilgili ise şunları söylemek mümkündür; konu ile ilgili zikredilen görüşler nakli hiçbir delile dayanmadığından, bunu söyleyen âlimlere göre de namaz borçlarının kişinin zimmetinden düşmesi kesin olmayıp, ancak bir ihtiyat ve temenniden ibarettir. Bunun bir takım hilelerle formalite edilmesi ve bu formalitelerle namaz borçlarının düşeceği anlayışının dinden bir vecibe sayılmasının tasvip edilmesi mümkün değildir. Ancak böyle bir aşırılığa gitmeksizin ölenin varislerinin haklarını da gözeterek ihtiyat ve temenni kabilinden fakirlere sadaka verilmesi veya hayır işlerinde bulunulmasında herhangi bir sakınca görmemekteyiz.

Sonuç olarak; aslında ibadetlerde niyâbet ile ilgili tartışmaların temelini, İslam inancına göre, bir kişinin yaptığı bir ibadetin sevabının bağışlanması durumunda, bağışlanan kişinin bundan faydalanıp faydalanmayacağı, ölen kişinin amel defterinin kapanıp kapanmayacağı konusundaki tartışmalar teşkil eder. Bu konunun detaylarıyla ilgili olarak özellikle Ehl-i sünnet ile Mutezile arasında farklı yaklaşımlar bulunsa da bilhassa dua ve mali tasadduklar basta olmak üzere bazı ibadetlerin sevaplarının bağışlanmasının İslam akidesine uygun olduğu ve Ehl-i sünnet inancında bu bağışın bağışlanan kişiye fayda vereceği hususunda görüş birliğine varılmıştır. Kuran-ı Kerim'de bu hususu açıkça ifade eden herhangi bir ayet olmasa da, sahih sünnet içerisinde bunun caizliğini gösteren çok sayıda delil bulunmaktadır. Netice olarak

Kuran-Sünnet bütünlüğünü de göz önünde bulundurduğumuzda, niyâbetin cevazını reddedecek bir hüküm çıkarmanın mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, (1997), *Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- Ahmet er-Reysûnî – Ali Hakan Çavuşoğlu, “Şâtıbî, İbrahim b. Musa” *DİA*, XXXVIII, Ankara.
- Apaydın, H.Y. (2010), *İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Arı, A. (2011), “Vasiyet” *DİA*, XLII, Ankara.
- Avcı, C. (2011), “Naib”, *DİA*, XXXII, Ankara.
- Aybakan, B. (2011), “Vekâlet” *DİA*, XLIII, Ankara.
- (2011), “Niyâbet” *DİA*, XXXIII, Ankara.
- Aydınlı, A. (1987), *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, (1990), *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Fikir, Beyrut.
- Bardakoğlu, A. (2011), “Kasâme” *DİA*, XXIV, Ankara.
- (2011), “Kurbân” *DİA*, XXVI, Ankara.
- (2011), “İskât” *DİA*, XIX, Ankara.
- Bessâm, Abdullah b. Abdurrahman, (2003), *Tavzîhu'l- Ehkâm min Bulûğu'l-Merâm*, Mektebetü'l-Esedî, Mekke.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin, (2003), *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, (2003), *es-Sünenü'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Bilmen, Ö. N. *Hukuku İslâmiyye ve İstılahâtı Fıkhiyye Kamusu*, Enes Sarmaşık yayınları, İstanbul.

- Birişik, A. (2011), “Katâde b. Diâme” *DİA*, XXV, Ankara.
- Buceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer, (1996), *el-Buceyremî ‘ale’l-Hatîb*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.
- Cebeci, İ. (2011), “Tevliye”, *DİA*, XLIII, Ankara.
- Certel, H. (1998), İslami ibadetlerin psiko-sosyal işlevleri, *Ekev Akademi Dergisi*, 3, yy.
- Çamdibi, H. M. (1989), *Din Eğitime Giriş*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. İstanbul.
- Çeker, O. (2006), *İslam Hukunda Akidler*, A.H.İ Yayıncılık, İstanbul.
- Demirci, M. (2014), *Tefsir Usulü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Doğan, L. (1970), Oruç ibâdeti ve şer’î hikmetleri, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dîni, Ahlâkî, Edebî, Meslekî Aylık Dergi*, 100, Ankara.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş`as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, (1997), *Sünenü Ebî Dâvûd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut.
- Ebû Zehra, Muhammed, (ty), *el-Ahvâlu ‘ş-Şahsiyye*, Dâru’l-Fikir, Beyrut.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, (2000), *Sünenü’-d-Dârimî*, Dâru’l-Muğnî, Riyad.
- ed-Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, (ty), *Hâşiyetu’-d-Desûkî*. Dâru İhyâu’l-Kütübü’l-‘Arabiyye, yy.
- ed-Dimyâtî, Seyyid el-Bekrî, Ebu Bekr b. Muhammed Şatâ, (1997), *Hâşiyetu İ’anetu’-Tâlibîn*, Dâru’l-Fikir, Beyrut.
- el-Askalânî, İbn Hacer Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, (2001), *Fethu’l-Bâr-î Şerhu’l-Camii’s-Sahîhi li’l-Buhârî*, Mektebetü Meliki Fehd’il-Vataniyye, Riyad.
- el-Bâcî, Ebü’l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa`d et-Tücîbî, (1999), *el-Müntekâ Şerhu Muvattâ Mâlik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut.

- el-Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, (ty), *Hâşiyetü'l-Bâcûrî 'ale İbn Kâsım el-Ğazzî*, İslâmî Kitaplar Nâşiri, Midyat.
- el-Buğâ Mustafa, v.dğr., *el-Fıkhü'l-Menhecî*, (2013), Dâru'l-Kalem, Dımaşk.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, (1400), *el-Câmiu's-Sahîh*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire.
- el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, (2000), *Keşşâfu'l-Kına'*, Âlemu'l-Kütüb, yy.
- (2000), *Şerhu Müntehâ'l-İrâdât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- el-Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz, (1997), *el-Fıkhü 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Dâru'l-Erkam, Beyrut.
- el-Erdebîlî, Cemâlüddîn (İzzüddîn) Yûsuf b. İbrâhîm, (1969), *el-Envâru'l-A'mâli'l-Ebrâr*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire.
- el-Ezherî, Abdussemit' Sâlih, (ty), *Cevâhiru'l-İklîl Şerhu Muhtasari'l-Halil*, el-Mektebetü's-Sekafiyye, Beyrut.
- el-Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamavî, (2010), *el-Misbâhu'l-Munîr*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, (1996), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru Âleme'l-Kütüb, Riyad.
- el-Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, (1979), *Keşfu'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- el-Heytemî, İbn Hacer Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, (ty), *Tuhfetü'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*, Dâr Sadır, Beyrut.
- el-Huraşî, Muhammed b. Abdullah, (1997), *Hâşiyetü'l-Huraşî 'Ale Muhtasari Seydî Halil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Kârâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Misrî, (1994), *ez-Zehîrâ*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.

- el-Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, (2003), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi 'ş-Şerâi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, (2006), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, (2009), *'Umdetu'r-Ri'âye 'ale Şerhi'l-Vikâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Mağribî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman, (ty), *Mevâhibu'l-Celîl, li Şerhi Muhtasari Halîl*, Dâru 'Alemlî'l-Kütüb yy.
- el-Makdisî, Bahâuddin Abdurrahman b. İbrahim, (1997), *el-'Udde Şerhu'l-'Umde*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut.
- el-Mâlikî, Abdulvahhab Ali b. Nasr, el-Kâdî Ebû Muhammed, (1998), *el-Me'ûnetu 'Ale Mezhebi Âlimi'l-Medine*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, (1994), *el-Hâvî'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Mavsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, (2009), *el-İhtiyar li T'vîli'l-Muhtâr*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk.
- el-Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, (1997), *el-İnsâf fî Marifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, (ty), *el-Hidâye Şerh Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut.
- el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimeşkî, (2010), *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut.
- el-Mübârekfûrî, Ebü'l-UIâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, (ty), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmî'u't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut.
- en-Necdî, Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî, (ty), *Haşiyetü'r-Ravdu'l-Murbi' Şerhi Zâdi'l-Müstekni'*, yy.

- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, (ty), *es-Sünen*, Dâru'l-Marife, Beyrut.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, (1994), *Kitabu'l-Îdâhi fî Menâsiki'l-Hacci ve'l-Umrati*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut.
- (ty), *Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- (1987), *Müslim Şerhi*, Dâru'r-Reyân li't-Turâs, İskenderiye.
- (ty), *el-Mecmû'*, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde.
- (2003), *Ravzatu't-Tâlibîn*, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyad.
- Erdem, M. (2007), İbâdetlerde niyâbet problemi üzerine bir inceleme, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2, Samsun.
- Erdoğan, M. (1998), *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Kitap Matbaası, İstanbul.
- Erkal, M. (2010), *Zekât, İlmihal*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- er-Rabî', Velid Halid, (2003), *Min Ahkâmi'l-Udhiyeti fî'l-Fikhi'l-İslâmî*, Câmiatü Kuveyt.
- er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Temîmî el-Bekrî, (2004), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- er-Remlî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hüseyin b. Hasen el-Makdisî, (1992), *Nihâyetu'l-Muhtâc İlä Şerhi'l-Minhâc*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- es-San'ânî, Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî, (1972), *el-Musannef*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut.
- es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil Alellah İsmâîl, (2006), *Sübülü's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad.
- es-Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî, (1995), *Bulğatu's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik Âle's-Şerhi's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, (ty), *el-Mebsût*, Dâru'l-Marife, Beyrut.
- es-Siyravân, Şeyh Abdulaziz İzzeddin, (1986), *el-Mu'cemu'l-Câmî', li Ğarîbi Müfredâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut.
- es-Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, (ty), *Tabakâtu's-Safîyyeti'l-Kübrâ*, Dâru İhyâu'l-Kütübi'l-Ârabiyye yy.
- eş-Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısırî, (1989), *Kitâbu'l-Mîzân*, Âlemu'l-kütüb, yy.
- eş-Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, (2001), *el-Ümm*, Dâru'l-Vefâ, el-Mansûra.
- eş-Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Girnâtî, (1997), *el-Muvâfakât*, Dâru İbni Affân, el-Hubar.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî, (ty), *Neylü'l-Evtâr Şerh Müntekâ'l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi'l-Ehyâr*, Mustafa Baba el-Halebî, Mısır.
- (1415), *el-Fevâidü'l-Mecmûati fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, Mektebetü'n-Nazar Mustafa el-Bâz, Mekke.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, (1992), *el-Muhezzeb*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.
- eş-Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî, (1997), *Muğni'l-Muhtâc*, Dâru'l-Marife, Beyrut.
- et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, (ty), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire.
- et-Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî, (ty), *Hâşiyetu't-Tahtâvî 'ale Merâkî'l-Felâh*, Eda Neşriyat, İstanbul.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), (1996), *el-Câmiu'l-Kebîr*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut.

- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, (1994), *Tâcu'l-'Arûs*, et-Turâsu'l-'Arabî, Kuveyt.
- ez-Zerkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî, (ty), *Şerhu'z-Zerkânî 'ale'l-Muvattâ*, Matbaatu'l-Hayriyye yy.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfîî, (1992), *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru's-Safve, Kuveyt.
- (1985), *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, Dâru'l-Kuveyt li's-Sahhâfati, Kuveyt.
- ez-Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî, (1313), *Tebyînu'l-Hakâik*, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emiriyye, Mısır.
- Gelibolî, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman, (1998), *Mecme'ul-Enhur fi Şerhi Mültekâ'l-Ebhur*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Göktürk, H. Avni, (1974), *Borçlar Hukuku*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Gözübenli, B. (2012), İbadetlerle ilgili fikhî problemler. Talip Türcan (Ed.), *İslam Hukuku El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Mâlî hukuk, *İslam Hukuku El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Günenç, H. (2005), *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, Yasin Yayınevi, İstanbul.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), (2003), *Kitabu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Abdulber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, (1993), *el-İstizkâr*, Dâru'l-Ve'â, Kâhire.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimeşkî (2003), *Reddu'l-Muhtâr 'ale Durri'l-Muhtâr*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad.
- (ty), *Mecmûatu'r-Resâil*, yy.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Absî el-Kûfî, (2006), *el-Musannef*, Dâru'l-Kible, Cidde.

- İbn Ğuneym, Ahmed en-Nefravî el-Ezherî el-Mâlikî, (1997), *el-Fevâkihü'd-Devânî alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut.
- İbn hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî, (1352), *el-Muhallâ, İdâretu't-Tabâ'ati'l-Munîriyye*, Dimaşk.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (1993), *el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ'*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî, (ty), *el-Muğnî*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, (ty), *Sünenü İbn Mace*, Matbaatu Daru İhyâu'l-Kütübi'l-Arabiyye, yy.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, (1374), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire.
- İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, (2003), *Kitâbu'l-Furû'*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- İbn Neccâr, Muahammed b. Ahmed el-Futûhî el-Hanbelî, (1418), *Muntehe'l-İrâdât*, Müessesetü'r-Risâle, Riyâd.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî, (1310), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Mısır.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî el-Hafîd, (1982), *Bidâyetu'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Marife, Kahire.
- (1988), *el-Beyân ve't-Tahsîl*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, (2003), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İmâm Malik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, (2003), *el-Muvatta*, Mecmûatü'l-Furkani't-Ticâriyye, Amman.

- İzz b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kasım es-Sülemî ed-Dimeşkî, (1995), *Makâsîdu'l-İbâdât*, Matbaatu'l-Yemâme, Humus.
- Kadızzâde, Ahmed Şemseddin, (2003), *Netâicu'l-Efkâr fi Keşfi Rumûzi'l-Esrâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Kallek, C. (2011), “Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir” *DİA*, XXIV, Ankara.
- Karagöz, İ. (1997), *Kur'an'da İbâdet Kavramı*, Şûle yayınları, İstanbul.
- Kardâvî, Yusuf, (1973), *Fıkhü'z-Zekât*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Kasapoğlu, A. (2007), Kur'an'da oruç psikolojisi, *Diyanet İlmî Dergi*, I, Ankara.
- Kaya, E. S. (2011), “Mâzerî” *DİA*, XXVIII, Ankara.
- Koçak, M. (2011), “Ebû Sevr” *DİA*, X, Ankara.
- Köse, M. (2008), “İslam hukukunda temsil kavramı ve vekâlet-temsil ilişkisi”, *EKEV akademi dergisi*, 34, Erzincan.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, (1987), *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Mısır.
- Nûh Ali Süleyman, (1983), *Kazâu'l-İbâdât*, Mektebetü'r-Risâleti'l-Hadisiyye, Amman.
- Oğuzman, M.K. (1995), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Öğüt, Salim, (2011), “Evezâî” *DİA*, XI, Ankara.
- Özcan, M. (2005), *Din Görevlisinin El Kitabı*, Sabır Yayınları, İstanbul.
- Özen, Ş. (2011), “Leys b. Sa'd” *DİA*, XXVII, Ankara.
- Rıza, Muhammed, (ty), *Muhammed Resulullah*, İslâmî Kitaplar Nâşiri, Midyat.
- Sâbık, Seyyid, (1972), *Fıkhü's-Sünne*, Kahire, el-Fethu li'l-Âlemi'l-'Arabî.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, (ty), *Safvetü'Tefâsîr*, İslâmî Kitaplar Nâşiri, Midyat.

- Sağlam, H. (2012), İslâm hukuku ve modern hukuk mukayesesi (vekâlet örneği), *e-akademi*, 129, İstanbul.
- Sarıtepe, E. (2009), İslam hukuku ve türk medeni hukuku açısından hukukî temsil, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, Elazığ.
- Şentürk, L. (1976), Iskât-ı salât, *Diyanet Dergisi*, 15, Ankara.
- Şeyh Nizâm, v.dğr., (2000), *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Tezekici, M. (2007), “İslamdaki Temel İbâdetlerin Ahlâki Boyutu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜ.SBE, Adana.
- Tüccar, Z. (2011), “Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm” *DİA*, X, Ankara.
- Uludağ, S. v.dğr., (2011), “Devir” *DİA*, IX, Ankara.
- Ünal, V. (2010), İslam'da ibâdetlerin sosyal fonksiyonu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, Adana.
- Zuhaylî, Vehbe, (1985), *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, Dâru'l-Fikir, Beyrut.
- (2012), *el-Mevsûatü'l-Fıkhü'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikir, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ahmet AZ
Doğum Yeri ve Yılı : Midyat - 01/06/1981
E-Posta Adresi : ahmet470536@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite (Lisans) : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak.- Sakarya
2010-2012
Dil Eğitimi : Haseki/Suriye 2000-2002
Lise : Mardin İmam Hatip Lisesi /Mardin 2000
Yabancı Dil : Arapça

İŞ TECRÜBESİ

2013 - ... : Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kursiyer
2013 : Esenler mah. Yüreğir/Adana İmam-Hatib
2010 - 2013 : Özükevâk Kasabası Çekerek/Yozgat İmam-Hatib
2007 – 2010 : Erdemli/Mersin İmam-Hatib